

NAGY KÁROLY KELETEN

EGY LEGENDA KELETKEZÉSI MECHANIZMUSAI

MOLNÁR PÉTER

A *chanson de geste*-ek világa fiktív irodalmi világ, történetileg adatolt szereplők mellett temérdek kitalált alakkal, illetve a valós történelmi figuráknak az adott szöveg korára jellemző gondolkodásmód szerinti cselekedeteivel és szavaival. A Nagy Károlyról kialakított legendakör adott alkalmat leginkább – még az Artúr király személyéhez kapcsolt mondáknál és a Nagy Sándor pszeudo-kalliszthenészi életrajzi hagyományába illeszkedő középkori feldolgozásoknál is inkább – arra, hogy a középkor számos nemzedéke – vagy legalábbis a hatalom környékén forgolódók csoportja – képet alkosson a maga számára a jó vagy rossz uralkodó ismérveiről (mindezt érdekfeszítő kalandok sorába „csomagolva”). Nagy Károly múltbeli figurája ugyanis nem maradt állandó: a róla írt művek más és más, a korproblémáktól függő képet mutattak az idők folyamán. A *Roland-énekek*ben Károly inkább a mennyei hatalmakkal szoros kapcsolatot ápoló szakrális-fenséges figura, aki helyett azonban gyakran bárói tanácsa hozza meg a döntést, miközben az agg uralkodó olykor fő ismertetőjelét, ősz szakállát tépkedve-babrálva jelzi tanácsstalanságát. Mindez egyszerre felel meg a francia királyi hatalom a XI–XII. század fordulóján igencsak korlátozott lehetőségeinek, ám kétségkívül élvezett szakrális presztízsének. A helyzet változásával Károly figurája jóval aktívabbá válik, hogy aztán a XII. század végére és főleg a XIII. századra – ahogyan egyre szaporodnak a látványosan erősödő monarchia kárvallottjai – a „lázadó bárók” *chanson de geste*-ciklusában megjelenjen a fukar, önkényeskedő vagy egyenesen kegyetlen, esetleg alkoholista Károly (illetve a bárgyú és befolyásolható, vagy pedig harácsoló és önző Lajos) császár képe. A modern kutatás által az irodalomtörténet hatáskörébe utalt szövegek vizsgálatakor ezért már a kezdetektől jelen volt a *chanson de geste*-ek Nagy Károly-képének történeti-politikai értelmezése, mindenekelőtt a korai francia irodalom olyan – fontos kérdésekben egymással is vitatkozó – kutatóinak köszönhetően, mint Léon Gautier, Joseph Bédier vagy Gaston Paris.¹ A múlt század közepén a szent királyok és királynék későbbi vezető kutatója, Robert Folz a francia középkori „szépirodalmon” túl kiterjesztette az utókor Károly-képének elemzését a különböző nyelvű – főleg persze latin – történeti elbeszélő szövegekre és a nagy frank uralkodó körül kialakított szentkultusz forrásaira.² Nagy Károly zavarbaejtően sokrétű középkori emlékezete azóta sem szűnt meg újabb kihívások elé állítani a történész és irodalmár kutatókat.³ A néhai császár keleti útját tárgyaló közép-

kori szövegek – olykor képi emlékek – vizsgálata azonban e legendakör furcsa világán belül is különösen nehéz terepnek számít.

Nagy Károly ugyanis soha nem járt sem Konsztantinápolyban, sem a Szentföldön. Ezzel természetesen tisztában voltak a nagy frank uralkodó idején működő évkönyvírók és közel kortárs életrajzírója, Einhard is. Az utóbbiak szövegei – főleg a nevezetes életrajz – a középkor későbbi korszakaiban folyamatosan hozzáférhetőek voltak a múlt bűvárai számára, ennek ellenére a *chanson de geste*-irodalom születésével párhuzamosan – bár nem az utóbbi műfajba tartozó szövegekben – mégis feltűnt a fiktív keleti utazás. A zömmel klerikus szerzők által, de „népnyelven” és döntően világi közönségnek készült *chanson de geste*-eknek a kezdetektől fogva kedvelt témája volt Nagy Károly személye és kora, beleértve fiának, Jámbor Lajosnak az uralkodását (814–840) is. Károlyt ráadásul már a *Roland-énekek*ben, majd később is rendszeresen a „pogányok” ellen hadakozó uralkodóként jelenítették meg – ha nem is a Szentföldön, de Hispániában. Mint tudjuk, Nagy Károly azonban valóban járt az Ibériai-félszigeten, ahol a sikertelen 778-as hadjáratnál (ennek végén, visszavonulás közben szenvedte el az utóvéd azt a vereséget, amely a *Roland-ének* ihletője lett) lényegesen fontosabbnak bizonyult a nagyjából a mai Katalóniára kiterjedő hispániai őgrófság

1 ■ Léon Gautier: *Les Épopées françaises. Études sur les origines de la littérature nationale*. Deuxième édition entièrement refondue. Victor Palmé – H. Welter, Paris, 1878–1892. III. köt., passim; Gaston Paris: *Histoire poétique de Charlemagne*. E. Bouillon, Paris, 1905²; Joseph Bédier: *Les Légendes épiques. Recherches sur la formation des chansons de geste*. Champion, Paris, 1908–1913. IV. köt., 437–469. old.

2 ■ Robert Folz: *Le souvenir et la légende de Charlemagne dans l'Empire germanique médiéval. Thèse principale pour le doctorat ...* Belles Lettres, Paris, 1950. Műve reprint kiadásához (önálló oldalszámozással) függelékkel illesztett: uő: *Corrections et additions*. Slatkine, Genève, 1973.

3 ■ A könyvtárnyi szakirodalom összefoglalása egy lexikoncikkből: Dominique Boutet: *Charlemagne dans la littérature française*. In: Claude Gauvard – Alain de Libera – Michel Zink (szerk.): *Dictionnaire du Moyen Âge*. Quadrige – Presses Universitaires de France, Paris, 2002. 260–261. old. Vö. egy amerikai irodalomtörténész áttekintésének középkori fejezeteivel: Robert Morrissey: *L'empereur de la barbe fleurie. Charlemagne dans la mythologie et l'histoire de France*. Gallimard, Paris, 1997. 17–167. old. (A körültekintően kiválasztott szövegek figyelemreméltó elemzésébe olykor durva köztörténeti hibák keveredtek.)

4 ■ Pierre Riché: *Les Carolingiens. Une famille qui fit l'Europe*. Hachette, Paris, 1983. 136–137. old.

5 ■ *La Chanson de Roland*. Ed. Jean Dufournet. Flammarion, Paris, 1993. 174. old., 1428–1429. sor (a királyság sarokpontjai); uo. 286. old., 2910. sor (Laon Károly székhelye); uo. 407–

kialakítása (785–801), melynek főszereplője azonban nem maga Károly, hanem az akkor aquitániai részkirály Lajos, a későbbi utód volt.⁴

Nyilván nem véletlen, hogy a mítoszképződéshez szükséges idő eltelte – vagyis a szemtanúk és a tőlük még személyesen informálódó generációk kihalása – után Nagy Károly legendárium az utóbbi, valószínűleg rendelkezés témakörben kezdett el kikristályosodni. A döntően a XI. század végén kidolgozott – bár a következő évszázad során esetleg interpolált – *Roland-ének*ben néhol olyan adatokra bukkanunk, amelyek a X. századi nyugati frank, avagy francia Karoling királyok korára utalnak: így a gyakran emlegetett Aachen (a *chanson*ban: *Ais*) mellett egy ízben Laon szerepel uralkodói székhelyként, Roland vezetés csatája alatt pedig az utóbbi korszak királyai által uralt terület határait jelző helyeket (Mont-Saint-Michel, Wissant, Xanten, Besançon) pusztító vihar és mennydörgés jelzi az eljövendő tragédiát.⁵ Ekkoriban indult tehát el a Károly-legendárium kialakulása, és ezt egészíti ki az egyik későbbi epikus ciklus elemeit latin prózában felvillantó, úgynevezett Hágai Töredék 980 és 1050 közti datálása.⁶ Nagy Károly legendás történetének formálódásakor így már a kezdetektől fogva jelen volt a hispániai hadjáratok témája, mely utóbbi is meghatározó jelentőségű maradt. Az egész legendárium legnagyobb hatású szövegévé ezért vált a Roland-történet a modern irodalmárok és olvasók által csodált – ám csak egyetlen kódexben fennmaradt – „oxfordi” változata helyett a Pseudo-Turpinus (*Historia Karoli Magni et Rotholandii*), vagyis egy hosszadalmas, Károly négy egymást követő hispániai hadjáratát (közülük az utolsó a Roland halálával végződő expedíció – a korábbi háromnak végképp semmi igazságmagva) Turpinus reimsi érsek nevében elmesélő szöveg (a *Roland-ének*ben ez a figura még a hősi halottak közé került), melyet esetleg nem sok-

409. old. Vö. *Roland-ének. Ófrancia históriás ének egy oxfordi kódexből.* Ford. Rajnavölgyi Géza. Eötvös József Könyvkiadó, Bp., 1996. 49. old. (1428–1429. sor); 83. old., 2910. sor. A mű datálásáról lásd *La Chanson*, 16–25. old. Vö. alább, 168. j.

6 ■ Uo. 13. és 443–444. old.

7 ■ *Historia Karoli Magni et Rotholandii ou Chronique du Pseudo-Turpin...* Ed. C. Meredith-Jones. E. Droz, Paris, 1936. Vö. Marianne Ailes: Pseudo-Turpin Chronicle. In: *Encyclopedia of the Medieval Chronicle*. Brill, Leiden – Boston, 2010. 1454–1455. old.; Gillette Tyl-Labory: Chronique du Pseudo-Turpin. In: Robert Bossuat – Louis Pichard – Guy Raynaud de Lage (– Geneviève Hasenohr – Michel Zink) (szerk.): *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Âge*. Édition entièrement revue et mise à jour. (Encyclopédies d'aujourd'hui.) Fayard, Paris, 1992. 292–295. old., főleg 294. old. (A négyötödében újírt lexikon szerkesztői munkáit a zárójelben megadott személyek végezték el, az 1964-es eredeti változat szerkesztőinek nevét csak kegyeleti okból tartották meg a címlapon.)

8 ■ Matthew Gabriele: The Provenance of the *Descriptio qualiter Karolus Magnus*. Remembering the Carolingians in the Entourage of King Philip I (1060–1108) before the First Crusade. *Viator*, 39 (2008), 93–118. old.; uő: *An Empire of Memory. The Legend of Charlemagne, the Franks, and Jerusalem before the First Crusade*. Oxford University Press, Oxford, 2011.; Anne A. Latowsky: *Emperor of the World. Charlemagne and the Construction of Imperial Authority, 800–1229*. Cornell University Press, Ithaca – London, 2013.

kal 1140 előtt, legkésőbb az 1160-as évek eleje előtt kevéssel állítottak össze. Óriási hatását jelzi a latin szöveg mintegy százhetven teljes kéziratos példánya (a különböző nyelveken készült fordításokkal együtt közel háromszáz teljes példány), valamint feldolgozásainak, kivonatos – olykor más művekbe beépített – változatainak sokasága.⁷ A hispániai hadjárat témájához képest periférikus a Károly-legendárium azon emlékeinek jelentősége, melyek a nagy frank uralkodónak a „pogányokkal” folytatott küzdelmeit Lombardiába (*Otinel* – XII. század második fele) vagy Calabriába (*Chanson d'Aspremont* – XII. század vége) helyezik.

Károly fiktív jeruzsálemi és konstantinápolyi útjának elbeszélése bizvást beilleszthető lenne az utóbbi csoportba, ha abból nem emelné ki kialakulásának korai – a *chanson de geste* műfaj formálódásának kezdetével egybeeső – dátuma, miközben e történet nem „népnyelven”, világi ízlés szerint formált epikus művekben, hanem latinul, nagyon is egyházas szövegekben, egyes ereklyék hitelesítését szolgáló *translatiōs* elbeszélésekben tűnik fel. A keleti út legendáját részletesen azonban csak egyetlen, a kutatásban általában a XI. század végére datált szövegben (nevezzük röviden *Descriptiō*nak) olvashatjuk, melyet – mivel megírása hozzátétőlegesen egybeesett az első kereszties hadjáratral – a korábbi szakirodalom a „kereszties eszme” egyik reprezentánsának tartott. A legutóbbi időben ezt az értelmezést tanulmányokban, majd Nagy Károly középkori „hatástörténetének” szentelt monográfiákban kérdőjelezte meg Matthew Gabriele és Anne Latowsky.⁸ Az általuk felvetett kérdéseket kívánja áttekinteni, egyben a két kutatás néha ellentmondásos, egymással is vitázó megoldásait vonja bírálat alá a jelen írás. Nagy Károly fiktív keleti útjának legendáját a kialakulására utaló első forrásoktól addig tekintem át, amikor – a XIII. század közepére – ez az alappal és minden részletében légből kapott történet bevonult a kor történeti szintéziseibe, hogy azokban a Károly-legendárium más meséivel együtt háttérbe szorítsa a nagy frank uralkodóról bár tendenciózusan, de valós tényekből építkezve képet adó Einhardot.

NAGY KÁROLY VALÓSÁGOS KELETI KAPCSOLATAI A IX. SZÁZADI FRANK FORRÁSOK FÉNYTÖRÉSÉBEN

A nagy frank uralkodó birodalma az Észak- és Közép-Itáliára, valamint a félsziget déli vidékeinek bizonyos részeire kiterjedő longobárd királyság 774-es annektálása után került szomszédságba a Bizánci Császársággal. E több évtizedes kapcsolat számos feszültséggel járt együtt, melyek egyrészt geopolitikai okokból keletkeztek. Dél-Itália néhány szeglete közvetlen bizánci fennhatóság alatt állt, ami lehetővé tette a térség kisebb-nagyobb fejedelmeinek politikai lavírozását. Velence ugyanakkor általában a keleti császár fennhatóságának elviselésével utasította vissza előbb a longobárd királyok, majd frank és német utóda-

ik hasonló – ám számára közvetlenebb fenyegetéssel járó – igényeit. Másrészt Károly császárra koronázása 800 karácsonyán Rómában kihívást intézett az egymást követő keleti császárok sorához, hiszen már önmagában is, de különösen helyszíne miatt kérdőjelezte meg a magát a kereszténnyé vált Római Birodalommal azonosító Bizánc ideológiájának alaptételeit. Szerencsére a magyar olvasó számára szükségtelen itt összefoglalni e bonyolult kapcsolatrendszer történetét, hiszen Peter Classen klasszikus, ám a témában máig alapvető, kismonográfia terjedelmű tanulmánya már jó ideje elérhető nyelvünkön is.⁹ A Karolingok kapcsolatfelvételeit a bagdadi Abbászida-kalifákkal, valamint az utóbbiak alattvalóival, a jeruzsálemi pátriárkákkal – e témán belül pedig Nagy Károly számunkra most érdekes szerepét – a legrészletesebben Michael Borgolte dolgozta fel a doktori értekezéséből készített könyvében. Alapvetően erre a munkára támaszkodom a kérdéskör bemutatásakor.¹⁰

E kapcsolatrendszer sajátossága – ami sokat elmond arról, melyik fél számára volt fontosabb az ügy –, hogy az ekkori követváltások tényéről és azok lefolyásáról kizárólag a Frank Birodalomban keletkezett elbeszélő források tudósítanak (az igen kevés egyéb vonatkozó szöveg közül is csak az egyiket írták Jeruzsálemben, de az is Nyugaton maradt fenn). A diplomáciát élénk figyelemmel kísérő bizánci szerzők sem tettek említést a két nagy riválisuk közti gesztusok e formáiról. Ezek után nem meglepő, hogy a kapcsolat felvételére is a nyugati fél vállalkozott, először – kevéssel halála előtt – Kis Pippin (király: 751–768), majd egy emberöltővel később Nagy Károly. (Jámbor Lajos az egyetlen Karoling, aki úgy fogadott egy kalifától érkező követséget, hogy maga sem előtte, sem – amennyire ez a forrásokból megítélhető – utána nem küldött Bagdadba követeket. Bár a jeruzsálemi pátriárkával némi kapcsolatot fenntartott, úgy tűnik, hogy nem látott sok fantáziát a diplomáciának ebben az irányában.) Az Abbászidák válasza a Karolingok hozzájuk intézett követségeire mindig udvarias volt, de bizonyos keretek között maradt: al-Manszúr (754–775) és az *Ezeregyéjszaka* meséiből is ismert Hárún ar-Rasíd (786–809) kalifák rendre válaszkövetséggel feleltek, de ilyen alkalmakon kívül nem keresték a kapcsolatot a frank uralkodókkal (a kivételt al-Ma'mún kalifának a Diedenhofenben, avagy Thionville-ben 831 végén tartott birodalmi gyűlésre „befutó” követei jelentették). Noha a XIX. (és gyakran még a XX.) századi kutatók nem ritkán nagyívű geopolitikai szövetségi rendszer kialakításának szándékát vélték felfedezni e követváltások mögött, a kor „logisztikai” és kommunikációs adottságai mellett eleve lehetetlen volt egyeztetett katonai támadást megszervezni és kivitelezni ilyen távoli partnerek között. (Bizánc 840 táján a Karolingokhoz és a córdobai emír udvarába küldött követségekkel próbált ilyen összefogást kialakítani, és a kalifa 831-es követsége mögött is ilyen terv húzóhatott meg – ám a kiszemelt partnerek egyik esetben sem fontolták meg a javaslatot.¹¹) A Karolingok és az

Abbászidák mindenesetre tarthattak attól, hogy követváltásaikat Bizánc megzavarhatja: Pippin és Károly alatt az ismert küldöttségek többnyire a Tírrén-tenger kikötőin keresztül érkeztek meg (vagy vissza) a Frank Birodalomba (jóval ritkábban az Adriát választották). A kalifa követének 768 eleji érkezéséről tudósító egyetlen forrás, az úgynevezett Fredegár-krónika harmadik – egyben utolsó és az események kortárs – folytatója nem ír semmit Pippin korábban Bagdadba küldött követségének céljáról, sem arról, hogy kevéssel az évek óta az aquitániai háborúba belemerült király halála előtt ezen a tárgyaláson szóba kerültek-e egyáltalán politikai témák.¹² Amikor pedig 797-ben Nagy Károly újra követeket küldött Bagdadba, majd egészen 806-ig Károly és a bizánci udvar kapcsolata minden vita ellenére diplomáciai keretek között maradt, és a keleti császárság 802-ig a bagdadi kalifa adófizetője volt. Ekkoriban nem szükséges tehát geopolitikai törekvéseket keresnünk a kapcsolatfelvételek mögött.

Az e követségekről tudósító kortárs vagy kevéssel utóbb írt frank források itt annyiban érdekesek a számunkra, amennyiben adataik és a belőlük kirajzolódó szándékok adták azt az alapot, amelyről kiindulva – egyben attól elszakadva – utóbb kialakulhatott Károly fiktív keleti útjának legendája. Ez utóbbi szempontból a döntő szöveggé Einhard Károly-életrajza vált, melyet valamikor 817 és 829 között írt.¹³ Einhard – Nagy Károly késői aacheni éveinek szemtanúja s egyben az utód, Jámbor Lajos kortársa – esetleges szóbeli információkon kívül két szöveg, a Frank Királyi

9 ■ Peter Classen: Nagy Károly, a pápaság és Bizánc. A Karoling császárság megalapítása. Ford. Baán István. In: Peter Classen – Cremonai Liudprand: *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Bp., 2005. 13–192. old. A mű először 1965-ben, egy Nagy Károly korszakát és az uralkodó „utóéletét” feldolgozó reprezentatív kiadványban jelent meg, a magyar fordítás azonban a szerző hagyatékából 1988-ban kiadott javított változatból készült. Magyarul lásd még Judith Herrin: Konstantinápoly, Róma és a frankok a 7. és a 8. században. In: Jonathan Shepard – Simon Franklin (szerk.): *A bizánci diplomácia*. Ford. Bódogh-Szabó Pál. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Bp., 2006. 125–147. old. (A kötet eredetije 1992-ben jelent meg.)

10 ■ Michael Borgolte: *Der Gesandtenaustausch der Karolinger mit den Abbasiden und mit den Patriarchen von Jerusalem*. Arbo-Gesellschaft, München, 1976. A fent jelzett okból e műre a továbbiakban csak fontosabb esetekben hivatkozom.

11 ■ A Bizánctól 839-ben Jámbor Lajoshoz, 842-ben I. Lothárhoz 839–840-ben pedig Córdobába küldött követségekről magyarul lásd Louis Bréhier: *Bizánc tündöklése és hanyatlása*. Második, javított kiadás. Ford. Baán István. Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Bp., 1999. 109. old. (A mű eredetije 1947-ben jelent meg.) A 831-ben a kalifa által indított háborúban annak csapatai nagy vereséget szenvedtek el Theophilosz császár bizánci seregétől: uo.

12 ■ Fredegarii *Chronicorum Liber Quartus cum Continuationibus*. *The Fourth Book of the Chronicle of Fredegar with its Continuations*. Ed. by J. M. Wallace-Hadrill. Thomas Nelson and Sons, London, 1960. 118–119. old. (cont. 51.): a kalifa követei Pippin három évvel korábban elküldött követségével együtt érkeztek februárban; Pippin húsvétig váratta, majd az ünnep alkalmával tartott gyűlésen fogadta őket.

13 ■ A jelzett időszakon belül a késői datálás mellett foglal állást Mathias M. Tischler: *Einhard's Vita Karoli. Studien zur Entstehung, Überlieferung und Rezeption*. (Monumenta Germaniae Historica

Évkönyvek, illetve az utóbbinak a XIX. századi kutatásban tévesen neki tulajdonított változata alapján alkotta meg néhai uralkodója szentföldi vezető szerepének évszázadokra meghatározó képét. E két forrás közül az előbbi, a frank monarchia kvázi-hivatalos történeti „szócsöve” szolgáltatja a Nagy Károly és Hárún ar-Rasíd követváltásairól fennmaradt adatok java részét, melyeket a többi kortárs vagy nem sokkal későbbi évkönyv jórészt csak ismételt. A „hivatalos” Frank Királyi Évkönyvek vonatkozó bejegyzéseit áttekintve tehát egyszerre jutunk hozzá a fennmaradt információk szinte teljes köréhez, és azokat a tévesen Einhardnak tulajdonított változattal és Einhard híres művével összevetve megérthetjük, hogy az utóbbi szerzőt milyen szándékok vezették, és hogyan járt el, mikor néhai ura (ahogy fogalmaz: egykori *nutritora*) keleti kapcsolatairól írt.

A Frank Királyi Évkönyvek a 794. évtől a 807. évig tartó bejegyzéseinek datálása és szerzősége az e forrás által felvetett legnehezebb kérdések közé tartozik, így egyelőre vita tárgya, hogy – vélhetően több – szerzője az eseményekkel egy időben vagy azok után pár évvel dolgozott.¹⁴ Ahogy korábban Fredegár harmadik folytatója, úgy a Frank Királyi Évkönyvek vonatkozó bejegyzései is beszámolnak arról, ha Bagdadból vagy Jeruzsálemből követek érkeztek, ám a frank uralkodók oda küldött embereiről megemlékezni csak akkor tartják szükségesnek, ha azok visszaértek hosszú (a kalifa székhelyére irányuló missziók esetében három-öt évig is elhúzódó) és veszélyes utazásukról. Az évkönyvből így közvetve derül ki, hogy a kapcsolatfelvételt

Károly kezdeményezte 797-ben; a 801. év eseményeiről olvasva értesülhetünk ugyanis a Károly által négy évvel korábban „a perzsák királyához” küldött követségről.¹⁵ Az évkönyv első ízben azt tartja szükségesnek megemlíteni, hogy a 799–800 telét Aachenben töltő Károly udvarában megjelent a jeruzsálemi pátriárka követe, egy szerzetes, aki ereklyét hozott a frankok és longobárdok királyának az Úr sírjától, és akit Károly még a tél folyamán ajándékokkal és válaszkövet kíséretében küldött vissza.¹⁶ Az ismeretlen szerző ezzel leplezi azt a tényt, hogy uralkodójának diplomáciai partnere ebben az irányban elsődlegesen a bagdadi kalifa volt. A történet következő fejezetében már Rómában vagyunk, 800. december 23-án, vagyis mindössze két nappal Károly császári koronázása előtt. A 23-i nap sem múlt el azonban korszakos jelentőségű események nélkül. III. Leó pápa ugyanis iszap volt kénytelen esküvel (*compurgatio canonica*) tisztázni magát az ellene helyi arisztokrata ellenfelei által emelt vádak alól a Károly által összehívott és az elnökletével tartott gyűlésen (esetleg zsinaton). A Frank Királyi Évkönyvek szerint pont e napon érkezett vissza az uralkodó Jeruzsálembé küldött követe a pátriárka újabb – két szerzetesből álló – követségének kíséretében. A hatalma teljében mutatkozó frank uralkodó számára – az évkönyv e bejegyzésének szerzője szerint – az utóbbiak *benedictionis causa* elhozták az Úr sírja, a Kálvária hegye, sőt az egész város kulcsait, valamint egy zászlót.¹⁷

A Frank Királyi Évkönyvek már a 801. évet tárgyaló részében olvashatjuk a folytatást. Károly hazatérőben (mint egyéb forrásokból tudjuk: az év nyarán) éppen Páviában tartózkodik, amikor arról értesül, hogy *Aaron Amir al Mumminin rex Persarum* tengeri úton érkező követe kíséretében az *africai* „Ábrahám” (vagyis a mai Tunéziát és környékét uraló Aglabida emír, Ibráhím) emberével Pisában partra szállt. A császár – tovább folytatva Aachenbe vezető útját – Vercelli és Ivrea között fogadja őket, és ekkor megtudja tőlük, hogy négy éve „Áronhoz” küldött követei útközben meghaltak, ám a küldöttség harmadik tagja, egy Izsák nevű zsidó férfiú (tolmács lehetett?) viszatérőben magával hozza uruk Károlynak küldött ajándékait, köztük egy elefántot. A méretes állat kísérelőjével októberben fut be Portovenere kikötőjébe, ám csak az Appennineken tud átkelni, az Alpokon már nem, így végül Vercelliben tölti a telet.¹⁸ A következő évről szóló feljegyzést olvasva nyugodhatunk meg: július 13-ára Izsák evvel az *Abul Abaz* (vagyis Abú l-‘Abbász) névre hallgató jószággal végre révbe – pontosabban Aachenbe – érkezett.¹⁹ A „királyi ajándék” a bizánci diplomáciában is ismert műfaj volt: ilyenek számított a „királyi zenét” szolgáltató víziorgona V. Konstantin általi elküldése Kis Pippinnek 757-ben (és egy bizonytalanabb hitelű hasonló küldemény I. Mihály részéről Nagy Károlynak 812-ben).²⁰ Az elefánt nyilvánvaló előnyét e téren közismertsége biztosította: a „fél birodalmon” átutazott, és később is jóval többen csodálhatták meg, mint az uralkodó palotájá-

Schriften 48.) Hahnscher Buchhandlung, Hannover, 2001. 151–239. old. Röviden összegzi a saját maga és Matthew Innes által kidolgozott érveket a korai datálás mellett Rosamond McKitterick: *History and Memory in the Carolingian World*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004. 29. old.

14 ■ A Frank Királyi Évkönyvek szakaszairól, azok datálásáról és esetleges szerzőiről, a korábban tévesen Einhardnak tulajdonított változataról az újabb szakirodalomból lásd elsősorban: uo. 101–105. és 111. old.

15 ■ *Annales Regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829. qui dicuntur Annales Laurissenses Maiores et Einhardi*. Ed. Georg Heinrich Pertz – Friedrich Kurze. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae separatim editi 6.) Hahn, Hannover, 1895. 114. (Ma már tudjuk, hogy a Frank Királyi Évkönyvek sorozata nem Lorschban készült, mint ahogy a kötetben közölt variánsnak sem Einhard volt a szerzője. Az évkönyvek címe a modern szövegkiadó leleménye, mivel az efféle műveknek eredetileg nem volt címük. A címlapon feltüntetett két szövegkiadó közül a kritikai kiadás munkáját Kurze végezte el, Pertz nevét csak kegyeleti okból szerepeltették.)

16 ■ A „hivatalos” Frank Királyi Évkönyvek a követ érkezését 799 végére, míg hazabocsájtását a következő év elejére teszi: uo. 108. és 110. old. A korábban tévesen Einhardnak tulajdonított változat az egész eseménysorról a karácsonyi ünnepségek előtt számol be: uo. 109. és 111. old.

17 ■ *Annales Regni Francorum*, 112. old.: „[a követek]... benedictionis causa claves sepulchri Domini ac loci calvariae, claves etiam civitatis et montis cum vexillo detulerunt. Quos [vagyis a két szerzetest] rex benigne suscipiens aliquot dies secum detinuit.”

18 ■ Uo. 114. és 116. old.

19 ■ Uo. 117. old.

20 ■ Herrin: Konstantinápoly, Róma és a frankok, 137–138. és 143–146. old.

nak kevésbé látogatható részében őrzött drága holmitakat. Nem véletlen, hogy a korabeli és kevéssel utóbb keletkezett nyugati források szerzőinek ingerküszöbét e kapcsolatfelvételtől írva az egzotikus bestia mindig átlépte (nem egy esetben kizárólag az elefánt bevonulását jelzik, arról is megfélemlítve, hogy honnan „pottyant” Aachenbe ez az állat).²¹

A Károly első Bagdadba küldött követsége által elindított folyamatokról kialakítandó képet Szent Genesius csodáinak Erlebold reichenauai apát (822–838) utasítására írt gyűjteménye teszi teljesebbé. Ebből ugyanis kiderül, hogy 797-ben a követek Treviso mellett szálltak hajóra, és Jeruzsálemben átutaztak a kalifa udvarába. A Szent Városig velük tartottak ugyanis egy alemann grófnak Szent Genesius és Szent Jenő ereklyéiért a pátriárkához induló klerikusai, akik azonban nem tudták kívárni, míg a kalifához továbbutazó követek visszatértek „három és fél éves” útjukról az elefánttal – az utóbbi nyom súlyos pecsétet a tudósítás hitelességére.²²

A csodagyűjtemény adata érthetővé teszi azt a hirtelen ihletet, amely az egymást követő – ám az idézett frank forrásokban ekkor még név nélkül szereplő – jeruzsálemi pátriárkákat, esetleg már Illést (†797/8), majd biztosan Györgyöt (†806/7) arra indította, hogy a nagy frank uralkodót áldásukkal és ereklyékkel halmozzák el. Ugyanis tisztában kellett lenniük azzal, hogy a frank követség baráti üzenetet visz a Nyugat hegemon uralkodójától az ő uralkodójukhoz, a kalifához. Borgolte még azt a lehetőséget is felveti, hogy a Jeruzsálemből érkező első követséget a tervezett római események fényében az aacheni udvar instruíta, és ezzel magyarázható a második követség Károly propagandája szempontjából kivételesen jól időzített érkezése.²³ Kérdés azonban, miként értékelhető a Szent Sír kulcsainak és a zászlónak az átadása, amiről a frank monarchia történeti „szócsöve” tesz említést. Hiteles információról lehet-e szó ebben az esetben, és ha igen: a pátriárka mit akart ezzel „üzenni” Károlynak? Míg a korabeli források szerzőinek – és nyilván közönségüknek – az érdeklődését az obligát ormányos kötötte le, addig a XIX. század folyamán és a XX. század első két harmadában a tudományos igényű történetírás figyelmét az említett jelképes jelentőségű tárgyak átadásának „nemzetközi jogi” értelmezése foglalkoztatta. Einhard alább tárgyalandó megjegyzésével együtt ugyanis a Frank Királyi Évkönyvek e bejegyzése szolgált sokáig alapul a Nagy Károly Jeruzsálem vagy esetleg az egész Szentföld feletti „protektorátusát” vélelmező – főleg francia – történészek számára.²⁴ Az elmélet hívei általában két korábbi eseménnyel állították párhuzamba a 800 karácsonya előtt történeteket avval, amikor 739-ben III. Gergely pápa elküldte a Szent Péter-bazilika kulcsait Martell Károlynak, illetve avval, amikor 796-ban a frissen megválasztott – és elődeivel szemben helyi arisztokrata hátszág nélküli – III. Leó pápa küldte el a *confessio sancti Petri* (vagyis Szent Péter sírja) kulcsait és az *Urbs* zászlaját Nagy Károlynak.²⁵ Az ebből első pillanatra kirajzoló-

dó „államjogi” érvényű, konzekvens jelképhasználat, illetve a mögötte felsejleni vélt frank uralmi törekvés tézisének azonban számos megfigyelés hitelteleníti.

Először is érdemes felfigyelnünk arra, hogy a két pápai adomány sem egyezik: a szent hely(ek) kulcsánál politikailag többet mond a város zászlajának átadása, ám erre a két eset közül csak az utóbbiban került sor. Ráadásul bár a Frank Királyi Évkönyvek a 800. évnek szentelt bejegyzését más szerző írta, mint a 796. évit, az előbbi már elődjének szövegét látva dolgozott: a két bejegyzés egymásra rimel.²⁶ A jeruzsálemi követek által átadott zászlóról a szerző ugyan nem állítja szó szerint, hogy az a Szent Várost jelképezte, ám ezt sugallhatja említése a város és a hegy (a Kálvária) kulcsai után, amint arról számos középkori és modern szerző önkéntelen pontatlansága is tanúskodik. Az Aniane-i Krónikában ugyanakkor *vexillum crucis*-t találunk, ami a zászló jelentését az ereklyékéhez közelíti, a Frank Királyi Évkönyvek korábban tévesen Einhardnak tulajdonított változata pedig nem említi a város kulcsait.²⁷ Borgolte ezt látva felidézi Karl Heldmann (1928) és az utóbbira nem hivatkozó Hans Eberhard Mayer (1972) véleményét, akik egyaránt a „hivatalos” évkönyv adott bejegyzésének tendenciózus – az adományozó pátriárka szándékán túlmutató – jellegére mutattak rá.²⁸

A szent helyeket jelképező kulcsok az adományozó szemében az ő áldását közvetítették (azt a lehetőséget ugyanis kizárhatjuk, hogy a jeruzsálemi keresztények feje a frank uralkodóval kívánta volna megáldatni a kulcsokat); a város kulcsainak átadására valószínűleg nem került sor, mint ahogyan a zászló sem a Szent Város feletti hatalmat jelképezte. A jeruzsálemi egyház nyilván hálás volt a már addig kapott és a továbbiakban méltán remélt adományokért Károlynak, de nem gondolhatott arra, hogy átírja a térség politikai térképét. Károly a keresztény világon belüli kivételes rangját kívánhatta jelezni, amikor adományait elhalmozta a jeruzsálemi keresztények fejét. A félreértések

21 ■ Borgolte: *Der Gesandtenaustausch*, 47–48. old., 237. j. felsorolja az összes vonatkozó forrást és eltéréseit. Az elefántadomány „üzenetéről”: uo. 57–58. old.

22 ■ *Ex miraculis S. Genesii* (c. 2.). In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, XV. kötet. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1887–1888. 170 (, 10) – 171 (, 48). old. Károly követségéről: uo. 170 (, 34–38). old.

23 ■ Borgolte: *Der Gesandtenaustausch*, 75. old. Nagy Károly már 799 nyara óta tudta, hogy Rómába megy majd, de egyáltalán nem siette el az utazást. Lásd Classen: Nagy Károly, 91–109. old.

24 ■ A téziszről és annak cáfolatáról lásd uo. 4–9. és 68–74. old.

25 ■ A második római és a jeruzsálemi eseten kívül a Frank Királyi Évkönyvekben olvasunk egy harmadik kulcsajándékról is. Miután beszámolt a jeruzsálemi pátriárka 799 végén érkező követségéről, a bejegyzés szerzője arról ír, hogy egy bizonyos Azan (vagyis Haszan), Osca (a mai Huesca) város *praefectura* elküldte város kulcsait Károlynak: *Annales Regni Francorum*, 108. old. A korábban tévesen Einhardnak tulajdonított évkönyv – melynek vonatkozó bejegyzése azt is tudatja, hogy egy *Sarracenus*-ról van szó – arról is beszámol, hogy ez a későbbi Aragónia területén működő muzulmán előjáró alkalmas időre megigért, hogy átáll a frank uralkodó oldalára: uo. 119. old. Itt azonban kétségtelenül egy város kulcsainak jelképes átruházásáról esik szó.

elkerülése végett: egy ilyen kivételes kapcsolat persze rászorult a térséget uraló kalifa jóváhagyására, aki ezt megadva ugyanakkor nevezetes ajándékával egyszerre jelezte saját maga és a címzett kivételes rangját.

Az évkönyvíró valószínű csúsztatása sem bontotta meg ezt az összhangot, hiszen műve kizárólag hazai közönségnek készült (moglehet, pár évvel később). Így neki vagy utódjának alkalmá adódott a 806. év végénél beszámolni arról, hogy a négy éve „a perzsák királyához” indult frank követek megérkeztek a Trevisói-öbölbe (bár egyikük – talán a követség vezetője – a fárasztó útba belehalt).²⁹ A következő évben „a perzsák királyának” *Abdella* (vagyis 'Abd-Alláh) nevű követe hozott újabb gazdag ajándékokat, melyek közül az évkönyv egy gazdagon díszített, a nézőket óránként tizenkét lovas figura „körbejárásával” szórakoztató, zenélő vízórat ír le részletesen. A kalifa és alattvalója közti összhangot jól jelzi, hogy a küldöttség tagjaként szintén felkereste ekkor Károly aacheni udvarát György pátriárka két szerzetes küldötte (egyikük Károly birodalmából származott), akik önálló ajándékok híján főpásztoruk áldását közvetítették.³⁰ (Jeruzsálem és Aachen között annyira rutinszerűvé váltak ekkorra a követségek, hogy a Frank Királyi Évkönyvek már meg sem említik György pátriárka egyébként jól adatolt 803-as – nyilván az előző évben Bagdadba indult követség által vitt újabb adományokért köszönetet mondó – követségét, valamint azt, hogy valószínűleg 808–809 táján a jeruzsálemi latin szerzetesek a *Filioque*-ügyben a pápa mellett Károly udvarában kértek eligazítást.³¹) A három követ rövidesen Itália irányában indult hazafelé, tehát ismét a tengeri utat választották.

Anakronisztikus lenne számon kérni a Frank Királyi Évkönyvek e bejegyzéseinek szerzőjétől, hogy érdemi politikai információk helyett e követségek kapcsán csak holmi „külsőségekre”, nevezetesen a legkülönlegesebb ajándékokra pazarolta figyelmét. Az arab szavak felismerhető latin betűs változatai mindenestre

óva intenek attól, hogy első látásra felületességnek nyilvánítsuk a bejegyzések szerzőjét (vagy szerzőit). Igaz, hogy Hárún ar-Rasíd nevének „Aron”-ra torzítása nem éppen autentikus megoldás (miközben tartós hagyományt teremtett a nyugati történeti művekben), a bagdadi kalifa átminősítése „perzsa királyné” pedig antik reminiscencia lehet (nem valószínű, hogy a szerző tisztában volt azzal, milyen szerepe volt az iszlám hitre tért perzsa katonai arisztokráciának az Abbászidák hatalmának megszilárdításában). Ám a többi név nagyobb gond nélkül felismerhető; a kalifa hivatalos címének (*amir al-mú'minin* – „az igazhívók vezére”) pontos átírása végképp tájékozott szerzőre vall.³² Ráadásul nemcsak néhány „felületesség” szerző vagy szájtáti udvaronc figyelméről van itt szó. Az idős Nagy Károly ugyanis egyre ritkuló utazásaira magával vitte a nevezetes elefántot, tehát uralkodói reprezentációja fontos elemének tekintette Abú l-'Abbász egzotikus eredetét és lenyűgöző méreteit. Mindezt onnan tudjuk, hogy a Frank Királyi Évkönyvekben a 810. évnél helyet kapott e jeles állat kimúlása is: ír arról, hogy a Rajnán át a dánok ellen induló Károly magával hurcolta az elefántját, ám a folyami átkelés után a sok viszontagságot látott ormányos szíve felmondta a szolgálatot.³³

Ha pedig maga a császár kívánta a figyelmet a bagdadi kalifától kapott elefántjára (vagy éppen zenélő órájára) terelni, akkor az évkönyvszerző kompetenciáját dicséri a nekik szentelt megkülönböztető figyelem. A drága és ritka ajándékok nyilvánosság előtti cseréje nemcsak a diplomáciai érintkezés megszokott kísérőjelensége volt, mert híven fejezte ki e kapcsolat jellegét. Úgy is mondhatjuk, hogy ez az elefánt otthonosan mozgott a diplomácia porcelánboltjában. Kivitelezhető közös katonai és politikai akciók híján – ahogy láttuk – a két távoli nagyhatalom uralkodójának követváltásai leginkább arra szolgáltak, hogy – egymást kölcsönösen hitelesítve – a világ szemében elismertessék kivételes helyzetüket, amelyet hatalmi téren közvetlen elődeik és ők maguk kivívtak, mégha az bizánci szempontból efféle parvenüket nem illetett is meg. A jeruzsálemi pátriárka a Károly által felajánlott együttműködést nyilván a kalifa hozzájárulásával fogadta el; a Jeruzsálemből és a Bagdadból érkező követek mozgása kezdettől összehangolt volt, egy ízben pedig egyidejűvé vált. Károly tényleges szentföldi „irányító” szerepéről az évkönyvek hallgatnak, bár egy ízben a Frank Királyi Évkönyvek a 796-os római példához igyekezett közelíteni Jeruzsálem és Károly viszonyát, általában pedig függetleníteni kívánta a császár és a pátriárka kapcsolatfelvételét a „bagdadi száltól”.

Nézzük meg ezek után, az életrajzíró Einhard hogyan használta fel forrásait! Művében két helyen foglalkozik Károlynak a jeruzsálemi szent helyek gondozásában betöltött szerepével. Először a 16. fejezetben, amikor a Károly és más uralkodók közti békés kapcsolatokat tekinti át. Itt a Nyugat hegemon uralkodójának – állítása szerint – magukat alárendelő [II.] Alfonz asztúriai király és a „skót” királyok után

26 ■ A 796-os eseményekről: uo. 98. old.

27 ■ Chronicon Moissiacense (a Chronicon Anianense párhuzamos hasábjában). In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, I. kötet. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1826. 305 (23). old.; *Annales Regni Francorum*, 113. old. A vonatkozó összes szöveg helyi áttekintése Borgolte: *Der Gesandtenaustausch*, 67–68. old., 331. j.

28 ■ Borgolte: *Der Gesandtenaustausch*, 74. old.

29 ■ *Annales Regni Francorum*, 122. old. Borgolte elképzelhetőnek tartja, hogy ezzel a 802-ben induló követséggel tértek haza a kalifa első küldöttségének tagjai. (*Der Gesandtenaustausch*, 61. old.)

30 ■ *Annales Regni Francorum*, 123–124. old. A szövegrészlet magyar fordítását lásd in: Sz. Jónás Ilona (szerk.): *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és a Közel-Kelet, IV–XV. század*. Osiris, Bp., 1999. 131. old.

31 ■ Borgolte: *Der Gesandtenaustausch*, 83–86. és 101–107. old.

32 ■ Az adott kalifa neve helyett ezt a címet használták a frank források a 768-as és a 831-es követség kapcsán is. Vö. Fredegarii *Chronicorum Liber Quartus*, 119. old.: *Amormuni, rex Saracenorum*; *Annales de Saint-Bertin*. Ed. Félix Grat – Jeanne Viellard – Suzanne Clémencet. Bev., jegyz. Louis Levillain. C. Klincksieck, Paris, 1964. 4. old.: *Amiralmumminin*.

33 ■ *Annales Regni Francorum*, 131. old.

(az utóbbiak mögött vélhetően Ecgberht, az angol-szász térséget egyesítő wessexi király húzódik meg, akit száműzetése idején a frank uralkodó befogadott), a „problematikus” bizánci kapcsolat felvázolása előtt, központi helyet kap az „Áronnal”, a „perzsák királyával” kialakított barátság. „Aaronnal[,] a perzsák királyával, aki India kivételével majdnem az egész Kelet fölött uralkodott, olyan baráti egyetértésben élt, hogy többre tartotta [Károly] jóindulatát, mint az egész világ valamennyi királyának és fejedelmének barátságát, és csak őt tartotta méltónak arra, hogy elhalmozza tisztességadással és bőkezű ajándékokkal. Mikor pedig [Károly] követei, akiket fogadalmi ajándékokkal küldött a mi Urunk és Megváltónk szentséges sírjához és feltámasztásának helyére, megérkeztek hozzá, és jelentették neki uruk akaratát, nemcsak a kéréseket teljesítette, hanem még azt is megengedte, hogy [ezt] a szent és üdvöt hozó helyet [Károly] vegye fennhatósága alá. Mikor a követek visszatértek, velük mentek az ő emberei is, akikkel ruhákon, illatszereken és a keleti országok egyéb kincsein kívül még roppant értékes ajándékokat is küldött, pedig csak néhány évvel azelőtt küldte kérésére el neki egyetlen elefántját, mely akkor birtokában volt.”³⁴

Borgolte – aki tényszerűnek tartja Einhard állítását – joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy az itt említett adomány nem Jeruzsálem vagy a Szentföld egészére (esetleg az ott élő keresztényekre), hanem kizárólag a Szent Sírra vonatkozik. Egyben a 680 táján ott járt Arculf püspök beszámolója alapján úgy véli, hogy a kalifa a bazilika épületcsoportján belül csak a Szent Sírát övező rotundát ruházta Károlyra.³⁵ Az életrajzban az idézett szöveghelyen felállított kronológia egyébként hézagmentesen illeszkedik a Frank Királyi Évkönyvek adatai alapján kirajzolódó képbe: a frank uralkodónak az elefánt megérkezése után elküldött második követsége által előterjesztett kérésére válaszolt a vártnál nagyvonalúbban Hárún, aki a nyugatiak visszafordulása után valóban drága ajándékokkal – köztük a víziórával – megrakva indított válaszkövetséget Aachenbe (Einhard szavaiból az is kiderül, hogy Károlynak a kalifa udvarába tartó második követsége – az elsőhöz hasonlóan – útközben megállt Jeruzsálemben, hogy átadja a pátriárkának szóló ajándékokat). Károly emberei éppen akkor érkeztek meg Hárúnhoz, amikor 803-ban maga a kalifa vonult hadba Bizánc ellen (miután előző évben az új keleti császár, Niképhorosz felmondta az adófizetést), és amikor egy lázadás miatt, amely a mai Irak területén tört ki, átmenetileg Bagdadot is el kellett hagynia.³⁶ A Szent Sír Károlyra ruházása eszerint egyfajta geopolitikai szövetségi ajánlat lehetett – Bizánc-ellenes éllel. Sajátos, hogy miközben Borgolte több ízben és indokolt nyomatékkal emeli ki Károly szentföldi és bagdadi diplomáciai kezdeményezéseinek vallási jellegét – illetve az általuk a keresztény világban megszerezhető presztízt –, időnként mégis felvillantja a „geopolitikai szövetségnek” a korábbi szakirodalomra jellemző elképzelését.³⁷ Ráadásul a könyvből is kiderül, hogy a VIII. században a bizánci császár – fenn-

hatósága elvesztése és a képvita miatt – nem játszott szerepet a szentföldi keresztény közösség életében; a jeruzsálemi pátriárka képviselői (nyilván nem vallási okból) még a képtiszteletet visszaállító 784-es zsinaton sem jelentek meg.³⁸ Nem volt rá szükség tehát, hogy a kalifa a keleti császárt a nyugatival szorítsa ki a Szentföld ügyeiből. A Szent Sír Károlyra ruházásának Einhard által hirdetett elképzelése ugyan jóval szerényebb a térség keresztényei feletti frank „protektorátus” későbbi tézisénel, mégis felmerülhet a kétely, hogy a Frank Királyi Évkönyvek 800. évi bejegyzéséhez hasonlóan Einhard nem tulajdonított-e néhai uralkodójának a valódinál kissé nagyobb szerepet a legfontosabb szent hellyel kapcsolatban.

Einhard utóbb, műve 27. fejezetében tér vissza Károly szentföldi szerepére, amikor a nagy frank uralkodó igaz keresztény életét bizonyítandó arról ír, hogy az számos adománnyal támogatta a „pogány” fennhatóság alatt Szíriában, Egyiptomban, „Afrikában”, Jeruzsálemben, Alexandriában és Karthágóban élő keresztényeket, akiknek uralkodóit a keresztény alattvalóikkal szembeni mérsékletre intette.³⁹ Noha az utóbbi két térségben, illetve városban Károly ilyen szerepét egyetlen másik forrás sem említi, Jeruzsálemben – Bíborbanszületett Konstantin szerint (*A birodalom kormányzásáról* c. 26.) pedig „Palesztinában” – ezt több forrás tanúsítja.⁴⁰ A 810 végén Aachenben kiadott *capitulare* 18. cikkelye a császári *missusok* számára előírta az alamiznagnyújtást a jeruzsálemi templomok javára. A 860-as évek közepén két forrás is ír a

34 ■ Sz. Jónás Ilona (szerk.): *Szöveggyűjtemény*, 139. old. Az utazás datálásában perdőntő utolsó tagmondatot a korábbi magyar fordítás alapján voltam kénytelen javítani: Einhard: *Nagy Károly élete*. Ford. Dékány Kálmán. Franklin Társulat, Bp., 1901. 64–65. old. Vö. Einhardi *Vita Karoli Magni*. Ed. Georg Heinrich Pertz – Georg Waitz. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae separatim editi 6.) Hahn, Hannover, 1911. 19 (, 11–26). old.

35 ■ Borgolte: *Der Gesandtenaustausch*, 82–83. old. Lásd Arculfról uo. 29–30. old.

36 ■ Uo. 79–80. old.

37 ■ Károly vallási (és az azzal járó presztízs elérését célzó) motivációjáról lásd mindenekelőtt uo. 85., 89., 100–101. old. A Bizánc-ellenes geopolitikai szövetség tételét viszontlátjuk a mű zárófejezetében is: uo. 122. old. – miközben ugyanitt szintén szó esik a Karoling hatalom vallási presztízsének emeléséről, valamint arról, hogy az aacheni és a bagdadi udvar kölcsönösen hitelesítette egymás kivételes rangját: uo. 121–122. old.

38 ■ Uo. 18–20. old.

39 ■ Einhardi *Vita Karoli Magni*, 31 (, 18) – 32 (, 2). old. Vö. Einhard: *Nagy Károly élete*, 80. old. A felsorolásban szereplő „Afrika” a valamikori *Africa provinciát* takarja. Einhard itt minden térséghez egy-egy nagyvárost társított.

40 ■ Borgolte: *Der Gesandtenaustausch*, 94–99. old. Uo. 94. old., 437. j. utal arra, hogy 801-ben Izsák valószínűleg az Aglabida Ibráhim által uralt mai Tunéziától szárazföldi úton terelte az elefántot, így át kellett haladnia Alexandrián és Karthágón. A felvetés mögött nyilván az a szándék húzódik meg, hogy az Einhard tudósításában nem kételkedő szerző „igazságmagvat” biztosítson a Károlynak az utóbbi térségek keresztény közösségeit megcélzó jótékonykodásáról szóló megjegyzés számára.

41 ■ Notker der Stammler: *Taten Kaiser Karls des Grossen*. Ed. Hans F. Haefele. (Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series 12.) Weidmann, Berlin, 1959. 64 (, 4) – 65 (, 3). old. Notker a kalifa és az Aglabida emír a Frank Királyi Évkönyvek alapján 801-re tehető követségét idézi fel, és

Jozafát-völgyében, egy Szűz Mária-templom mellett létrejött, a nyugati keresztény („római”) zarándokokat gondozó ispotályról, melyet *hospitalis imperatoris Karoli*, illetve *hospitalis Francorum* néven említene. Gazdag könyvtáráról akkoriban azt tartották, hogy kifejezetten Károly létesítette, míg kiterjedt birtokairól úgy tudták, hogy azokat az ottani „király” (nyilván Hárún) a nagy frank uralkodó iránti barátsága jeléül adományozta az ispotálynak. Egy a szentföldi keresztény létesítményeket bemutató, a IX. század második negyedére datált munka a völgy és az Olajfák hegyének klérusa között említ bő tucatnyi, a Szent Sír szogálatára rendelt „frank” apácát, akik (a Karl Schmid véleményét követő Borgolte szerint) szintén a Jozafát-völgyében lakhattak, és az Einhard által említett adomány nyomán, uralkodói rendelkezésre érkezettek új működési helyükre. Nem lehet véletlen az sem, hogy az Olajfák hegyén jó ideje működő latin rítusú Szent Péter és Pál-kolostor élére ekkoriban került a Frank Birodalomban született apát, és olykor az egész közösséget „frankoknak” nevezik a források.

Károly a Szent Várost és közvetlen környékét megcélzó jótékonykodásáról tehát bőven tudósítanak a források, ennek eredményeként a nyugati keresztény közösség ottani jelenléte egy időre nyilván láthatóbbá vált (ezzel is magyarázható a *Filioque*-ügyben az Olajfák-hegyi közösséget a legjelentősebb görög kolostor részéről érő támadás). Károlynak a térség fölött gyakorolt kormányzati fennhatóságáról Einhard nem szól, legfeljebb csak a helyi keresztény közösség javára gya-

korolt befolyásáról. A század végén két, Nagy Károlyra már erős nosztalgiával tekintő – és egyaránt Einhard szövegéből kiinduló – szerző ugyanakkor továbblépett ezen téren. Notker, Sankt Gallen-i szerzetes, 886–887-ben a dédunoka, III. (Vastag) Károly császár számára írt – olykor talán szóbeli híradásokra, leginkább azonban a szerző élénk fantáziájára támaszkodó, anekdotától hemzsegő – Károly-életrajzában „Áron” szájaiba egészen bonyolult okfejtést ad. Eszerint a „perzsák királya” legszívesebben Károlynak adta volna a Szentföldet (*terram promissam Abrahe et exhibitam Iosue*), ám mivel tartott attól, hogy vagy nyugati kollégája lesz képtelen megvédeni e területet a „barbároktól”, vagy – amennyiben mégis megpróbálná – otthoni tájaira csap le az ellenség, kinevezte magát a frank uralkodó ottani helytartójának, készen arra, hogy bármikor számot adjon neki a térség jövedelmeiről (a *Parthia* és *Germania* közti követjárásokat ilyen „átutalásokkal” magyarázza Notker).⁴¹ Ezt követően a Szentföld Nagy Károly, majd pedig fia, Lajos uralma alatt állt – állítja.⁴² A talán Corveyben működő, Károlyról 890 táján hosszú verses életrajzot író ismeretlen költő, az úgynevezett Poeta Saxo pedig Einhard pontos megfogalmazását úgy tágitotta ki, hogy az „Áron” által a frank uralkodónak adományozott szent helyen akár Jeruzsálem egészét lehet érteni.⁴³

Károly a halála utáni nemzedék által írt művekben ezzel együtt sem jelenik meg szentföldi zarándokként, ám már akkoriban is tulajdonítottak neki szerepet az iszlám uralom alá került térségek ereklyéinek Nyugatra vándorlásában. Szent Cipriánnak Karthágóból végül a lyoni székesegyházba került ereklyéiről egyik versében csak annyit ír az Agobard érsek (816–840) megbízásából dolgozó Florus diakónus, hogy azok Károly uralkodása alatt találtak otthonra Lyonban, egy másikban azonban már az uralkodó követei lelik fel és viszik a Frank Birodalomba a becses ereklyéket.⁴⁴ A Florus nyomán 859 előtt dolgozó Ado (utóbb vienne-i érsek) már – Einhard idézett megjegyzését szabadon továbbgondolva – „Áron perzsa királlyal” adományoztatja Ciprián maradványait Károlynak.⁴⁵ Az ereklyék Keletről Nyugatra vándorlása tehát olykor „átpolitizálódik”, és Nagy Károly személyéhez kötődik. Mint rögvést látni fogjuk, ez volt az egyik inspiráló tényező a keleti út legendájának megszületéséhez. Ebből az örökségből meríthetett az „Európa atyját” a Karolingok letűntével is mintaképnek tartó utókor.

A LEGENDA KIALAKULÁSÁNAK ELSŐ JELEI (X–XI. SZÁZAD)

A legendaképződést Nagy Károly esetében is megkönnyítette azoknak a halála, akik kortársaként vagy maguk hallhattak a tetteiről, vagy szüleik-nagyszüleik nemzedékétől értesültek róluk. A fennmaradt szövegek tanúsága szerint a X. század folyamán, alig egy generáció alatt jött létre a Nagy Károlyt a Szentföldre vezető legenda maga. A század második negye-

Einhardtól eltérően hozzá – nem pedig a második követség idejére – köti a Szentföld sajátos átadását. A szerző fejében uralkodó zűrzavart jól jelzi, hogy e követségről adott hosszú beszámolójában (II. könyv, 8–9. fejezet) feltűnik Károly 783-ban elhunyt felesége, Hildegard. Arról is ír, hogy „Áron” az elefánton kívül majmokat, míg „az afrikaiak királya” oroszlánt, medvét és egyéb állatokat is küldött ekkor Károlynak – kár, hogy az utóbbi bestiakat az idősebb Plinius és Vergilius műveiből másolta ki. Az egyes kutatók vérmérsékletétől függ, hogy mit hisznek el a Nagy Károly által Notker szerint „Aronnak” küldött falkányi vadászkutya történetéből.

42 ■ Uo. 65 (, 6–12). old. A szentföldi keresztények támogatására a szerző szerint még II. (Német) Lajos keleti frank király uralma (önállóan: 840–876) alatt is adót fizettek a királyi birtokokon. Notker jelentősebb hatásáról csak a XII. század utolsó harmadától beszélhetünk, de akkor is szinte kizárólag Einhard – önállóan is terjedő – életrajzával együtt másolták. (uo. XXIII–XXVII. old.)

43 ■ Poetae Saxonis Vita Caroli Magni. In: Paul von Winterfeld (ed.): *Poetae Latini Aevi Carolini*, I. köt. (Monumenta Germaniae Historica. Antiquitates. Poetae Latini Medii Aevi 1.) Weidmann, Berlin, 1899. 48. old. Károly és „Áron” kapcsolatáról: IV. könyv, 79–91. sor, különösen 90–91. sor: „Ascribique locum sanctum Hierosolimorum / Concessit propriae Caroli semper dicioni.” A mű csak két példányban maradt fenn: uo. 2–5. old.

44 ■ Flori diaconi Carmina varia. Nr. 5.: Ubi ossa S. Cypriani Lugduni condita habentur. In: *PL* 119. köt., col. 259A–B.; Flori Lugdunensis Carmina. Nr. XIII.: Qualiter sanctorum martyrum Cypriani Sperati Pantaleonis reliquiae Lugdunum advectae sint. In: Ernest Dümmler (ed.): *Poetae Latini Aevi Carolini*, II. köt. (Monumenta Germaniae Historica. Antiquitates. Poetae Latini Medii Aevi 2.) Weidmann, Berlin, 1884. 544–545. old. (5–40. sor) – az előbbi a „szerényebb”, az utóbbi a *translati*ót a követekhez kapcsolja.

45 ■ Sancti Adonis Viennensis Archiepiscopi Martyrologium (E. XVIII. Kal. Octobris). In: *PL* 123. köt., col. 355B–356A. (Einhardtól átveszi „Áron” fentebb idézett jellemzését is.)

dében a reichenau Szent Vér-ereklye hitelesítése céljából megírt *Translatio sanguinis Domini* szerint maga Károly nem ment keletre, de a Jeruzsálemből érkező passióereklye átadása jelezte hegemon szerepét a kereszténységben belül. A Frank Királyi Évkönyvek két változatában is szereplő *Azan* itt már jeruzsálemi *praefectus*, aki az ismeretlen szerző szerint levélben szövetséget ajánl Károlynak, és egyben az Úr kinszenvedésének több rekvizitumát is fölkinálja számára; ő azonban csak III. Leó pápa sürgetésére fogadja el az ajánlatot: saru nélkül zárandokol Ravennából Szicíliába, hogy ott találkozzon a passióereklyék egész sorát (köztük a *spinea coronát* és a keresztfából származó szöveget) számára elhozó – egyben segítséget kérő – jeruzsálemi *praefectusszal*.⁴⁶ 970 táján vagy az első ezredfordulóhoz közeledve Benedek, a Soracte-hegyi Szent András-kolostor szerzetese már azt írja krónikájában, hogy maga Nagy Károly kel át a tengeren.⁴⁷ Szó nincs valamiféle „keresztes hadjáratról”: a legendát Einhard *Vita Karoli Magni*-jének az uralkodó és „Áron perzsa király” baráti viszonyáról szóló megjegyzése ihlette.⁴⁸ Benedek szerzetes művében Károly pápai áldás birtokában keresi fel Szent Mihály Monte Gargano-i zárandokhelyét, majd a tengeren át jut el Jeruzsálemba, ahol „Áron perzsa király” fogadja. Károly nagy adományokat tesz, a szent helyen kitűzi nagy arany zászlaját, „Áron” pedig barátsága jeléül átadja neki vagy az Úr sírhelyét, vagy egész Jeruzsálemet és közvetlen környékét (Betlehemet is beleértve).⁴⁹ A történet szerint a két uralkodó Alexandriában válik el egymástól (miután frankok és „agarénusok” *quasi consanguinei* múltatták együtt az időt). Károly ezután látogatást tesz Konstantinápolyban is, majd onnan ereklyékkel megrakodva tér vissza Rómába, ahol császári címet kap s ahonnan hazatérőben maga III. Leó pápa kíséri el a Soracte-hegyre.⁵⁰ A legenda arra igyekszik történeti magyarázatot adni, miként került a keleti császárvárosban beszerzett „számos” relikvia közül egyedül megnevezett Szent András-ereklye a szerző kolostorába.

Noha e két mű csak egy-egy kódexben maradt fenn, a két történet közös vonásai arra utalnak, hogy egy szélesebb körben ismert legendával állunk szemben, melyet az egyes szerzők már a X. században igen eltérő módokon variáltak. A történetekben közös Közép- és Dél-Itália, valamint III. Leó pápa kitüntetett szerepe, akit a feltehető „ősforrás” Nagy Károly mentoraként szerepeltetett. A császár és a pápa szükséges együttműködését az utóbbi vezető szerepével képzelte tehát el ennek a mára elveszett műnek a szerzője. A császár és a pápa kapcsolatának ez a historizáló mintaképe azt követően válhatott aktuálissá (egyben kívánatosá) a félsziget „alsóbb részeinek” politikai közvéleménye számára, hogy I. Ottó (936–973) érdeklődése Itália felé fordult. Az I. Ottó utolsó vagy III. Ottó második római útja után tollat ragadó Soracte-hegyi Benedek egyenesen a *civitas Leoniana*, vagyis a Vatikán „a szászok” átali feldúlása miatti kirohanással zárja művét.⁵¹ Noha a történet magja feltehetően közép- vagy dél-

itáliai, a pápaság iránt lojális közegben alakult ki, elég korán akár távolabbi kolostorok ereklyéinek hitelesítésére is felhasználták. Hasonló a helyzet a gyermek Jézus feltételezett előbőrének (*sanctissima virtus*) Jeruzsálemből a dél-francia charroux-i kolostorba kerüléséről szóló, a XI. század végén (talán 1095–1096 fordulóján) keletkezett legenda esetében. A történetben név nélkül szereplő pápának kezdeményező szerepet tulajdonít, miközben furcsa módon Károly Jeruzsálemba kerülésének módjáról szót sem ejt (annyi biztos: sereggel ment oda). A Szent Városban *Basilius* pátriárka uralkodójaként fogadja a *princeps*et, aki háromnapos böjtöt tart, majd a Szent Sír-bazilikában imába merül, amikor látomásában a gyermek Jézus felfedi előtte a különleges ereklye rejtékhelyét.⁵²

A LEGENDA „ALAPSZÖVEGE”: A DESCRIPTIO TARTALMA, KÉZIRATAI, KORA ÉS RENDELTETÉSE

Az utóbbi szöveggel közel egy időben keletkezhetett, és valószínűleg szintén ereklyék hitelességének bizonyítását szolgálta az a mű, a *Descriptio* (teljes címe: *Descriptio qualiter Karolus Magnus clavum et coronam Domini a Constantinopoli Aquisgranii detulerit qualiterque Karolus Calvus hec ad Sanctum Dyonisium [sic] retulerit*), mely annak ellenére, hogy csak alig néhány példányban maradt fenn, egy idő után döntő szerepet játszott a Nagy Károly soha meg nem történt szent-

46 ■ *Translatio sanguinis Domini*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, IV. köt. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1841. 446–449. old. Vö. Fölz: *Le souvenir*, 24–25. old.

47 ■ Az egyetlen példányban fennmaradt művet első kiadója 1000 tájára datálta: *Benedicti Sancti Andreae monachi chronicon* a. c. 360–973. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, III. köt. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1839. 695. old. A kritikai kiadás gondozója szerint a szerző 998-ra készült el a művel: *II Chronicon di Benedetto, monaco di S. Andrea del Soratte e il Libellus de imperatoria potestate in urbe Roma*. Ed. Giuseppe Zucchetti. (Fonti per la storia d'Italia pubblicate dall'Istituto storico italiano. Scrittori 55.) Istituto storico italiano, Roma, 1920. XXI–XXII. és LX. old. Egy magánkiadásban megjelent doktori értekezés szerzője 970 körülre datálta a krónikát: Johann Kunsemüller: *Die Chronik Benedikts von S. Andrea*. Nürnberg, 1961. (Ehhez a könyvhöz nem jutottam hozzá.) Az olasz szakma nem fogadta el ezt az álláspontot: [Anon.]: *Benedetto di S. Andrea*. In: *Dizionario biografico degli Italiani*, VIII. köt. Istituto della Enciclopedia Italiana, Roma, 1966. 446–451. old.

48 ■ Benedek Einhard munkájának 16. fejezetéből vesz át számos adatot: a keleti út előtt [II.] Alfonz asztúriai király és a „skót” királyok említését, „Áron” fő tulajdonságait (India kivételével az egész Kelet ura; mindenki jobban kereste Károly barátságát), a „görög királyok” nevét és azt, hogy tartottak a frank uralkodótól – az egyezések minden esetben szövetszerűek.

49 ■ *II Chronicon*, 114 (, 4–6). old.: „presepe Domini et sepulchrum, que petierant [sic], Aaron, rex potestatis eius scribere concessit.” A *presepe* lehet az Úr jászla, vagyis Betlehem, de jelölheti – a *sepulchrum*mal együtt – az Úr (utolsó) „házát” vagy „lakhelyét”, tehát Jeruzsálemet vagy azon belül a Szent Sír-bazilikát (esetleg annak egy részét). Látna, hogy Benedek szövetszerűen itt csak Einhardot használta, az utóbbi – szűkebb – jelentés a valószínűbb. A nagy előd is redundánsan fogalmazott (a *Domini sepulchrum* és a *locus resurrectionis* ugyanaz és azonos avval a *sacer et salutaris locus*-szal, melyet „Áron” Károlynak adott). Vö. fent, 34. j.

földi és konstantinápolyi újáról szóló legenda elterjesztésében. Lássuk tehát, hogy mit állít ez a szöveg, és hogy mit tudhatunk (és mit nem) kéziratosságról, keletkezéséről és rendeltetéséről!

Az eddig megismert hasonló szövegektől eltérően a *Descriptio* meg sem említi a pápát, és ezzel új vágányra terelte az egész legenda értelmezését. A történet kizárólagos főszereplőjévé immár Nagy Károly vált, aki mintegy megtestesíti a Nyugat felsőbbiségét mind a keresztény, mind a „pogány” Kelettel szemben. A *regnum Gallicum*-on uralkodó Nagy Károlyt először a keresztény egyház védelmezőjeként állítja elé, amiért cserébe „a rómaiaktól” császári címet és a pápák kiválasztásának jogát kapta. Ezután értesülünk a szentföldi keresztényeket sújtó „pogány” támadásról, a jeruzsálemi pátriárka Konstantinápolyba meneküléséről, valamint arról, hogy az akkori uralkodó Konstantin nevé császár látomásban kapott mennyei eligazítást arról, hogy Károlytól – akiről addig nem is hallott – kérjen segítséget. A keleti császár és a pátriárka követői – rövid saint-denis-i kitérő után – Párizsban találkozhatnak a frank uralkodóval, aki a levél elolvasása után azonnal mozgósítja seregét. Útban Konstantinápoly felé Károly és serege eltéved egy erdőben, ám a zsoldozva virrasztó császárt egy emberhangon megszólaló madár latinul útbaigazítja (e csodás lény a helybeliek szerint korábban görögül üdvözölte a keleti császárokat). A műből nem tudunk meg semmit arról, hogy a nyugati sereg

miként haladt át első ízben a keleti császárvároson, sőt – ami még meglepőbb – a Szentföld „felszabadítását” csak futólag említi az ismeretlen szerző, hogy rátérjen elbeszélése lényegére: arra, hogy Károly hogyan jutott a passióereklyék birtokába Konstantinápolyban. A keleti császár ugyan kincsekkel próbálja „megvesztegetni” Károlyt, ám ő nem kívánja zarándokújtát anyagi haszonnal bemocskolni, és a felajánlott káprázatos javak helyett – az otthon maradtak üdvözülésére gondolva (nyilván a hadjárat résztvevői számára ez már biztosított) – a „legszentebb” ereklyét kéri. Háromnapos böjt nyomán reveláció fedi fel a valaha a keleti császárvárosba vitt – de ott e szerint feledésbe merült – passióereklyét, melyeket ekkor Károly kap meg: a töviskoronát, a Szent Kereszt egy szögét, valamint egy szilánkját, a *sudariumot*, valamint néhány egyéb ereklyét. A kivételes ereklyekincs számos csodát tesz a hazafelé vezető úton. Aachenbe érve Nagy Károly elhelyezi az ereklyét az általa e célból építtetett Szűz Mária-templomban, egyben a tiszteletükre rendelt ünnepet újonnan alapított vásárral köti össze. A szerző ezt követően röviden felidézi Kopasz Károly nyugati frank király (840–877), utóbb egyben (875-től) császár dicsőségét, majd beszámol arról, hogy ez az uralkodó a töviskoronát és a Szent Szeget – a vásár áthelyezésével egyidejűleg – Saint-Denis-be, a Szent Leplet pedig Compiègne-be vitette át, aminek eredményeként megszűnik a térséget addig sújtó járvány.⁵³

Gerhard Rauschen a *Descriptio* kiadásához a mű két példányát használta fel, egyikük ma Párizsban, a másik Bécsben található, az előbbi a XII. század végén, míg az utóbbi 1500 táján keletkezett.⁵⁴ A párizsi kódex egy XVI. századi *possessori* bejegyzés szerint akkoriban a mai Belgium területén, a Mons melletti reux-i Saint-Foilleu kolostor birtokában volt. A kódexet leíró Jules Lair szerint a kézirat egyetlen kéz, egy liège-i egyházmegyei kapcsolatokkal rendelkező saint-denis-i szerzetes munkája.⁵⁵ Noha a kódex több szövege saint-denis-i eredetű lehet, magát a kéziratot újabban ahhoz a térséghez kötik, ahol jelenléte az újkor elejétől kimutatható. A kódexben említett legkésőbbi esemény II. Fülöp király és Hainaut-i Izabella házassága (1180); Izabella apja, V. Balduin hainaut-i gróf személyében vélük többen felfedezni a Nagy Károly-legendárium számos szövegét tartalmazó kódex megrendelőjét.⁵⁶

A szöveg másik változatát – Rauschen könyvét nem ismerve – Ferdinand Castets adta ki.⁵⁷ A kódex mai állapotában kolligátum, a benne található két, eltérő korú kézirat közül a szövegünket tartalmazó első a későbbi. Castets a bécsi kódex létezéséről a montpellier-i kézirat modern kéztől származó széljegyzetéből értesült, a Rauschen által használt párizsi példányt pedig csak egy volt tanítványa leírásából ismerte, ennek alapján az utóbbi párizsi kódexben olvasható szöveget nyelvi és szerkezeti szempontból egyaránt vázlatnak, míg a montpellier-it a mű letisztázott, végleges változatának tartotta.⁵⁸ (Álláspontját a későbbi szakirodalom nem vitatta, de nem

50 ■ // Chronicon, 112 (, 3) – 116 (, 11). old. Vö. Folz: *Le souvenir*, 135–137. old.

51 ■ // Chronicon, 186 (, 17–18). old.

52 ■ Liber de constitutione, institutione, consecratione, reliquiis, ornamentis et privilegiis Karoffensis coenobii, Pictaviensis dioecesis. In: *Chartes et documents pour servir à l'histoire de l'abbaye de Charroux*. Ed. D. P. de Monsabert. Poitiers, 1910. 30–32. old. Vö. Gabriele: *An Empire*, 44–51. old.

53 ■ Descriptio qualiter Karolus Magnus clavum et coronam Domini a Constantinopoli Aquisgrani detulerit qualiterque Karolus Calvus hec ad Sanctum Dyonisium [sic] retulerit. In: Gerhard Rauschen: *Die Legende Karls des Großen im 11. und 12. Jahrhundert*. Duncker und Humblot, Leipzig, 1890. 103–125. old. Nem jutottam hozzá a mű kritikai kiadását tartalmazó kiadatlan doktori értekezéshez, valamint egy olasz fordítással társított kiadásához: lásd alább, 63. j.

54 ■ Mai jelzettel: Párizs, Bibliothèque nationale de France ms. lat. 12710 (XII^{ex}), f. 1vb-5ra; Bécs, Österreichische Nationalbibliothek Cod. 3398 (1500 k.) – Az utóbbi kódexben a szöveg vége hiányzik.

55 ■ J. Lair: *Mémoire sur deux chroniques latines composées au XIIe siècle à l'abbaye de Saint-Denis*. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 35 (1874), 544–550. old. (A kódex teljes leírása. A tanulmány egyéb részeiben felvázolt historiográfiák elképzelés elavult.)

56 ■ Christopher Hohler: *A Note on Jacobus*. *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 35 (1972), 64. old.; Elizabeth A. R. Brown: *Saint-Denis and the Turpin Legend*. In: John Williams – Alison Stones (szerk.): *The Codex Calixtinus and the Shrine of St. James*. (Jacobus-Studien 3.) Gunter Narr, Tübingen, 1992. 55–56. old.

57 ■ Ferdinand Castets: *Iter Hierosolymitanum ou Voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople*. Texte latin d'après le ms. de Montpellier. *Revue des langues romanes*, 36 (1892), 439–476. old. A kiadás alapjául szolgáló kézirat: Montpellier, Bibliothèque de la Faculté de la Médecine ms. H 280 (XIII), f. 1^a–20^a.

58 ■ Castets: *Iter*, 418. old., 427. old. és uo. 1. j.

is követte.) A publikáció élén olvasható cím (*Iter Hierosolymitanum*) Castets leleménye, a kéziratos hagyományban nincs alapja. Sajnos ez terjedt el a szakirodalomban a *Descriptio* címe gyanánt (jobb esetben csak a Castets-féle variánsra alkalmazzák, rosszabb esetben általában a *Descriptióra*).⁵⁹

A mű egységes – utóbb meg nem valósult – kritikai kiadására készülve egy újabb teljes példány került elő Rouenban.⁶⁰ Ez a szöveg a Rauschen által megjelentetett változatot követi, egyben tartalmazza azt az ismeretlen szerző által írt *Vita Karoli Magni*-t, mely utóbb a *Descriptio* szélesebb körű megismertetésében kulcs szerepet töltött be.⁶¹ A kódex a normandiai jumièges-i apátságból került a közeli könyvtárba.⁶²

Máig nem jelent meg a kritikai kiadás igényével elkészült – Marc du Pouget doktori értekezésének függelékét alkotó – szövegváltozat, melynek elsődleges alapja egy az addig ismertebbeknél régebbi, a korábbi edíciók által figyelmen kívül hagyott kézirat (Párizs, Bibliothèque Mazarine ms. 1711, f. 2^r–9^v. és 11^r–16^r).⁶³ A kódexszám valójában több középkori kéziratröredékből a modern korban összeállított kolligátumot takar, melynek a *Descriptiót* is tartalmazó első részét Auguste Molinier a XI. századra, újabbban François Avril és Françoise Gasparri az 1100 és az 1120-as évek közti időszakra, Richard H. Rouse viszont a XII. század második negyedére datálta.⁶⁴ Matthew Gabriele a kolligátum szóban forgó részén belül is elkülönített egy szövegegységet, mely kizárólag a *Descriptiót* és a Kopasz Károly legendás álmáról szóló *Visio Karoli*-t foglalná magában, szerinte a kéziratrész egyéb szövegei ennél későbbiek. Az imént említett szakvéleményeket figyelmen kívül hagyva Gabriele a *Descriptiúnak* ezt a példányát így a XI. század utolsó évtizedére datálta, mivel Molinier szerinte 1100 tájára tette a kolligátum első egységét, amit Gabriele csak a kéziratrésznek a Karoling-legendákat tartalmazó részekén kívüli elemeire tartott mérvadóknak.⁶⁵ A *Descriptiót* tartalmazó kódexrész a XIV. században a roueni Saint-Ouen kolostor könyvtárának része volt, és mivel a *Descriptio* benne olvasható szövege a fennmaradt példányok közül leginkább két, egyaránt normandiai kódexével egyezik, felmerült az a gondolat, hogy esetleg a legrégebbi kézirat is e tartományban íródott.⁶⁶ A két normandiai kódex közül az első a már tárgyalt jumièges-i eredetű, a másik a Rouen melletti préaux-i kolostorból került mai őrzési helyére, Párizsba.⁶⁷

A *Descriptio* megírását a szakirodalom régebben többnyire a XI. század végére tette, részben mert a művet a „keresztes eszme” korai megnyilvánulásai közé sorolta, részben az *Indictum*-nap nevezetes vásárnak (*foire du Lendit*) a műben említett időpontja miatt. Ez a szöveg a nyári *Indictum*-napot június második szerdájára teszi, noha azt előbb VII. Gergely pápa 1078-ban, majd II. Orbán 1095-ben (az utóbbi éppenséggel a franciaországi Clermont-ban tartott zsinaton) a pünkösdi előtti szerdára helyezte át.⁶⁸ Abban az állításban, hogy Nagy Károly a „rómaiak-

tól” a császári cím mellett jogot kapott volna a pápák kiválasztására is,⁶⁹ Léon Gautier az 1046-os sutri zsinaton történetek visszhangját látta (amikor III. Henrik császár letett három magát pápának tartó személyt, majd egymás után négy pápát nevezett ki), és ezért hozzávetőlegesen 1050 és 1080 közé tette a mű megírását.⁷⁰ Gerhard Rauschen a sutri zsinat és az első kereszties hadjárat közbe, míg Gaston Paris 1080 tájára datálta a művet.⁷¹

Más kutatók ugyanakkor a XII. század első évtizedeire tették a *Descriptio* megírását. Ferdinand Castets csak a Pszeudo-Turpinus és a *Descriptio* egymáshoz viszonyított kronológiai helyzetére tért ki; vitatta, hogy az előbbi szerzője ismerte volna az utóbbi szöveget, és felvetette annak a lehetőségét, hogy a *Descriptio* a Pszeudo-Turpinus ismeretében készült.⁷² Joseph Bédier azt, hogy a *foire du Lendit* az említett pápai intézkedések előtti időpontban szerepel a *Descriptióban*, az egész történet koholt jellegével össz-

59 ■ A montpellier-i kódexben a záró kolofoan a Rauschen által kiadott változat címének kezdőszavait idézi fel, ám csak a mű végző – Kopasz Károlyról szóló – részének információit összegzi (uo. 476. old.): „Explicit scriptum qualiter clavus et corona Domini spinea de Aquisgrani a Karolo calvo in ecclesiam beati Dyonisii [sic] ariopagite sint delata ac de Indicti institutione eiusdem Karoli visione et qualiter corpus ipsius in eandem ecclesiam translatum sit a loco ubi sepultum erat in Burgundia monasterio Nantoani.” A szöveg elején olvasható cím egy XVII. századi montpellier-i könyvtáros kezétől származik: uo. 439. old.

60 ■ Rouen, Bibliothèque municipale ms. Y 11 (XIIes).

61 ■ Jacques Nothomb: *Manuscripts et recensions de l'Iter Hierosolymitanum Caroli Magni. Romania*, 56 (1930), 193–200. old. A szerző egy olyan részleges példányról is számot ad, mely csak a mű végét, vagyis az ereklyelleltárt és a Kopasz Károly-féle *translatio* elbeszélését tartalmazza: Paris, Bibliothèque nationale de France ms. lat. 2447 (XIV). A főszövegben említett Károly-életrajzot alább tárgyalom.

62 ■ Gabriele: *The Provenance*, 108. old., 90. j.

63 ■ Marc du Pouget: *Recherches sur les chroniques latines de Saint-Denis. Commentaire et édition critique de la Descriptio Clavi et Corone Domini et de deux autres textes relatifs à la légende carolingienne*. Thèse: Ecole nationale des Chartes, 1977. (E kiadatlan szöveghez nem jutottam hozzá.) A következőkben jelzem, hogy a belőle származó adatokat mely publikációk közvetítésével ismertem meg – az utóbbiak szerzői vagy az értekezést, vagy annak téziseit olvasták.) Nem jutottam hozzá a *Descriptiúnak* ahhoz a kiadásához sem, melyhez olasz fordítás is társult. Federica Monteleone: *L'anonimo di Saint-Denis. Una fortunata storia di reliquie*. Edipuglia, Bari, 2012.

64 ■ Auguste Molinier: *Catalogue des manuscrits de la Bibliothèque Mazarine*. Plon, Paris, 1885–1886. II. köt., 180–186. old., különösen 184. old. A szöveg címe itt (uo. 180. old.): „Incipit clavi et corone Domini descriptio, quomodo prima a Karolo magno eorum fuerit ad Aquile capellam delatio, secunda vero a Karolo calvo in ecclesia beati Dyonisii Ariopagite relatio”. Avril, Gasparri és Rouse szóban kifejtett véleményéről lásd Elizabeth A. R. Brown – Michael Cothren: *The Twelfth-Century Crusading Window of the Abbey of Saint-Denis. Praetertorium enim recordatio futurorum est exhibitio. Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 49 (1986), 14. old., 63. j.

65 ■ Gabriele: *The Provenance*, 105–108. old. (Molinier datálása tévesen: uo. 105. old. és uo. 76. j.) Gabriele szerint a kézirat közel állhat az autográfhoz: uo. 108. old.

66 ■ Érvelés nélkül már „normannak” tartotta Brown – Cothren: *The Twelfth-Century Crusading Window*, 14. old., 63. j. A fenti érvekkel támogatja meg álláspontját Gabriele: *The Provenance*, 108. old. és uo. 90–91. j. (az utóbbi jegyzetben a kéziratos példányok Marc du Pouget által összeállított sztemmájára hivatkozva).

67 ■ Paris, Bibliothèque nationale de France ms. lat. 5997 (XIII). A mű címe ebben a példányban: „Relatio quomodo Carolus

hangban álló, hitelesítő célzatú archaizálásnak vélte, és ezért nem tulajdonított neki jelentőséget a mű datálásában. Annál fontosabbnak tartotta viszont VI. Lajos királynak a *foire du Lendit* jogát és a vásártér még uralkodói kézen lévő részét a kolostornak adományozó 1124-es oklevelét és az utóbbit 1131-ben megerősítő pápai bullát, melyek egyaránt tanúsítják a töviskorona és a Szent Szög (*corona et clavus Domini*) Saint-Denis-ben élő tiszteletét. Bédier úgy vélte, hogy a *Descriptio* a királyi adománylevél előkészítését szolgálta, tehát nem sokkal annak kiadása előtt keletkezhetett.⁷³

Velük szemben Louis Levillain vette védelmébe a korai datálás tézisé. Felhívta a figyelmet arra, hogy Suger apát (1122–1151) az említett passióereklyéknek már az 1090-es évek elején virágzó kultuszáról ír a *De consecratione ecclesie sancti Dionisii*-ban: saját Saint-Denis-ben töltött gyermekéveit felidézve említi a tiszteletüket kísérő tömegjeleneteket.⁷⁴ Levillain

Magnus clauum et coronam Domini de Constantinopoli ad Aquilae capellam detulit, et postea Carolus Caluus de Aquisgrani ad ecclesiam Beati Dionysii in pago Parisiensi attulit.”

68 ■ Rauschen: *Die Legende*, 124 (, 18–21), old. A vásárról újabban lásd Anne Lombard-Jourdan: Les foires de l'abbaye de Saint-Denis. *Revue des données et révision des opinions admises. Bibliothèque de l'École des Chartes*, 145 (1987), 273–337. old.

69 ■ Rauschen: *Die Legende*, 103 (, 16–21). old.: „Proinde postquam tanti tamque famosi viri per totam fere orbem terrarum fidei probitatis fama transvolavit [scil. Karolus Magnus], Romani magno terrore preterriti potentissimum Romanum imperium, immo etiam pape electionem ipsi prescripserunt. Ita Dei providentia precurrenre Romanus imperator effectus est.”

70 ■ Gautier: *Les Épopées françaises*, III. köt., 286. old.

71 ■ Rauschen: *Die Legende*, 99. old.; Paris: *Histoire poétique de Charlemagne*. 55–57. old. Paris úgy vélte, hogy a *Descriptio* két részelt, a Nagy Károly történetét és az ereklyék Kopasz Károlyhoz kötött másodszeri *translatió*jának elbeszélését más-más szerzők írták. Vö. Rauschen: *Die Legende*, 103 (, 5)–123 (, 11). old.: „Nagy Károly-rész; uo. 123 (, 12)–125 (, 5). old.: „Kopasz Károly-rész”.

72 ■ Castets: Iter, 428–429. old. A Pszeudo-Turpinus datálásáról lásd fent, 7. j.

73 ■ Bédier: *Les Légendes épiques*, IV. köt., 126–127. old.

74 ■ Louis Levillain: Essai sur les origines du Lendit. *Revue historique*, Nr. 155. (= 52.[1927]/2.), 247. és 255. old.

75 ■ Uo. 266. old.

76 ■ Uo. 261–262. old. és 262. old., 1. j.

77 ■ *Recueil des actes de Philippe Ier, roi de France (1059–1108)*. Ed. M. Prou. Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris, 1908. Nr. 126., 318. old.: az oklevél a kiadó által meghatározott napra pontos datálása. Uo. 319 (, 25). old.: az ünnepség időpontja. Uo. 320 (, 26–27). old.: az oklevél datálása évvel. Ezt követi Folz: *Le souvenir*, 180. old.

78 ■ *Recueil des actes de Philippe Ier* 319 (, 18). old.: a kiváltáslevél kiadására *crebrissima flagitatione xpistianissime Mathildis, Anglorum regine* került sor. Uo. 319 (, 21). old.: a *predicta Anglorum regina* ajándékának említése.

79 ■ Morel: *Le saint suaire de Saint-Corneille de Compiègne*. K. n., Compiègne, 1904. 24–25. old.

80 ■ Vita beati Simonis comitis Crespeiensis, c. 11. In: *PL* 156. kötet, col. 1219A–C.

81 ■ Morel: *Le saint suaire*, 25. old.

82 ■ Levillain: *Essai*, 262. old., 1. j. Vö. Vita beati Simonis (c. 13.) col. 1220D–1221B. Crépyi Szent Simon halála: uo. col. 1221B–C. Lombard-Jourdan: Les foires, 303. old. az ünnepség időpontját Levillaint követve adja meg, ám az oklevél esetében Prou napra pontos datálását szerepelteti, noha a két állásfoglalás kizárja egymást. Furcsa ugyanakkor, hogy az oklevél Matilda királynét nem nevezi elhunynak.

szerint az ereklyék egyébként már 1053-ban Saint-Denis-ben lehettek, amikor bizonyos – meg nem nevezett – ereklyék „felfedezését” említi egy forrás.⁷⁵ Mint láttuk, a *Descriptio* az ott felsorolt passióereklyék Saint-Denis-be kerülése mellett is ír arról, hogy Kopasz Károly egy Szent Lepel ereklyét adományozott az általa alapított compiègne-i társaskáptalannak. Levillain ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy egy ilyen ereklyét I. Fülöp király és számos előkelőség jelenlétében tartott, nagy ünnepség keretében helyeztek át a Kopasz Károly adományának tartott korábbiól egy új ereklyetartóba Compiègne-ben; s ezt az eseményt 1079-re datálta – elosztatva több avval kapcsolatos félreértést.⁷⁶ Az eseményt ugyanis két írott forrás említi: I. Fülöp Compiègne-ben 1092-ben kelt, a helyi társaskáptalan javára kiállított kiváltáslevele és Crépyi Szent Simon életrajza. Az I. Fülöp okleveleinek kritikai kiadását gondozó Marcel Prou a másolatokban fennmaradt oklevélnek a datálásban szereplő évéhez, vagyis 1092-höz (eltérő variáns nincs) társította az ugyanott lezajlott *translatio* a szövegben említett napját: *Laetare* vasárnapját. Így kapta meg az 1092. március 7-i dátumot.⁷⁷ Prou tehát abból indult ki, hogy az oklevél kiadására a *translatio* napján került sor. A kiváltáslevél azonban arról tudósít, hogy kiadását Matilda angliai királyné kérte, és ő adományozta azt az ékkövekkel díszített aranyvázát is, melybe a *translatio* során áthelyezték az ereklyét.⁷⁸ Flandriai Matilda, Hódító Vilmos felesége azonban 1083. november 2-án elhunyt. Émile Morel úgy vélte, hogy Matilda királyné korábban adományozta a vázát a *sudariumot* őrző társaskáptalannak, 1092-ben pedig csak az oklevél kiadására került sor.⁷⁹ Morel a *translatio* évét a másik elbeszélő forrás, Crépyi Szent Simon életrajza alapján határozta meg. Ez a szöveg arról számol be, hogy a szerzetesnek állt gróf jelen volt az ünnepségen (ahol a királlyal is találkozott), majd Normandiába ment, hogy kibékítse egymással Anglia királyát és annak Róbert nevű fiát (az előbbi így csak Hódító Vilmos lehet).⁸⁰ Mivel Crépyi Simon 1082 szeptemberének végén halt meg, ezért Morel a *translatiót* ugyanazon év *Laetare*-vasárnapjára (vagyis 1082. április 3-ra) tette.⁸¹ Levillain azonban arra hívta fel a figyelmet, hogy Hódító Vilmos és fia megállapodására egy 1079 eleji viszály után kerülhetett sor, mivel pedig utóbb a szent – a *vita* tanúbizonysága szerint – VII. Gergely pápa és Guiscard Róbert 1080 júniusában – hosszas tárgyalások után – megkötött békéjében is közvetítő szerepet játszott, és Itáliából már nem tért haza többé, ezért csak az 1079. év *Laetare* vasárnapja (vagyis 1079. március 3.) jöhet szóba a *translatio* dátumaként.⁸²

Mindezek azonban csak az ereklyék XI. század végi helyi kultuszát bizonyítják, azt nem, hogy már akkor keleti eredetűnek tartották azokat, és Nagy Károlyhoz kötötték nyugatra kerülésüket. Akad azonban még egy nyom a *Descriptio* szövegében, amely támogathatja a mű korai datálásának tézisé. Louis Levillain szerint a *Descriptio* szerzője – aki a Pszeudo-Turpinuséval ellen-

tétben nem kívánja magát Karoling-korinak feltüntetni – a *foire du Lendit* alkalmául szolgáló ünnepről írva a saját jelenkorának általánosan érvényes egyházi szabályát említi (*qua omnis ecclesia quatuor temporum celebrat jejunia*), amit máskor is megtesz, így ez az adat felhasználható a mű korai datálására. Mindezek alapján 1079 és 1095 közé tette a szöveg elkészülését, ezen az időszávon belül pedig úgy vélte, hogy a művet a compiegne-i *translatio* még friss élményének hatása alatt, nagyjából 1080 környékén írták.⁸³ A *Descriptio*nak ez a datálása vált uralkodóvá a szakirodalomban – ezt követte Robert Folz Nagy Károly középkori megítélésének tárgyában írt, korszakos jelentőségű monográfiája is, mint ahogy ezen újabban Matthew Gabriele és Anne Latowsky sem változtatott.⁸⁴ Ugyanakkor néhány szerzőnél találkozhatunk a későbbi datálás tézisével. Jacques Nothomb Joseph Bédier-t követve az 1110 és 1124 közötti időszávrá datálta a szöveget, míg egy újabb lexikoncikkben – talán a Mons mellől Párizsba került kódex keletkezésének korából kiindulva – 1180 körüli dátum szerepel; ezt azonban érvényteleníti a roueni Saint-Ouenből Párizsba került kódextörredék kora.⁸⁵

Legújabban két ízben merült fel, hogy finomítani lehet a *Descriptio* korai datálásának elképzelésén. Rolf Grosse a Saint-Denis-ben 1053-ban „felfedezett” ereklyéket – Levillainhez hasonlóan – a *Descriptio* szerint e kolostorba került passióereklyékkel azonosította, és – Gautier-t követve – az 1046-os sutri zsinat utáni helyzet lenyomatát vélte felfedezni abban, ahogy a mű elején Nagy Károly megkapja a pápa kiválasztásának jogát. Mivel pedig a bizánci császárnak a műből kirajzolódó – Nagy Károlynak alárendelt, de pozitív – képe szerinte összeegyeztethetetlen az 1054-es skizma utáni helyzettel, ezért a szöveg megírását 1053–1054 fordulójára tette.⁸⁶ Az 1053 kapcsán említett ereklyék mibenléte azonban kérdéses. A császár pápakinevezési jogának hangoztatása 1056 – vagyis a római főpásztori széket 1046-tól kezdve így betöltő III. Henrik halála – után is értelmezhető: mégpedig a reformpápaság önállóságának történeti példára hivatkozó elutasításaként. Az 1054-es skizmát pedig – mint az köztudott – a korban korántsem tartották tartósnak, a bizánci uralkodónak a *Descriptio*ból kirajzolódó képe egyébként sem egy adott helyzetre válaszul fogalmazódott meg, hanem a nyugati és a keleti császár közti helyes (erő)viszonyokat volt hivatva felvázolni.

Noha nem kívánt módosítani Levillain „szűkebb”, a *Descriptio* megírását 1080 tájára helyező datálásán, Anne Latowsky felvetett egy olyan összefüggést, amely alapján módosíthatjuk a Levillain által kidolgozott elképzelést. Latowsky a pápa kiválasztásának jogáról szóló passzust nem a sutri zsinat utáni helyzettel, hanem – teljes joggal – a hamis antigregoriánus kiváltságlevelek egyikével állította párhuzamba, mely *privilegium* szerint I. Adorján 774-ben – a *patricius* cím mellett – Nagy Károlynak adta volna a pápai szék betöltésének jogát.⁸⁷ Maga Latowsky azért nem változtatott Levillain „szűkebb” datálásán, mert – noha

a hamisítványok újabb kritikai kiadását használta – figyelmen kívül hagyta azoknak a korábbi szakirodaloménál óvatosabb datálását, mely egyben a szövegek összeállítását valamivel későbbre, az 1080-as évek közepétől a XI. század első éveikig tartó időszakra helyezi.⁸⁸ Latowsky álláspontja e kérdésben ráadásul nemcsak a hamis I. Adorján-féle kiváltságlevélnek a *Descriptio*ra gyakorolt – általa joggal kiemelt – hatása alapján tűnik kevésbé reflektálnak, hanem azért is, mert szerinte a mű két jól elkülöníthető szövegegységből áll: a „Nagy Károly-részből” és a „Kopasz Károly-részből”.⁸⁹ Mivel pedig a hamisítvány újabb datálása a Latowsky által korábban tartott „Nagy Károly-rész” 1080 tájánál eleve későbbre tolja, elég kevés idő maradna így a „Kopasz Károly-rész” hozzáillesztésére. A hamisítvány tartalmáról kerengő híreknek – szövetszerű kapcsolatról nincs szó – ugyanis nyilván kellett némi idő, amíg Saint-Denis-be értek, ezért érdemesebb a Louis Levillain által megjelölt időszak vége felé elhelyezni a *Descriptio* megírását. Robert Folz egyébként a hamisítványok legkorábbi francia felhasználójaként Ivo chartres-i püspök *Panormia* című kánonjogi szöveggyűjteményét (1093–5) említi.⁹⁰

Ezzel azonban már közel jutottunk a *Descriptio* rendeltetéséről az utóbbi években kialakult új elképzelések vizsgálatához. A szakirodalomban – ha egyáltalán szükségesnek tartotta valamely szerző a mű eszmetörténeti közegének meghatározását, akkor – korábban rendre a „keresztes eszme” megnyilvánulásának egyik korai példájaként értékelték.⁹¹ Matthew Gabriele joggal hívta azonban fel a figyelmet arra, hogy Jeruzsálemet és visszavételét a mű szinte csak futólag – mindössze két mondatban – említi, az ott élő keresztényeket háborgató „pogányokról” pedig még az sem derül ki, hogy milyen vallásuk vagy nyelvük.⁹² Az események fő színtere Konstantinápoly,

83 ■ Uo. 260–262. old. Vö. Rauschen: *Die Legende*, 124 (, 20–21). old. A Levillain-féle „tágabb” és „szűkebb” datálást egyaránt említi újabban: Lombard-Jourdan: *Les foires*, 288. és 304. old.

84 ■ Folz: *Le souvenir*, 179–181. old.; Gabriele: *The Provenance*, 99–113. old.; uő: *An Empire*, 57–60. old.; Latowsky: *Emperor*, 75. old.

85 ■ Nothomb: *Manuscripts*, 201. old.; Mireille Chazan: *Chroniques latines de Saint-Denis*. In: Gauvard – Libera – Zink (szerk.): *Dictionnaire du Moyen Âge*, 290. old.

86 ■ Rolf Grosse: *Reliques du Christ et foires de Saint-Denis au XIe siècle*. *Revue d'Histoire de l'Église de France*, 87 (2001), 363–364. és 368–371. old. Érvelésében az a tény is szerepet kap, hogy a regensburgi Szent Emmerám-kolostor kevésbé állt elő a Saint-Denis-ben tisztelt passióereklyékhez hasonlókkal: uo. 357–358. old.

87 ■ Latowsky: *Emperor*, 94–95. old. Vö. *Die falschen Investitursprivilegien*. Hrsg. Claudia Mártl. (Monumenta Germaniae Historica. Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi 13.) Hahnsche Buchhandlung, Hannover, 1986. 145 (, 54–58). old. A *Descriptio* párhuzamos szöveg helyét lásd fent, 69. j. Vö. Folz: *Le souvenir*, 123–134. old.

88 ■ A datálásról a szövegkiadásban: uo. 76. old.

89 ■ Latowsky: *Emperor*, 75–76. és 90–91. old.; a Gaston Paris (lásd fent, 71. j.) álláspontját követő Marc du Pouget-ra hivatkozik. (A két rész Latowsky szerinti rendeltetésére alább még kitérek.)

90 ■ Folz: *Le souvenir*, 132. old.

91 ■ A számos tétel közül itt megelégszünk két klasszikus szintézis felidézésével. Carl Erdmann: *Die Entstehung des*

a legrésztetesebben tárgyalt cselekménysor pedig az ereklyék megszerzése, majd Nyugatra vitele (illetve azok későbbi sorsa). Bár elismeri, hogy Nagy Károly szentföldi fellépése – elsőként az uralkodó fiktív keleti útját feldolgozó fennmaradt szövegek között – fegyveres vállalkozásba illeszkedik a műben, de ezt a témát alárendelt jelentőségűnek tartja annak elsődlegesen ereklyetranszlációs narratívájához képest.⁹³

Ezek után kézenfekvő lenne, ha Gabriele – e téren követve a bevett gyakorlatot – Saint-Denisben keresné a *Descriptio* szerzőjét, illetve ha az ottani passióereklyék hitelességének igazolásában látná a mű megírásának okát. Az amerikai kutató azonban Levillainnek a szöveg datálására tett kísérletéből kiemeli a „szűkebb” datálást alátámasztani hivatott compiègne-i ünnepséget, melyen maga I. Fülöp király is megjelent, és az ő köreiben keresi a mű szerzőjét, lazítva a szöveget Saint-Denis-hez fűző szálakat. E téren figyelemreméltó az az érve, mely szerint a *translatiōt* kísérő csodákra csak a fellelés helyén és a haza vezető úton kerül sor, és ott is mintegy Károlynak szólnak a természetfeletti erő megnyilvánulásai. A cselekménysor főszereplője eszerint nem az ereklyék Nagy Károly által begyűjtött csoportja (még kevésbé azok „tartózkodási helye”), hanem maga az uralkodó, akinek a helyébe idővel unokája, Kopasz Károly lép – e sor végén pedig annak az I. Fülöpnek kellene állnia, aki rokonságba került több, magát a Karolingoktól származtató nagyúri famíliával, és aki családjában elsőként adott az utóbbi dinasztiában szokásos nevet egy (vagy esetleg két) fiának.⁹⁴

Gabriele egyfajta – későbbi kifejezéssel – *reditus regni ad stirpem Karoli*-politikát köt így I. Fülöp nevéhez.⁹⁵ Ez azonban túlzás. Álláspontja alátámasztására Andrew Lewis könyvét idézi, ám például I. Fülöp – egy hamis oklevélben szereplő – Károly nevű fiá-

nak létezéséről körültekintőbb vizsgálódás után Lewis jóval pesszimistábban fogalmaz.⁹⁶ Lewis szerint a korban a Károly és a Lajos nevet az észak-francia arisztokrácia egyáltalán nem használta, noha a legtöbb ilyen familia Karoling ősökre is hivatkozott (és a régi dinasztiában szokásos nőnevektől nem fosztotta meg hölgytagjait). A legfontosabb Karoling férfinévek kerülését egyfajta tabuval magyarázza.⁹⁷ Ha ennek oka valamiféle tekintélytisztelet volt, akkor a Lajos név „felújítása” akár az új uralkodóház önbizalmát is jelezhetette. Lewis szerint a régi és az új dinasztia egyfajta „asszimilációját” sugallhatta, hogy a Robertidák, avagy Capetingek közül már Odó király (888–898), illetve a *magnus dux* Hugó (†956) Saint-Denis-be – több fontos Meroving és Karoling uralkodó végzős nyughelyére – temetkezett, 987 után pedig ezt a szokást követte az első három, e családból kikerülő király is.⁹⁸ Ezt a sort azonban éppen a Fleuryt választó I. Fülöp szakította meg. Az utóbbi kapcsán Lewis a Karoling-imitáció jelének azt tartja, hogy sírfelirata szerint e király „a nagy Priamosz családjából származott”.⁹⁹ Ez az elképzelés azonban – az egész *gens* trójai származástörténetéből kiindulva – a frankok összességéhez kapcsolta I. Fülöpöt. Általában véve Lewis óv a „makedón és Karoling utalások” túlbecsülésétől (tudniillik azt is kétféle, hogy e király nevét – anyja, Kijevi Anna révén – valamiféle közvetetten Konstantinápolyból eredő Nagy Sándor-kultusz magyarázhatná).¹⁰⁰

Gabrielének azt az állítását, mely szerint ez a király bőkezűen támogatta „a Karoling emlékezet régóta elhanyagolt helyeit” (magyarán az utóbbi dinasztiához köthető kolostorokat), több oklevéllel támasztja alá, de azok csak I. Fülöp összes egyházakat kedvezményező intézkedésének ismeretében nyerhetnék el értelmüket.¹⁰¹ Azt a tézist, hogy e király – közvetlen elődeit kihagyva – a legnagyobb Karolingok utódként tüntette fel magát okleveleiben, csak egy példával szemlélteti, ahol I. Fülöp Meroving és Karoling uralkodókat egyaránt neves elődei közé sorol – nem meglepően, mivel az adomány kedvezményezettje Saint-Denis volt. (A szerző ugyanitt jelzi, hogy I. Henrik – Fülöp apja – persze többször is helyet kapott a „dicső ősök” sorában.)¹⁰² Újabb művében ő maga is elismeri ugyanakkor, hogy a szerzetesközösségek közül I. Fülöpöt a legszorosabb szálak Fleuryhez fűzték.¹⁰³

Gabriele korábbi tanulmányában arra azonban joggal figyelmeztet: Deuil-i Odó apátsága (1151–1162) előtt nincs jele, hogy Saint-Denis Nagy Károlyra mint egykori jötevőjére tekintett volna vissza. Ugyanott azonban sajátos érvekkel húzza alá, hogy a Suger apát munkáiban felsorolt saint-denis-i ereklyék és a *Descriptio*ban szereplők között több eltérés is van: Suger nem tulajdonít kolostorának Szent Kereszt-ereklyét (noha a *Descriptio* szerint Kopasz Károly alatt egy ilyen kincs is Saint-Denis-be került Aachenből), miközben a kolostorban őrzött ereklyék között felsorolja Szent Simeon karereklyéjét (melynek második

Kreuzzugsgedankens. W. Kohlhammer, Stuttgart, 1935. 277. old. Fölz: *Le souvenir*, 138. és 180. old.

92 ■ Gabriele: *The Provenance*, 95–97. old.; uő: *An Empire*, 52. és 56–57. old. Vö. Rauschen: *Die Legende*, 109 (31–34). old.

93 ■ Gabriele Károly vállalkozásának hadjárat-jellegét csak – a két publikáció közül másodikiként megjelent – könyvében emeli ki, ott viszont többször is: *An Empire*, 56., 127. és 140. old.

94 ■ Gabriele: *The Provenance*, 109–110. old.; uő: *An Empire*, 62. old.

95 ■ Gabriele: *The Provenance*, 96. old., 22. j. A *reditus*-elméletéről lásd alább, 222. j.

96 ■ Andrew W. Lewis: *Le sang royal. La famille capétienne et l'État, France, X^e-XIVe siècle*. Ford. Jannie Carlier. (Bibliothèque des Histories.) Gallimard, Paris, 1986. 303. old., 10. j. (Gabriele az 1981-ben megjelent eredeti kiadást használta, melyhez nem tudtam hozzájutni. Lewis azonban jelzi: a francia fordítás javított-bővített változat: uo. 11. old. Újabb kiadás híján, ezért az utóbbi tekintendő mérvadónak.)

97 ■ Uo. 78–79. old.

98 ■ Uo. 79–80. old. és 304–305. old., 17. j.

99 ■ Uo. 79. old. és 304. old., 16. j.

100 ■ Uo. 81. old.

101 ■ Gabriele: *The Provenance*, 111. old., 106. és 108–110. j.; uő: *An Empire*, 63. old., 90. és 92–93. j.

102 ■ Gabriele: *The Provenance*, 111. old., 107. j.; uő: *An Empire*, 63. old., 91. j.

103 ■ Uo. 62. old., 86. j.

translatióját a *Descriptio* nem említi – az tehát Aachenben maradt volna).¹⁰⁴ Ennél azonban lényegesebb, hogy Suger a *Descriptio* által is legfontosabbnak tartott passióereklyék, a töviskorona és a Szent Szög saint-denis-i kultuszát már saját gyermekkorában jelzi, és azok kultuszát VI. Lajos 1124-es adománylevele is említi.¹⁰⁵ Gabriele az újabb könyvéből az imént idézett megjegyzést kihagyta, ott viszont azt olvassuk, hogy noha Suger említi az „ereklyéket” (nem írja, melyeket) felkereső zárándokokat, de „külső forrás” 1183–5 előtt nem erősíti meg azok ottlétét.¹⁰⁶ Úgy látszik tehát, hogy nem tud sem VI. Lajos 1124-es adományleveléről, sem annak – a töviskoronára és a Szent Szögre vonatkozó részt szó szerint újraközlő – pápai megerősítéséről (mely két szöveg Sugerrel egyezően sorolja fel a *Descriptio* által is Saint-Denisbe „küldött” ereklyéket). Noha Marc du Pouget nyomán futólag említi a *Descriptio* Saint-Denis-hez köthető kéziratok példányait, végül a szöveghagyomány normandiai ágát kívánja összekötni I. Fülöp személyével: felsorolja, hogy Fülöp a XI. század utolsó két évtizedében hogyan avatkozott be e tartomány ügyeibe, megemlíti, hogy 1091 után a roueni „püspök” (*sic*) gyakran tette tiszteletét a királyi udvarban, illetve ismerteti a Compiègne-t és Saint-Denis-t Normandiához fűző szálakat.¹⁰⁷

Ami az utolsóként említett adatot illeti, az éppen sággal azt bizonyítja, hogy a *Descriptio* I. Fülöp közvetítése nélkül is utat találhatott Saint-Denis-ből Normandiába. Gabriele ugyan bevallottan nem tudja „bizonyítani”, hogy ezt a művet I. Fülöp kancelláriájának egyik tagja írta volna, mégis ezt sugallja.¹⁰⁸ Szerinte ugyan arra sincs „bizonyíték”, hogy ez a király „látta” a *Descriptiót*, ám úgy véli: lehetséges, hogy „hallott róla”.¹⁰⁹ Való igaz, hogy a passióereklyék jelenlétét Saint-Denis-ben ez a mű nem nyomatékosítja csodákkal – és ez nem megszokott a hasonló szövegek között. Ám ilyen csodákat az ismeretlen szerző Compiègne (mint ahogyan Aachen) esetében sem említi. A *sudarium* I. Fülöp jelenlétében történt compiègne-i *translatiója* valóban inspirálhatta az utóbbi ereklye „beemelését” az egyébként Saint-Denis-be került relikviák útjáról szóló szövegbe – a rendezvényt és a *Descriptio* Gabriele szerinti fő hasznélvezőjét, I. Fülöp királyt ugyanakkor a mű meg sem említi. Gabriele erőltetett okfejtését egy durva félreértéssel zárja. A *Descriptio* végén a szerző – Kopasz Károly Saint-Denis-nek tett gazdag adományairól szólva – említi a „mi urunk” ott nyugvó testét.¹¹⁰ Ezt a *dominus noster*-t Rauschen Szent Dénesre értette.¹¹¹ Gabriele azonban – Rauschent és a *Descriptio* szövegét egyaránt félreértve – azt hiszi, hogy ez a *dominus noster* Kopasz Károly lenne (akit valóban Saint-Denis-ben temettek el).¹¹² Ez azonban képtelenség, hiszen a szerző csak akkor nevezhette volna így a néhai frank uralkodót, ha az utóbbi még élt volna a mű írásakor. Az idézett tagmondatban pedig Szent Dénes *cenobiuma* éppen azért érdemli meg a feldíszítést Kopasz Károly költségen, mert „a mi urunk”, vagyis a tituláris szent

is ott van eltemetve. (A *Descriptio* egyébként Kopasz Károlyt mindig egyszerűen *Karolus calvus*-nak nevezi.¹¹³) Magyarán az idézett helyen maga a szerző jelzi egyértelműen, hogy Szent Dénes közösségébe tartozik.¹¹⁴

Anne Latowsky ugyan futólag említi Matthew Gabriele imént megbírált álláspontját, ám másban látja a *Descriptio* szerinte két részének rendeltetését.¹¹⁵ Az általa későbbi kiegészítésnek tartott „Kopasz Károly-rész” szerinte sem szolgált más célt, mint amit a szakirodalom szinte egésze szerint maga a *Descriptio*: a Saint-Denis-ben őrzött passióereklyék hitelesítését.¹¹⁶ A „Nagy Károly-rész” esetében ő is vitatkozik a szöveget egyfajta „keresztes eszme” hatásával magyarázó értelmezőkkel. Károly keleti útjának leírásában ugyanis – a korábról fennmaradt hasonló elbeszélésekhez hasonlóan – annak bizonyítékát látja, hogy a IX–XII. (!) században meglehetősen elterjedt az univerzális hegemoniáját zarándokúton, a neki önként átadott fontos ereklyék megszerzésével jelző, így „békés győzelmet” arató császárról kialakult elképzelés.¹¹⁷ Egy ilyen császárpárti narratívába látja beilleszkedni a mű elejének antigregoriánus megjegyzését (Károly nem a pápától kapta császári címét, hanem a „rómaiaktól”, akik a pápa kiválasztásának jogát is ráruházták), és még azt is lehetségesnek tartja, hogy a „Nagy Károly-rész” Aachenben készült.¹¹⁸

Az utóbbi feltevés különösen merésznek tűnik, mert maga Anne Latowsky úgy gondolja, hogy a IV. Henrik köréhez tartozó Albai Benzo éppenséggel a német uralkodó udvarába menekülő Manasszé reimsi érsektől – tehát egy észak-francia közvetítőtől – szerezhetett tudomást a *Descriptio* bizonyos adatairól, melyeket aztán manipulált.¹¹⁹ Kérdés, hogy miért

104 ■ Gabriele: *The Provenance*, 104. old.

105 ■ Vö. fent 73. j.

106 ■ Uő: *An Empire*, 61. old., 83. j.

107 ■ Gabriele: *The Provenance*, 102. old. és uo. 56. j.: a szöveghagyomány Marc du Pouget által Saint-Denis-hez kötött ága. A roueni „püspök” I. Fülöp udvarában: uo. 113. old. A két kolostor és Normandia kapcsolatairól: uo. 108–109. old.

108 ■ Uo. 114. old.

109 ■ Uo. 115. old., 127. j.; Gabriele: *An Empire*, 64. old., 96. j.

110 ■ Rauschen: *Die Legende*, 123 (, 18–20). old.: „Insuper cenobium beati Dionisii Ariopagite, ubi ipse dominus noster corpore quiescit, mirabiliter ornamentis incomparabilibus et terris dotavit...”

111 ■ Uo. 98. old.

112 ■ Gabriele: *The Provenance*, 96. old., 21. j.

113 ■ Rauschen: *Die Legende*, 123 (, 12). old.; uo. 124 (, 26). old.; uo. 125 (, 2). old.

114 ■ Brown – Cothren: *The Twelfth-Century Crusading Window*, 25. old., 109. j. szintén ok nélkül kételkedik a szöveg saint-denis-i eredetében.

115 ■ Latowsky: *Emperor*, 75. old.: Gabriele szerint I. Fülöp „köréből” került ki a szerző. A *Descriptio* egy korábbi „Nagy Károly-részből”, illetve egy későbbi „Kopasz Károly-részből” állt össze: lásd fent, 71. és 89. j.

116 ■ Uo. 90–91. és 222. old.

117 ■ Uo. 86–89. old. Latowsky szerint ugyanez a gondolat köszön vissza – a jelen keretek között tárgyalt művek esetében – az ismeretlen szerző által írt *Vita Karoli Magni*-ban is: uo. 195. old.

lett volna szüksége Benzónak egy ilyen közvetítőre, ha a mű Aachenben is elérhető volt. Latowsky önelentmondását – ízlés szerint – enyhíti vagy súlyosbítja, hogy elképzelése Manasszé érsek közvetítő szerepéről kronológiailag is lehetetlennek tűnik: Manasszé ugyanis 1081 tavaszán járt IV. Henrik udvarában, amikor az I. Adorján nevére hamisított bulla valószínűleg még nem készült el, így a *Descriptio* sem íródhatott meg.¹²⁰

Ami a lényegesebb kérdést illeti, vagyis hogy különböző szerzőktől származó két – egy korábbi és egy ahhoz később hozzáillesztett – részből áll-e a *Descriptio*, ezt az elképzelést már Gerhard Rauschen cáfolta a mű első kiadásához fűzött bevezetőjében: szerinte ugyanis – bár a mű valóban két jól elkülöníthető részre osztható – a terminológia egyetlen szerzőre utal.¹²¹ Matthew Gabriele is kiemelt néhány ilyen példát. Így a *Descriptio* ismeretlen szerzője az „első részben” is váltogatva, olykor ugyanabban a mondatban egyszerre nevezi *rex*-nek, illetve *imperator*-nak Nagy Károlyt (rögvest a mű elején például így: *Tempore quo rex et imperator Karolus magnus Gallicum regebat regnum*,...), és hasonlóképpen vegyesen fordul elő Aachen neve hol a „hivatalos” latinsággal *Aquisgranum*-ként, hol pedig francia nyelvi hatásra *Aquile capella*-ként (vö. *Aix-la-Chapelle*).¹²² A „galliai királyság” jelentőségét növeli, hogy a Keletről érkező követek ott, Párizsban találhatnak rá az uralkodóra, akire egy ideig Saint-Denis-ben várakoznak.¹²³ A szerző, aki a *Descriptio* egészét írta, tehát „francia” és saint-denis-i szerzetes volt. Művében megjelenik ugyan a Szentföld „felszabadításának” gondolata, ám a fő üzenet Nagy Károly, a zarándok uralkodó eszményítése, aki alattvalói lelki üdvét a Keletről hozott

ereklyekincessel szolgálja, és egyben a Nyugat képviselőjében a Kelet országai – köztük mindenekelőtt a Bizánci Birodalom – feletti hegemoniáját is világossá teszi. Az antigregoriánus felütéssel kezdődő szöveg mindenekelőtt a Saint-Denis-ben – alárendelten pedig a Compiègne-ben – tisztelt passióereklyék hitelesítését célozza (a Nagy Károly fiktív keleti útját feldolgozó többi korai szöveghez hasonlóan).

A DESCRIPTIO XII. SZÁZADI HATÁSTÖRTÉNETÉNEK KÉRDÉSE: MIKORTÓL VÁLT FONTOSSÁ EZ A SZÖVEG?

A *Descriptio* hatástörténetének komoly problémája, hogy számos kutató e mű adatait látja visszaköszönni egy sor XII. századi szövegből, melyek említést tesznek Nagy Károly keleti útjáról, illetve az általa nyugatra hozott ereklyékről, ám ezek „adatok” nem okvetlenül az általunk vizsgált szövegből vezethetők le.¹²⁴ A frank uralkodó keleti utazásának legendája már a X. század közepétől formálódott, és ennek eredményeként a téma igen eltérő variánsai láttak napvilágot a XI. század végére – a *Descriptio*t is beleértve. Már a Soracte-hegyi Benedek művének kritikai kiadását gondozó Giuseppe Zucchetti úgy gondolta, hogy a Károly fiktív keleti útjáról írt későbbi történetek nem a Soracte-hegyi szerzetes művének ismeretében íródtak, hanem egy közös téma önálló feldolgozásai, tehát már Benedek is egy meglévő legendát adaptálhatott kolostora Szent András-ereklyéje hitelességét bizonyítandó.¹²⁵ Matthew Gabriele is joggal kérdőjelezte meg, hogy a *Descriptio* és a charroux-i történet között szövegszerű kapcsolat lenne, egyben hangsúlyozta, hogy Soracte-hegyi Benedek műve és az utóbbi két szöveg között nem rajzolható fel valamiféle dramaturgiai fejlődési sor, és nincs nyoma közvetítő szövegeknek sem.¹²⁶ (Az eddig említett művek sorát itt épp ezt a helyzetet illusztrálendő egészítette ki egy XII. század legelején írt művel, amely arról szól, hogyan került Károly révén Jeruzsálemből a sensi Saint-Pierre-le-Vif apátságba Szent Quiricius-fejereklyéje. Ez a munka csak a már ismert általános szinten rokonítható a korábban megismert szövegekkel, vagyis szó esik benne Károly jeruzsálemi útjáról, és a szöveg ebben az esetben is egy zarándokhely által őrzött konkrét ereklye hitelesítését célozza.¹²⁷) Gabriele tehát indokoltan vonta le azt a következtetést, hogy a Nagy Károly keleti útját említő 1100 előtti forrásoknak (filológiai) nincs semmi közük egymáshoz.¹²⁸

Az első kereszties hadjárat alkalmával már tetten érhető Nagy Károly szentföldi útjának a *Descriptio* és a többi korábban megismert forrás szemléletétől eltérő újraértelmezése. Gabriele és Latowsky joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy Károly keleti útja a *Descriptio*-ban elsődlegesen zarándoklat, melynek lényege nem a „pogányokkal” folytatott fegyveres harc.¹²⁹ Míg kevéssel korábban, például a nevezetes *Roland-ének*-ben Nagy Károly még csak Hispániában szerepel a „pogányokkal” vívott harc hőseként,

118 ■ Uo. 91. old.: a „Nagy Károly-rész” Aachenben készült-e? Uo. 92–97. old.: a mű antigregoriánus kontextusa.

119 ■ Uo. 136. old. Albai Benzo *Ad Heinricum IV. imperatorem* című művének egyik szöveghelye és a *Descriptio* kapcsolatára alább még visszatérek.

120 ■ Vö. fent, 87–88. j.

121 ■ Rauschen: *Die Legende*, 98. old.

122 ■ Gabriele: *The Provenance*, 96. old., 21. j.: Aachen két latin névalakja a Rauschen által használt példányokban és a Rouenből Párizsba került kéziratban. Uő: *An Empire*, 99–100. old.: Nagy Károly uralkodói címéről. Rauschen: *Die Legende*, 103 (, 5–6). old.: a mű *incipit*-je.

123 ■ Rauschen: *Die Legende*, 107(, 29) – 108 (, 1). old.

124 ■ Lásd például Rauschen: *Die Legende*, 99. és 143–144. old.; újabban Gabriele: *An Empire*, 54–55. old. A Pseudo-Turpinus francia fordításainak jelentős kutatója, Ronald Walpole elvi jelleggel fogalmazta meg, hogy a Nagy Károly keleti útjáról szóló XII–XIII. századi szövegek mind a *Descriptio*-ra vezethetők vissza. Ronald L. Walpole: *Charlemagne's Journey to the East. The French Translation of the Legend by Pierre de Beauvais. University of California Publications in Semitic Philology*, 11 (1951), 435. old.

125 ■ *Il Chronicon*, XXX–XXXI. old. A mű egyetlen példányát szerinte Waitz kiadása előtt nem használták.

126 ■ Gabriele: *An Empire*, 64. és 66. old.

127 ■ *Chronicon sancti Petri Vivi Senonensis*. Ed. Robert-Henri Bautier, Monique Gilles. Éditions du CNRS, Paris, 1979. 62. old.

128 ■ Gabriele: *An Empire*, 65. old.

129 ■ Lásd fent, 92–93. és 118. j. (Mint láttuk, Gabriele e téren könyvében kevésbé következetes, mint korábbi tanulmányában.)

addig az első kereszties hadjáratról tudósító források közül több is arról ír, hogy a főszerep Magyarországtól Konstantinápolyig a „frankok legendás császára” által készített úton jutott el. Ezt olvashatjuk a *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum* ismeretlen – de azonosíthatóan lovagi rangú, apuliai normann – szerzőjénél, valamint az adatot tőle átvevő Petrus Tudebodusnál és Reimsi Róbertnél.¹³⁰ (John Hugh és Laurita Hill a Petrus Tudebodus krónikájának kritikai kiadásához írt tanulmánya ezt a művet egy szemtanú önálló megjegyzéseket is tartalmazó beszámolójának tartja, melynek az apuliai lovagával egyező elemei mögött mára elveszett közös forrást tétéleztek fel, ám a legújabb szakirodalom visszatért a korábbi állásponthoz.)¹³¹ Károly efféle keleti irányú utépítésére nyilván azért gondoltak az első kereszties hadjárat egyes résztvevői, mert mint az övékéhez hasonló korábbi vállalkozás vezérére gondoltak a néhai frank uralkodóra. Ehhez a képhez tökéletesen illik az az elgondolás, amelyről a szintén kortárs Aurai Ekkehard tudósít, amikor a hadjárat meghirdetése utáni felbuzdulásról írva rosszállóan jegyzi meg, hogy holmi babonás bajkeverők azt a hírt terjesztették, mely szerint a feltámadó Nagy Károly vezeti majd a sereget Jeruzsálembe.¹³²

Latowsky főlegesen kérdőjelezi meg, hogy a fenti tudósítások közül az apuliai normann lovag beszámolójának és Aurai Ekkehard művének idézett helyei arra utalnak: egyesek Nagy Károlyra mint néhai kereszties vezérré tekintettek az első kereszties hadjárat korában. Aurai Ekkehard idézett szöveghelye kapcsán megjegyzi, hogy Nagy Károly „idő előtti” feltámadásának gondolata nem a kereszties eszmekörhöz, hanem „más elképzelésekhez tartozik” – nyilván az „utolsó császár” millenarista nézetrendszerére céloz (Károly, majd Barbarossa Frigyes, illetve II. Frigyes császár egymást követően személyesítették meg az utolsó idők világbékét teremtő, végül koronáját Jeruzsálemben a Szent Sír-bazilika oltárára helyező uralkodójának figuráját).¹³³ Noha valóban ez a helyzet máshol, ettől még Ekkehard szóban forgó megjegyzése félreérthetetlenül a szerveződő kereszties hadjáratnak a korabeli társadalmat felkavaró eseményéhez kapcsolja a nagy uralkodónak a közeljövőre várt feltámadását. Latowsky szerint az első hadjárat ismeretlen krónikásának adata a Balkánon át vezető, Nagy Károly által építeni rendelt útról nem a hadjárat résztvevőinek a véleményét tükrözi, hanem csak amolyan történeti adalék. Közismert azonban, hogy e művet a hadjárat egyik résztvevője írta. Való igaz, hogy II. Orbán pápa a hadjáratot meghirdető clermont-i beszédének Reimsi Róbert által közölt változatában nem okvetlenül Károly keleti utazására utalt, amikor a megjelenteket Nagy Károly és fia, Jámbor Lajos győzelmeinek megismétlésére szólította fel. Talán III. Jenő pápa sem az előbbi említette a második hadjáratot meghirdető 1145. december 1-i bullájában, amikor arra szólította fel az előkelőket, hogy kövessék Karoling elődeik dicső példáját (bár

a Karoling felmenőkre is hivatkozó VII. Lajos király végül részt vett a hadjáraton).¹³⁴

Ezzel együtt is marad elég forrásunk annak bizonyítására, hogy Nagy Károly keleti útjának legendája bizonyos mértékig ismert lehetett az első kereszties hadjárat generációja számára, és legalább egyesek koruk nagy expedíciója előképének tartották. E felfogás egyébként érlelődött már a XI. század folyamán. A Quedlinburgi Évkönyvek összeállítója, aki a század második negyedében működött, továbbment földije, a Poeta Saxo által több mint egy évszázaddal korábban kijelölt úton, amikor arról írt, hogy „Áron perzsa király” magát Jeruzsálemet adta Nagy Károly birtokába.¹³⁵ Igaz, ez még a szaracén Kelet és a keresztény Nyugat békés kapcsolatának elképzelt fejezetébe illeszkedik, ám más hangsúlyokat találunk az 1075 táján befejezett Altaichi Évkönyvek talán egy nemedékkel korábban összeállított korai részében, ahol a 800 végén Rómában Károly elé járuló jeruzsálemi követek felszólítják őt a keresztény nép felszabadítására.¹³⁶ Hasonló hűrokat penget a Northamptoni Évkönyvek azonos tárgyú – de nehezebben datálható – bejegyzése is.¹³⁷

Latowskynak igaza van, amikor arról ír, hogy a *Descriptiōt* vélhetően kevesek ismerték akkoriban, ám csak e konkrét mű későbbi szöveg hagyományán belül állja meg a helyét az a megjegyzése, mely szerint Nagy Károly csak Beauvais-i Péter – e szöveg XIII. század eleji francia fordítója – tollán vált kereszties hőssé.¹³⁸

130 ■ Névtelen Krónikás: A frankok és a többi jeruzsálemi zarándok tettei. In: Veszprémy László (vál., ford., jegyz.): *Az első és második kereszties háború korának forrásai*. Szent István Társulat, Bp., 1999. 15. old. Vö. *Gesta Francorum et aliorum Hierosolymitanorum. The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem*. Ed. Rosalind Hill. (Oxford Medieval Texts) Clarendon Press, Oxford, 1962. 2. old.

131 ■ Már Veszprémy László (l. az előző jegyzetben hivatkozott művét, 217. old.) is szkeptikusan ismertette a Hill-házaspár elképzelését. Vö. Carol Sweetenham: Tudebode, Peter. In: *Encyclopedia*, 1452–1453. old.; Gabriele: *An Empire*, 65. old., 97. j.

132 ■ Ekkehardi Chronicon universale. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum [in folio]*, VI. köt. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1844. 215. (, 2-4). old.

133 ■ Latowsky: *Emperor*, 220. old. Az „utolsó császár” (vagy: a „végső idők császára”)–elképzelés kialakulásáról magyarul lásd Bernard McGinn: *Antikrisztus. Az emberiség kétezer éve a Gonosz bűvöletében*. Ford. Kőrös László. AduPrint, Bp., 1995. 101–107. old. és 321–325. old. (IV. fejj., 54–89. j.) (A mű eredeti kiadása 1994-ben jelent meg.) A téma korai és a jelen kerek között érdekes, a XIII. század közepéig tartó korszakának adatai: Norman Cohn: *The Pursuit of Millenium. Revolutionary Millenarians and Mystical Anarchists of the Middle Ages*. Oxford University Press, Oxford, 1970. 31–32., 71–74., 93–94., 111–113. old.

134 ■ Latowsky: *Emperor*, 216–220. old. A magyar olvasókörzönség számára a *Gesta Francorum* szerzőjéről rendelkezésre álló adatokat összefoglalta Veszprémy: *Utószó*. 210–212. old.

135 ■ *Annales Hildesheimenses, Quedlinburgenses, Weissemburgenses, et Lamberti pars prior*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum [in folio]*, III. köt. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1839. 40. (, 38–41). old.: „Aaron rex Persarum Ierosolymam subiecit Carolo, et misit ei elephantum unum.” Vö. fent, 43. j.

136 ■ *Annales Altahenses Maiores*. Editio altera. Ed. Wilhelm von Giesebrecht – Edmund L. B. von Oefele. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae

Valójában – mint azt persze maga Latowsky is tudja – Károly keleti útjának legendája már jóval a *Descriptio* megírása előtt terjedőben volt, és könnyű lehetett egy olyan korszakos jelentőségű eseményre alkalmazni, mint amilyenek az első kereszties hadjárat kezdettől fogva számított. Ezzel együtt is figyelemreméltó, hogy e politikai és vallási kataklizma kortárs nyugati krónikái közül fontos szerzők (Chartres-i Fulcherius, Aguilers-i Rajmund, Caeni Raoul / Rudolf, Aachen-i Albert vagy akár Nogent-i Gilbertus) nem látják Nagy Károlyban a hadjárat résztvevőinek előképét. Károly mint „kereszties vitéz” – ez az elképzelés tehát csak periférikusan érhető tetten az első kereszties hadjárat korában, ám jelen volt. E legenda – mint oly sok hasonló történet – különböző célokból kialakított, egymástól eltérő elképzeléseket közvetített. Annál is inkább így lehetett, mert noha elterjedésének döntő fontosságú csatornájává utóbb a *Descriptio* vált, de a XII. század elején a még egyaránt kevésbé ismert különböző, e legendakörhöz kapcsolható elképzelések e konkrét szövegtől függetlenül is megjelenhettek – és fordítva: a legenda vezéreszméjének jelenlétéből („Nagy Károly járt Keleten”) nem érdemes okvetlenül a *Descriptio* hatására következtetnünk.

A Nagy Károly keleti útjára utaló, illetve az általa beszerzett ereklyékről szóló XI–XII. századi beszámolók mögött tehát csak akkor kereshetjük biztosan a *Descriptio* hatását, ha annak fő adatai visszaköszönek az adott szövegből: Károlyt „elvezetik” Jeruzsá-

lembe és Konstantinápolyba is, és az utóbbi helyen több passióereklye – köztük a töviskorona legalább egy részének és a keresztfából származó egyik szögnek – a birtokába juttatják. Vegyük sorra ezt szem előtt tartva mindazokat a forrásokat, melyeket a szakirodalom a *Descriptio* széles körű XII. századi hatásának bizonyítékaiként eddig felhozott!

IV. Henrik híve, Benzo albai püspök 1084-ben befejezett *Ad Heinricum IV. imperatorem* című művében Nagy Károly szájába ad egy Henrikhez intézett képzeletbeli szónoklatot, melyben a néhai császár felidézi az ereklyéket, amelyeket a jeruzsálemi „püspöktől” kapott, és egyben párhuzamba állítja azokkal a passióereklyékkel, amelyeket egy Konstantin nevű *basileus* küldött el IV. Henriknek: a *sudariumot*, egy Szent Kereszt-ereklyét és a töviskoronát.¹³⁹ A *Descriptio*ban is olvashatunk a keresztfa egy részéről és a Szent Lepelről, ráadásul ott is Konstantinnak hívják a keleti császárt, ezért felmerült, hogy az előbbi mű adatait manipulálva alakíthatta ki sajátos elképzelését az albai püspök, aki I. Alexiosz császár 1082-ben IV. Henrikhez küldött követségével „hozott” így Henriket Nagy Károly-i magasságokba emelő ajándékot. E követség is inspirálhatta Benzót, ám emlékeztetnünk kell arra, hogy ő műve korábbi részében beszámol [X.] Konstantin császárnak 1062-ben állítólag a gyermek Henrikhez intézett leveléről.¹⁴⁰ A császár nevét innen is átvehette Benzo – ehhez nem kellett okvetlenül ismernie a *Descriptiót* –, már csak azért sem, mivel a felsorolt passióereklyék élő kultusza magyarázhatja azok feltűnését művében. Ennek hírért és nem – mint Latowsky gondolja – a *Descriptio* szövegét közvetítette akár a IV. Henrik udvarába menekült Manasszé reimsi érsek is az albai püspöknek.¹⁴¹

Fleuryi Hugó művei közül a *Vita sancti Sacerdotis*-ban (1105–9) az szerepel, hogy Nagy Károly egy Szent Kereszt-ereklyét hozott Jeruzsálemből, amelyet a Limoges melletti sarlat-i kolostornak adományozott.¹⁴² Hugó itt azt állítja, hogy ezek az adatok Károly valamely életrajzában (*in quibusdam actibus*) olvashatók, de – amennyiben ez igaz – az végképp nem lehetett azonos a *Descriptióval*, mely Konstantinápolyból eredeztetni az ereklyéket, és Sarlat-ról szót sem ejt. A szerző tehát hallott Károly szentföldi utazásáról, ám annak összes említését nem kell visszavezetnünk a *Descriptióra*, ahol egyébként a passióereklyék Konstantinápolyból származnak (egyébként a Szent Kereszt töredékei számítottak a legelterjedtebb passióereklyéknek). 1122-ben írt *Liber de modernorum regum Francorum* című művében Hugó felsorolja a Saint-Denis-ben és Compiègne-ben őrzött passióereklyéket, de egyáltalán nem említi sem Károlyt, sem az ereklyék keleti eredetét.¹⁴³ Ezekkel a szövegekkel szemben Gerhard Rauschen idéz egy általa lényegében Fleuryi Hugónak tulajdonított szöveget, amely a *Descriptióval* egyező módon szól a töviskoronáról és egy Szent Szög-ereklyéről, amelyeket Nagy Károly vitt Konstantinápolyból Aachenbe, valamint azok Saint-Denis-be kerüléséről. Igaz, ez a történeti elbe-

Historicis separatim editi 4.) Hahn, Hannover, 1890. 4. old.: „Optabant [legati], ut omnia Carolo patefaciant ad liberandum populum christianum.”

137 ■ Ex vetustis annalibus Nordhumbranis, Historia regum Anglorum et Dacorum insertis. Ed. R. Pauli. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, XV. köt. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1881. 156 (, 20–29). old., lásd főleg uo. 156 (, 23–24). old.: „[legati]...obnice flagitantes, ipsorum [scil.] christianorum populorum Hierosolimitanorum esse susceptorem et defensorem.” A Károlytól megkívánt *bellica virtus* kétségtelenné teszi, hogy itt fegyveres védelemre gondolt e sorok írója. Ez a – korábban egy a XI–XII. század fordulóján élt Simon nevű szerzetesnek tulajdonított – szöveg Pauli szerint egy pontosabban meg nem határozható XI–XII. századi kéz munkája: uo. 101 (, 37) – 102 (, 14). old.

138 ■ Latowsky: *Emperor*, 238–239. old.

139 ■ Benzo von Alba: *Ad Heinricum IV. imperatorem libri VII*. Ed. és ford. Hans Seyffert. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae Historicis separatim editi 65.) Hahnsche Buchhandlung, Hannover. 1996. 152 (, 14–16). old.: I. *narratio*, c. 17.; 548 (, 19) – 550 (, 3). old.: VI. *narratio*, c. 4. A mű befejezésének datálása: uo. 18. old. Vö. Folz: *Le souvenir*, 140–141. old.

140 ■ Benzo: *Ad Heinricum*, 226 (, 2). old.: II. *narratio*, c. 12.
141 ■ Vö. Latowsky: *Emperor*, 136. old. Lásd fent, 119. j. Gabriele: *An Empire*, 115. old., 65. j. szintén szövegszerzőnek látja az összefüggést a *Descriptio* és Albai Benzo műve között, amikor azt állítja, hogy a passióereklyékről írva Benzo „pontosan utánozza” a *Descriptiót*.

142 ■ *Acta sanctorum. Maii*... II. Antverpiae, 1680. col. 17D. (c. 3. vagy § 21.). A mű datálásáról lásd Gillette Tyl-Labory: Hugues de Fleury. In: Bossuat et alii (szerk.): *Dictionnaire*, 693. old.

143 ■ Hugo Floriacensis: *Liber qui modernorum regum Francorum continet actus*. Ed. Georg Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, IX. köt. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1851. 377 (, 21–25). old. A mű datálása: Tyl-Labory: Hugues de Fleury, 693. old.

szelés nagyrészt Fleuryi Hugó *Historia ecclesiasticá-*jának bővebb, 1110-ban befejezett változatára épül, ám a benne szereplő egyéb adatok alapján nyilvánvalóan a Párizs melletti Saint-Maur-des-Fossés kolostorban kompilálták, ráadásul a modern kiadásban közölt szöveg a legvégén már elhunytként, de még nem kanonizált szentként említi IX. Lajos királyt, vagyis ott olvasható formájában 1270 és 1297 között íródott.¹⁴⁴ A szöveget fenntartó egyetlen kézirat valóban korai, tehát a *Descriptio* ismeretében készült bejegyzés végének vagy egészének később kellett belekerülnie (a szöveg kiadója nem jelzi, hogy a IX. Lajos említő rész a bejegyzés többi szövegénél későbbi lenne).¹⁴⁵

Korántsem biztos tehát, hogy Fleuryi Hugó kezében járt a *Descriptio*. Más a helyzet azonban a *Gesta episcoporum Mettensium* esetében, ebben a Paulus Diaconus azonos témájú művének folytatása céljából a XII. század második harmadának elején írt szövegben.¹⁴⁶ Itt azt olvassuk, hogy a Jeruzsálemből Konstantinápolyba visszatérő Nagy Károly – viszszaautasítva a keleti császár kincseit – végül ott kapja meg a töviskoronát és számos szent ereklyéjét.¹⁴⁷ Az adatok kelősen széleskörű egyezésén túl az ismeretlen szerző egyértelművé teszi a *Descriptio* használatát, amikor arról ír: akit érdekel a téma, az olvasson utána Károly *itinerarium*ában (ezzel egyben jelzi a mű egyik – a korabeli szöveggyűjteményben élő – címváltozatát).¹⁴⁸

Szintén a *Descriptio* szövegszerű ismeretében írta beszámolóját Deuil-i Odó apát egy Szent Tunika-ereklyének a Saint-Denis perjelségeként működő argenteuil-i kolostorban 1156. október 10-én lezajlott *translatiójáról*. Ez a szöveg mindmáig nem jelent meg nyomtatásban, de az Elizabeth Brown és Mi-

chael Cothren által idézett egyetlen szöveghelyén azt olvassuk, hogy Károly Konstantinápolyon áthaladva „felszabadítja” Jeruzsálemet, majd visszatér a keleti császárvárosba, ahol ereklyéket kap. A történetnek ez a része pontról pontra követi a *Descriptio* adatait, noha teljesen átfogalmazza annak szövegét.¹⁴⁹ (Mindenesetre e beszámoló szerint a Szent Tunikát nem Kopasz Károly, hanem Nagy Károly egyik leánya vitte volna Argenteuil-be.)¹⁵⁰

Egy XVIII. századi leírás, illetve a hozzá mellékelte metszetek alapján a saint-denis-i apátsági templomban valaha látható volt egy üvegablak-sorozat, melynek két első (vagyis legelső) képe a *Descriptio* jeleneteit (Nagy Károly fogadja a keleti császár és a pátriárka követeit; a két császár Konstantinápolyban), míg a többi az első keresztes hadjárat eseményeit ábrázolta. (Brown és Cothren tanulmánya ezt is elemzi.)¹⁵¹ Egyikük – nyilván a művészettörténész Cothren – a metszet alapján a XII. század középső két évtizedére tette az üvegablak elkészültét.¹⁵² A – nyilván a neves történész, Elizabeth Brown által írt – történeti érvelés szerint az üvegablak nem köthető

annak a Sugernek az apátságához, akinek műveiben Nagy Károly emlékezete nem jelenik meg, és aki a kolostorában őrzött passióereklyékről a *Descriptio*étől részben eltérő képet ad. Deuil-i Odó esetében fontosnak tűnik egyrészt keresztes tapasztalata (részt vett a második keresztes hadjáraton, és arról beszámolót is írt), másrészt az, hogy az argenteuil-i ünnepségről tudósítva tanúbizonyságát adja annak, hogy ismerte a *Descriptio*t, harmadrészt pedig Normandia hercegének és Flandria grófjának kiemelt szerepe az első keresztes hadjárat eseményeit megjelenítő

Két jelenet a *Descriptio*ból:

1. Nagy Károly fogadja Konstantin császár és a jeruzsálemi pátriárka követeit

144 ■ Fragmenta historiae Fossatensis saeculi IX–XIII. Ed. Georg Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, IX. köt. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1851. 372 (, 56–58). old.: a passióereklyékről szóló passzus. Uo. 373 (, 59) – 374 (, 6). old.: IX. Lajosról. Vö. Rauschen: *Die Legende*, 99. és 144. old. A *Historia ecclesiastica* datálásáról lásd Tyl-Labory: Hugues de Fleury. 693. old.

145 ■ A kódexről Georg Waitz bevezetőjében: *Fragmenta*, 340 (, 21–25). old. A kézirat mai teljes jelzete és datálása: Bern, Burgerbibliothek, Bibliotheca Bongarsiana Cod. 324 (XI–XII) – lásd a könyvtár honlapján, ahol megtalálható az első oldal fényképe is: <http://www.katalog.burgerbib.ch/detail.aspx?id=139984>. Mivel a kódex egészét nem digitalizálták, nem tudtam megállapítani, hogy a *Fragmenta* milyen írásképpel és hol található benne, illetve hogy ezt a bejegyzést később egészítették-e ki a IX. Lajos említő résszel. A kézirat nyilván a fleuryi kolostorból, az 1562-es hugenotta támadáskor számos kötetet „biztonságba helyező” jószágigazgató hagyatékával került Jacques Bongars könyvtárába (mindketten ismert orléans-i bibliofilek voltak).

146 ■ *Gesta episcoporum Mettensium*. Ed. Georg Waitz. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, X. kötet. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1852. 532 (, 6–12). old.: a mű datálása a bevezetőben. Waitz szerint a szöveg István metzi püspök (1120–1163) működése alatt íródott; a legkésőbbi benne szereplő adat 1132-re datálható, és mivel egy fontos 1142-es eseményt a szöveg nem említi, ezért azt megelőzően írhatták meg.

147 ■ Uo. (c. 29.) 538 (, 24–38). old.

148 ■ Uo. 538 (, 27–28). old.: „...si quis nosse desiderat, itinerarium ipsius Karoli legat. In quo et legitur, ...” Folz: *Le souvenir*, 180. és 216. old. az általa (is) saint-denis-i eredetűnek tartott *Descriptio* és az ismeretlen szerző által írt *Vita Karoli Magni* közti közvetítésre rákérdezve említi meg, hogy az előbbi szöveget ismerték Metzben.

149 ■ Brown – Cothren: *The Twelfth-Century Crusading Window*, 32. old. és 132–134. j. (az idézet a 134. jegyzetben).

150 ■ Uo. 32. old. A mű egyetlen kézirat (Oxford, Queen's College, ms. 348 [XII/2], f. 60^v-65^v) a 2004-es on-line kataló-

üvegablakokon, mely tény összefüggésbe hozható a VII. Lajos és II. Henrik király között 1158-ban kötött békével.¹⁵³ Mindezek alapján a szerzők 1158-ra teszik az üvegablak elkészültét.¹⁵⁴ Így azonban figyelmen kívül hagyták Erwin Panofsky datálását, aki – ugyanazon metszetek alapján – határozottan úgy foglalt állást, hogy az üvegablakot a XIII. század harmadik negyedében festették. Túl merésznek tűnik azonban Panofskynak az a felvetése, mely szerint kifejezetten a kereszties hadjáraton elhunyt Szent Lajos király 1271-es temetéséhez köthető az alkotás megrendelése. Brown és Cothren következtetéseivel ugyanakkor egybevágóan azon megállapításai, hogy Suger az általa irányított építkezésekről írva nem említi ezt az üvegablakot, viszont a maga készíttette üvegablakokat rendre verses felirattal látta el, a két *Descriptio*-jelenet egyikének teljes egészében lemásolt felirata azonban prózában készült.¹⁵⁵

Hasonlóképpen bizonytalan egy másik, a *Descriptio*t szintén forrásul használó – ezúttal irodalmi – alkotás datálása. A cím nélkül fennmaradt, a kutatók által korábban *Pèlerinage de Charlemagne*, újabban *Voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople* címen emlegetett remek szatíra azzal indul, hogy a Saint-Denisben időző Károly önelégülten azt kérdezzeti embereitől: ismernek-e olyan uralkodót, aki nála szebben-jobban viseli a koronát. Erre Károly házsártos felesége azonnal rávágja, hogy ő hallott a Konstantinápolyt uraló görög király, egy bizony Hugó híreről, aki férjénél is pompásabban hordozza az uralkodói díszeket.

gus alapján kolligátum. Sajnos a kódexnek csak bizonyos oldalai (így a beszámoló kezdőlapja) látható a mellékelt fényképeken: <http://www.queens.ox.ac.uk/catalogue> (letöltés: 2016. október 5.). (Az interneten tévesen szerepel az az információ, mely szerint Odó beszámolója időközben Thomas Waldman kiadásában megjelent.)

151 ■ Brown – Cothren: *The Twelfth-Century Crusading Window*, 1–2. és 6–7. old.

152 ■ Uo. 21. és 33–37. old.

153 ■ Uo. 21–32. old.

154 ■ Uo. 38. old.

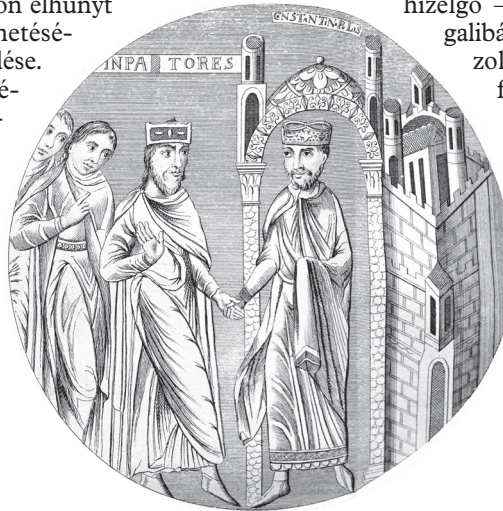
155 ■ *Abbot Suger on the Abbey Church of St.-Denis and its Art Treasures*. Edited, translated and annotated by Erwin Panofsky. Second Edition by Gerda Panofsky-Soergel. Princeton University Press, Princeton 1979. 204–205. old., 8. j.

156 ■ *Le Voyage de Charlemagne à Jérusalem et à Constantinople*. Ed. Paul Aebischer. Droz, Genève, 1965. A maga nemében egyedülálló és roppant szórakoztató szöveg egésze magyar fordításra vár, bár néhány hangulatos jelenetének

A válasza feldühödött Károly úgy dönt, hogy maga jár utána a dolognak, és miután halálosan megfenyegette hitvesét (arra az esetre, ha az asszony szavai nem bizonyulnának igaznak), egy nem éppen harcias öszvérkaraván élén Keletre utazik. A történet nagy részét ezt követően a két uralkodó találkozája teszi ki, pontosabban a Konstantinápolyban első éjszakai pihenőjükre térő frankok Hugó egyik embere által kihallgatott – a vendéglátókra nézve nem éppen

hízelgő – megjegyzései nyomán kialakult galibák megoldása, melynek során kirajzolódik a Nyugat Kelettel szembeni felsőbbsege.¹⁵⁶ A *chanson de geste*-paródia függését a *Descriptio*tól világosan jelzik azok a mozzanatok, melyekre a satirikus mű dramaturgiája szerint tulajdonképpen nem is lenne szükség.¹⁵⁷ Noha Károly úticélja Hugó király székvárosa, az ismeretlen szerző mégis – indoklás nélkül – beiktat egy jeruzsálemi utazást, mégpedig ugyanoda, ahol az a *Descriptio*ban is olvasható, vagyis a hosszabb konstantinápolyi tartózkodás elé.¹⁵⁸

Szintén teljesen periférikus a műben – így csak a szerző forrásával, vagyis a *Descriptio*val magyarázható – a passióereklyék említése. Igaz, hogy ezekhez a szatíra szerint a Szent Városban – nem pedig Konstantinápolyban – jutott hozzá Károly, ám ugyanúgy a Szent Lepelről, a Szent Kereszt egyik szögéről és a töviskoronáról van szó, mint a *Descriptio*ban, és abban is az utóbbi szöveget követi a szatíra ismeretlen szerzője, hogy közülük csak a két utolsó kerül végül Saint-Denis-be (a *sudarie* [sic] sorsáról a mű végén már nem esik szó).¹⁵⁹

2. Nagy Károly fogadása Konstantinápolyban

Eredetileg: Saint-Denis, apátsági templom.

Vitatott korú, a XVIII. század végén elpusztult üvegablakokról készült metszetek,

in: Dom Bernard de Montfaucon: *Les monuments [sic] de la monarchie française [sic]*...

Julien-Michel Gandouin – Pierre-François Giffard, Paris, 1729–1733. I. köt., XXIV–XXV. képtábla

átültetése már jóideje megjelent nyelvünkön. Ismeretlen szerző: Nagy Károly zarándokútja (részletek). Ford. Illyés Gyula és Eörs István. In: Lakits Pál et alii (szerk.): *Klasszikus francia költők*. Magyar Helikon, Bp., 1962. I. köt., 16–19. old. (Ujabb kiadásokban is.) Vö. Morrissey: *L'empereur*, 93–97. old.

157 ■ Walpole szerint ez a mű kifejezetten a *Descriptio* hiteltelenítésére készült. Ronald L. Walpole: *The Pèlerinage de Charlemagne*. Poem, Legend and Problem. *Romance Philology*, 8 (1954–1955), 182–186. old.

158 ■ Mivel Paul Aebischer az egymással szembeni oldalakon két szövegváltozatot (az első kiadását és egy rekonstrukciót) is közöl, a mű részleteire a mindkét változatban egyező sorszámkok alapján hivatkozom. A jeruzsálemi út: *Le Voyage*, 108–258. sor (a mű elején Károly felesége csak Hugóra hívja fel férje figyelmét, ott Jeruzsálemről szó sem esik: uo. 43–50. sor).

159 ■ A passióereklyék megszerzése Jeruzsálemben: uo. 170. és 175–176. sor; a szög és a töviskorona elhelyezése Saint-Denis-ben: uo. 863. és 866. sor.

A *Descriptio* hatása a szatírára tehát egyértelmű, annál bizonytalanabb azonban az utóbbi mű korának meghatározása. Paul Aebischer vetette fel azt az elképzelést, mely szerint Nagy Károly keleti útjának az az elbeszélése, amely a *Karlmagnús sagá*-t alkotó történetek a XIII. század közepén ónorvégra fordított részei között olvasható, a szatíra alapjául szolgáló, de mára elveszett *chanson de geste* nyomán készült volna. Ebben az esetben a *Descriptio* és a szatíra közé beékelődne egy közvetítő szöveg. A *sagá*ban olvasható elbeszélésben Károly Konstantinápoly mellett is harcol a szaracénokkal; visszaverésükért pedig a „görög király” annyira hálás, hogy felajánlja székvarosát és hűbéreskújét Károlynak, aki ezek helyett választja a becses ereklyéket. Akár a szatíra előzményének, akár egy annak nyomán keletkezett munkának tartjuk a témának ezt a feldolgozását, a keleti császár efféle „lefokozása” inkább képzelhető el a XII. század legvégén vagy a XIII. században, mintsem az előbbi évszázad közepén. (A *Karlmagnús saga* egyébként a szatíra ónorvég átültetését is tartalmazza.)¹⁶⁰ Az egyetlen példányban fennmaradt szatírának az olykor a XIII. század végére, máskor pedig a XIV. század elejére datált kódexét különben – alig pár hónappal a mű 1879-es első kiadása után – ellopták a British Museum akkori könyvtárából.¹⁶¹ A szatíra megírását korábban a XI. század végétől a XII. század közepéig tartó korszakra tették egyes kutatók – vezető képviselőjük az előző generációban Jules Horrent volt –, újabban azonban a nagyjából 1160-tól 1175-ig tartó időszak került szóba.¹⁶² A szatírában a frankok távozása előtt ugyanis a jeruzsálemi pátriárka segítséget kér a szaracénok ellen Nagy Károlytól, aki erre válaszul bejelenti, hogy rövidesen harcba is vonul ellenük... Hispániában.¹⁶³ Ebből pedig a későbbi datálás hívei nem egyszerűen a Pszeudo-Turpinus, hanem az annak lényegét a *Descriptio* után közlő, ismeretlen szerző által írt, alább bemutatandó *Vita Karoli Magni* hatására következtetnek.¹⁶⁴

160 ■ Lásd alább, 219. j.

161 ■ *Le Voyage*, 16. old. (egykori jelzete: London, British Museum, The King's Library 16.E.VIII, f. 131^v–144^v) és 24. old. (a kódex datálása). Vö. Jules Horrent: *Pèlerinage de Charlemagne*. In: Bossuat et alii (éd.): *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Age*. 1123–1125. old.

162 ■ *Le Voyage*, 26–28. old. Jules Horrent továbbra is a francia uralkodó párnak a második keresztény hadjárat során tett keleti útjához köti a szatíra megírását. Horrent: *Pèlerinage*, 1124. old. Az utóbbi ötletet már Walpole elvetette, ám a mű szerinte is a XII. század közepén készülhetett. Álláspontját részben nyelvtörténeti érvekkel támasztotta alá (bár XIII. századi párhuzamokat is felhoz), részben pedig a *Descriptio* késői datálásából kiindulva arra adott szinte azonnali válaszként értékelte a szatírát. Walpole: *The Pèlerinage de Charlemagne*. 178–179. és 181. old.

163 ■ *Le Voyage*, 226–230. sor. Károly meg is tartotta a szatírát, Roland és [a császár] tizenkét [fő]embere ezért halt meg – folytatja a szatíra: uo. 231–232. sor

164 ■ Lásd fent, 162. j. és alább, 170. j. Mint az alább láthatjuk, a két történet sorrendje csak a XIII. század első harmadában rögzült; ennek alapján a szatíra akár a főszövegben említett „késői” datálásnál is újabb lehet.

165 ■ *Le Voyage*, 28–29. old.

A jelenleg mérvadó kiadást elkészítő Paul Aebischer pozitívan említi a szöveg a XX. század közepén elterjedt késői datálását, ám – talán a kérdés nehézségét vagy saját bizonytalanságát jelző – egy viccel zárja a téma tárgyalását.¹⁶⁵ A késői datálás mellett szóló érvek azonban könnyen lehet, hogy csak a mű *terminus a quo*-ját jelölik ki, melyet követően az elveszett kódex feltételezett kora – vagy esetleg Philippe Mousket alább említendő műve szab – *terminus ante quem*-ként határt a különleges szöveg datálásának.¹⁶⁶ A régebbi szakirodalom a korai datálás mellett e szatirikus mű néhány furcsaságával érvelt – melyek azonban számomra inkább e szöveg XIII. századi eredete mellett tanúskodnak. A műben a „görög” királyt a Capeting ősök kedvelt nevének Hugónak hívják, Nagy Károly seregének érkezésekor éppen arany ekéjével szántogat, majd vendégeit – ha nem is kacsalábon, de valahogyan – forgó kastélyába kíséri. Nem a keleti viszonyok tényleges ismeretének vésszes hiányával magyarázhatók ezek a szórakoztató furcsaságok, mint azt a korai datálás hívei valaha vélték, hanem azzal, hogy az ismeretlen szerző egyáltalán nem törekszik „keleties” hangulatot teremteni. Nem az egzotikus *couleur locale* vonzza, hanem abból indul ki, hogy olvasói – akárcsak ő maga – ismerik a *Descriptiót*, melynek bizonyos információit felidézve kívánja szatirikus fénytörésben láttatni a keresztény hadjárat eszméjét és annak imaginárius hagyományteremtő hősét, Nagy Károlyt. Mindehhez egyrészt szükség volt arra, hogy a Károlyt szentföldi keresztény hősként számontartó hagyomány széles körben elfogadottá váljon (a *Descriptió*ban – mint láttuk – ez a szerep alárendelt jelentőségű), másrészt pedig a keresztény eszme fényének bizonyos mértékű megkopására, ami inkább a XIII., mintsem a XII. századra tehető.

Még a szatíra korai datálásának fő híve, Jules Horrent is csak 1200 tájára teszi annak a *chanson de geste*-nek a keletkezését, mely a maga előtörténeteként idézi fel a szatírának a szentföldi látogatásról írt meséjét. Ez a *Galien* (vagy *Galien le Restauré*) című ének öt XV. század végi, illetve XVI. század eleji változatban maradt ránk.

166 ■ Lásd alább, 213. j.

167 ■ A szentföldi út az ének egyetlen (XV. század végi) verses változatának kiadásában: *Le Galien de Cheltenham*. Ed. David M. Dougherty – Eugene B. Barnes. John Benjamins B. V., Amsterdam, 1981. 1–7. old. (19–222. sor). *Galien* származásáról: uo. 9. old. (277–279. sor). Az ének szöveghagyományáról és datálásáról: uo. ix–xiii. old. Vö. Morrissey: *L'empereur*, 97–102. old.

168 ■ Károly keletre indulása előtt megígéri Basilles és Basin „spanyol” grófoknak, hogy visszatérve rögvést a segítségükre fog sietni: uo. 1–2. old. (19–40. sor). Károly fő székhelye egyébként e történetben már Párizs, ám egy ízben Laon is megjelenik ebben a szerepben, és ott kerül sor Ganelon perére: uo. 48. old. (1532. sor) és 146. old. (4814. sor). Jules Horrent feltételezi, hogy a *Pèlerinage* mellett a *Galien* szerzője felhasználta a *Roland-ének* egy mára elveszett korai változatát is: uo. xii. old.

169 ■ Latowsky ellentmondásosan foglalt állást ebben a kérdésben. Egyrészt dicséri Gabriele a *Descriptio* XII. századi „népszerűségét” bizonyítandó összeállított példatárát: Latowsky: *Emperor*, 76. old., 63. j. Vö. fent, 124. j. Másrészt viszont – számomra úgy tűnik, hogy megalapozottabban – arról ír: az első keresztény hadjárat idején a *Descriptio* nem lehetett ismert szélesebb körben (uo. 220. old.), illetve, hogy az utóbbinál a Pszeudo-Turpinus jóval népszerűbb volt (uo. 238. old. – kár,

E szövegekben a *Pèlerinage*-ból átvett rész nélkülöz minden szatirikus jelleget, egyben a Jeruzsálemből hazafele vezető úton beiktat egy „pogány” támadást, amelyet Roland fegyverrel kívánna visszaverni, ám Nagy Károly az ima erejével változtatja kövekké az ellenséget. Sajátos módon a *Galien* sem az oda-, sem a visszaúton nem említi Konstantinápolyt; utóbb derül ki, hogy a címszereplő Hugó király leánya és Olivér ottani légyottjakor fogant. E változtatásokat Jules Horrent nem egy a *Pèlerinage* alapjául szolgáló – nem szatirikus – *chanson de geste* hatásával, hanem egy XV. századi átdolgozással magyarázza.¹⁶⁷ A *Galien* – melynek cselekménye nagyrészt Hispániában játszódik – a *Pèlerinage*-nál bővebben és nagyobb hangsúllyal ír arról, hogy az utóbbi hadjárat közvetlenül követte a keleti zarándokutatót – mint rövidesen meglátjuk, a keleti út és a Pszeudo-Turpinus történetének ez a kronológiai viszonya éppenséggel a XIII. század első harmadában rögzült.¹⁶⁸

A *Descriptio* hatásának a XII. század utolsó harmada előtt tehát kevés biztos jele van: csak a *Gesta episcoporum Mettensium* és Deuil-i Odónak az 1156-os argenteuil-i ünnepségről írt beszámolója esetében egyértelmű, hogy szerzőik a *Descriptio* szövegének ismeretében dolgoztak. A Nagy Károly legendakör a XII. század utolsó harmadában felgyorsuló terjedése teremtett lehetőséget arra, hogy e mű sajátos adatai szélesebb körben hiteltre találjanak.¹⁶⁹

AZ ÁTTÖRÉS KORA (1170 KÖRÜL – 1230 KÖRÜL) ÉS A KELETI ÚT LEGENDÁJÁNAK „BEVONULÁSA” A XIII. SZÁZAD KÖZÉPSŐ HARMADÁNAK NAGY TÖRTÉNETI ÖSSZEGZÉSEIBE

A *Descriptio* hatástörténetében csak azt követően figyelhetünk meg érdemi változást, hogy I. (Barbarossa) Frigyes császár az utóbb ellenpápának bizonyuló III. Paszkál jóváhagyásával 1165-ben szentté avattatta Nagy Károlyt. A kanonizáció táján (ám meglehet, hogy csak az 1170-es évek folyamán) egy ismeretlen szerző tolla alól került ki az a *Vita Karoli*

Magni (teljes címe: *De sanctitate meritorum et gloria miraculorum beati Karoli magni ad honorem nominis Dei*), melynek II. könyve átveszi az ereklyék Saint-Denis-be, illetve Compiègne-be viteléről szóló rész nélküli *Descriptiót*, a III. könyv pedig a Pszeudo-Turpinust kivonatolja.¹⁷⁰ Már a kritikai kiadást gondozó Gerhard Rauschen felismerte, hogy szorosan összefügg a *Vita* és a Nagy Károly nevében az aacheni bazilika javára hamisított kiváltságlevél, melyet I. Frigyes császár idéz a társaskáptalannak 1166. január 8-án adott *privilegium*ában. A *Vita* szerzőjét Rauschen olyan aacheni szerzetesnek tartotta, aki Saint-Denis-ben is megfordult, és aki Nagy Károly maradványainak 1165. december 29-én (a korabeli német liturgiában: Dávid király ünnepén) lezajlott aacheni *elevatio*ja után dolgozott.¹⁷¹ Legalább két, az 1180-as években keletkezett kódex – köztük a legrégebb fennmaradt példány – tartalomjegyzéke szerint a *Vita* [I.] Frigyes császár utasítására készült.¹⁷² Ennek alapján össze szokás kötni a *Vita* megírását a kanonizációt kísérő ünnepségekkel, ám lehetséges, hogy az életrajz Barbarossa Frigyes uralkodásának későbbi korszakában íródott.¹⁷³ Christopher Hohler és Elizabeth Brown szerint viszont a *Vitát* a Karoling ősökre hivatkozó V. Balduin, Hainaut grófia állíttatta össze leánya, Izabella és II. Fülöp király 1180-as esküvőjére készülve.¹⁷⁴ (Számomra e *Vitát* Frigyes udvarához vagy az aacheni társaskáptalánhoz kötő magyarázatok meggyőzőbbnek tűnnek.) E mű XII–XIII. századi példányai Észak-Franciaországban, valamint Aachenben és tágabb környékén (Köln, Andernach) maradtak fenn.¹⁷⁵ Hatása azonban már a XIII. század elejére eljutott e térségből Elzászba is. Ezt tanúsítják a Marbachi Évkönyvek, melyek rövidítve veszik át a *Vita Karoli Magni* II. és III. könyvét (vagyis a *Descriptio*- és a Pszeudo-Turpinus-kivonatokat).¹⁷⁶

Nyilvánvaló, hogy *Descriptio*nak a XI–XII. század fordulójától szárba szökő latin hagyománya mindezettel együtt is elmaradt a legendás Nagy Károly-képet

hogy a modern történész, Gabrielle Spiegel álláspontját itt a középkori fordító, Beauvais-i Péter szája adja); a *Descriptio* „karrierjének” felívelését végül a XIII. század első harmadára középre teszi (uo. 242–246. old.).

170 ■ De sanctitate meritorum et gloria miraculorum beati Karoli magni ad honorem nominis Dei. In: Rauschen: *Die Legende*, 17–93. old.; benne a *Descriptio* rövidített változata: uo. 45–66. old., a Pszeudo-Turpinus rezüméje: uo. 66–93. old.

171 ■ Uo. 3. old. A kanonizációról és a műről lásd mindenképp előt: *Le souvenir*, 202–237. old.

172 ■ Paris, Bibliothèque Sainte-Geneviève ms. 1991.; Paris, Bibliothèque nationale de France ms. lat. 17656. Vö. Léopold Delisle: *Inventaire des manuscrits latins de Notre-Dame et d'autres fonds conservés à la Bibliothèque nationale. Bibliothèque de l'École des Chartes*, 31 (1870), 521. old. Folz: *Le souvenir*, 220. old. és uo. 100. j.; uo. 235. old.

173 ■ Adalbert Hämel: *Die Entstehungszeit der Aachener Vita Karoli magni und des Pseudo-Turpins. Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken*, 32 (1942), 243–253. old. az 1170-es évekre datálja a művet. Vö. Robert Folz később idézendő első álláspontjával: lásd alább, 175. j.

174 ■ Hohler: A Note, 65. old.; Brown: Saint-Denis, 56. old. (Hohler egyéb nézeteit nem osztja.)

175 ■ A mű szöveghagyományának legrégebbi rétegét négy, a XII–XIII. század fordulóján írt kódex képviseli, melyekhez a XIII. század végéig még két fennmaradt kézirat csatlakozik. Rauschen: *Die Legende*, 5–15. old. (a XII–XIII. századiak: uo. 6–8. old.). Vö. Folz: *Le souvenir*, 235–237., 286. old. és 470–471. old., 18. j. (a kéziratok adatai). Folz ekkor még az 1170-es évekre tette a *Vita* megírását: uo. 214–221. old. A műve reprint kiadásához illesztett függelékben azonban – az 1166-os kiváltságlevélből kiindulva – már Rauschenével egyező datálást ad (bár őt nem említi): uó: *Corrections et additions*, 4. old.

176 ■ *Annales Marbacenses qui dicuntur. Cronica Hohenburgensis cum continuatione et additamentis Neoburgensibus*. Ed. Hermann Bloch. (Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicae recusi 9.) Hahn, Hannover – Leipzig, 1907. A kiadó szerint az ágostonos kanonokok marbachi kolostorával szoros kapcsolatban álló hohenburgi zárdában 1210 táján integrálták egy korábbi strassburgi *annales*be a *Vita Karoli Magni* említett részeit: uo. VIII–XII. old. (Mindkét kolostor valaha Elzászban működött.) A mű Nagy Károly történetét tárgyaló részéről lásd Folz: *Le souvenir*, 252. old. és uo. 96. j.

meghatározó Pszeudo-Turpinus jelentős közvetlen és közvetett hatásától. Ennek nyilvánvaló jelével találkozhatunk Nagy Károly fő kultuszhelyén, egyben a *Vita* lehetséges keletkezési helyén, Aachenben, ahol 1200 tájától az 1215-ös felszentelésig dolgoztak a néhai császár életét is ábrázoló díszes ereklyetartón (*Karlsschrein – châsse de Charlemagne*). A rajta látható jelenetek egy kivételével mind a Pszeudo-Turpinusból származnak, csak az utolsó előtti képen tűnik fel a töviskorona

aacheni *translati*ója. Az ikonográfiai program összeállítója tehát a *Descriptio* dramaturgiai csúcspontjával – az aacheni kanonokok számára kulcsfontosságú *translati*óval – „ékesítette” a Pszeudo-Turpinus narratíváját.¹⁷⁷ Ugyanakkor a *Vita Karoli Magni*-ba történt beemelése után szinte azonnal megfigyelhető, hogy a *Descriptio* egyedi információi a korábinál jóval nagyobb mértékben találtak immár utat maguknak más művekbe. Így például a charroux-i történetet – egy Petrus Comestor *Historia scholastic*ájához utóbb kapcsolott glosszában – a XII. század vége felé „hozzáigazították” a *Descriptio* meséjéhez. A *preputium*ot e szerint Nagy Károly Aachenbe vitte, onnan Kopasz Károly juttatta volna el Charroux-ba. A különös ereklye vándorlásának ez a változata pedig – az eredetitől eltérően – gyorsan elterjedt, viszontláthatjuk egyebek mellett a későbbi III. Ince pápa és Gervase of Tilbury műveiben, valamint – már a következő évszázadban – a hagiográfiai irodalom késő középkori „alapszövegeiben”, Jacobus de Voragine *Legenda Aurea*-jában.¹⁷⁸

Nem a *Descriptio* egyik részletével, hanem Nagy Károly keleti útjának alapötletével „dúsítja fel” Viterbói Gottfried a világtörténet elbeszélését az egyre bővülő ilyen tárgyú munkásságát betetőző, egyben

korábbi műveinél jóval nagyobb hatású, 1191-ben befejezett *Pantheon*ban – fő forrásában, Freisingi Ottónak a század közepén írt világtörténetében (*Historia de duabus civitatibus*: V. könyv, 26–32. fejezet) Nagy Károly legendái még nem kaptak helyet.¹⁷⁹ A viterbói születésű német klerikus – a Stauf uralkodók káplánjainak és kancelláriai jegyzőinek egyike – azonban a *Descriptio*tól eltérő helyzetből indul ki. Nála Károly a keleti császár – egy bizonyos Leó – ellen kezdeményez

háborút, a békekötés után Konstantinápolyon át *orationis causa* keresi fel Jeruzsálemet (nem derül ki, hogy a Szent Város mely hatalom fennhatósága alatt áll), onnan Szicília-ba utazik, majd Calabrián és Apulián keresztül Rómába vonul, és onnan tér végül haza Aachenbe.¹⁸⁰ A történetet – itt is, akár a mű többi részében – először prózában, majd versben elbeszélő szerző csak az utóbbi változatban említi, hogy Károly Szicéliában megkereszteltette a sziget – addig eszerint pogány – uralkodóját, illetve azt, hogy Rómában fogadta „Áron perzsa király”

követeit, akik itt adták át neki uruk méretes ajándékát, a nevezetes elefántot.¹⁸¹ A *Pantheon*ban olvasható történet számos alapvető ponton tér el a *Descriptio* legendájától. Gottfried nagy történeti szintézisében a fegyveres ellenség – egy ideig – immár a keleti császár, ennél is lényegesebb, hogy szó sem esik ereklyéről, illetve Jeruzsálem fegyveres „felszabadításáról”. Igaz, ez a téma periférikus a *Descriptio*ban, ám a többi teljesen idegen e szöveg dramaturgiájának lényegi elemeitől. A közép-italiai német szerző – a Nagy Károly „valódi” bagdadi kapcsolatairól szóló szövegek mellett – talán hozzáfért a keleti utazásnak a térségben már a X. században kialakult változatához.¹⁸² Az sem lehetetlen ugyanakkor, hogy a dél-italiai térség kiemelt

Nagy Károly átveszi a töviskoronát Konstantin császártól. Aachen, Szűz Mária-székesegyház, a szentélyben elhelyezett Nagy Károly-ereklyetartó (*Karlsschrein / Châsse de Charlemagne*; felszentelve: 1215) fedlapján ábrázolt Nagy Károly-ciklus 7. (utolsó előtti) jelenete

177 ■ Percy Ernst Schramm – Florentine Mutherich: *Denkmale der deutschen Könige und Kaiser. Ein Beitrag zur Herrschergeschichte von Karls dem Großen bis Friedrich II.* Prestel, München, 1962. Nr. 195., 188–189. old. (ismertetés és elemzés), 436–437. old. (képek).

178 ■ Amy G. Remensnyder: *Remembering Kings Past. Monastic Foundation Legends in Medieval Southern France.* Cornell University Press, Ithaca – London, 1995. 172. old. és uo. 89. j. Remensnyder példatárát megismétli és egy újabb elemmel egészíti ki Gabriele: *An Empire*, 51. old. és uo. 41. j.

179 ■ Viterbói Gottfriedről és művéről röviden lásd Simone Finkle: Gottfried of Viterbo. In: *Encyclopedia*, 722–724. old.

180 ■ Gotifredi Viterbiensis *Pantheon* (c. 13.). In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, XXII. köt. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1872. 219. (, 7–36). old.

181 ■ Uo. (c. 16.) 222. (, 19–28). old.: a történet a háborútól

Jeruzsálemig; uo. (c. 17.) 222. (, 29–36). old.: Károly Szicéliában; uo. 223. (, 10–24). old.: út Rómába és az ottani események.

182 ■ Rauschen: *Die Legende*, 145. (, 34–35). old. Soracethegyi Benedek hatását sejtí, de erről lásd fent, 125. j.

183 ■ VI. Henrik szicíliai trónigényének keletkezéséről lásd Peter Csendes: *Heinrich VI.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1993. 76–79. és 99–103. old. A dél-italiai normann uralkodóknak a Balkánra vezetett hadjáratairól (a normannok szemszögéből) lásd G. A. Loud: *The Age of Robert Guiscard. Southern Italy and the Norman Conquest.* Pearson Education, Harlow, 2000. 209–223. old.; Donald Matthew: *The Norman Kingdom of Sicily.* Cambridge University Press, Cambridge, 1992. 266. és 277–279. old.

184 ■ *Chronica Albrici monachi Trium Fontium a monacho monasterii Hoiensis interpolata.* Ed. Paul Scheffer-Boichorst. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores [in folio]*, XXIII. köt.

kezelése vagy akár a Balkán-félsziget délnyugati részén egy bizánci uralkodóval vívott háború ötlete utolsó kenyéradó gazdájának, VI. Henrik császárnak a Szicíliai Királyság trónjára támasztott igényeivel magyarázható. (Guiscard Róbert apuliai normann herceg, majd utódai, Szicília királyai többször vezettek expedíciókat a Balkán-félsziget délnyugati részére – pontosan úgy, ahogy az idézett történet meséje szerint Nagy Károly tette volna.)¹⁸³ A Dél-Itália iránti érdeklődés ugyanakkor a harmadik keresztes hadjáratba induló seregek átvonulásának kövekeztében is nőtt – leginkább ezzel magyarázható a *Pantheon*mal kortárs *Chanson d'Aspremont* megírása.

A *Pantheon* tehát kevésbé a *Descriptio*, mintsem a Károly fikatív keleti útjáról szóló legenda népszerűvé válását tanúsítja a XII. század végén. Azonban a legendának a *Descriptio*ban olvasható változata is terjedni kezdett akkoriban, mégpedig olyan észak-francia kompilációkban, melyek összeállítói képesek voltak a Birodalom nyugati határterületein kialakult történetírói hagyomány befogadására. A nagyobb történeti kompilációk összeállítói közül elsőként Bazochesi Guido integrálta művébe a legendás Nagy Károly-hagyomány szövegeit: a *Descriptio* történetének fő elemei mellett viszontlátjuk itt a Pseudo-Turpinus lényegét is. (Mint rövidesen kiderül: ez a tényező más esetekben is hozzájárult ahhoz, hogy a *Descriptio* története szélesebb körben ismertté váljon.) Mivel az 1203-ban elhunyt châlons-i kanonok terjedelmes *Chronosgraphiájának* mindmáig nincs teljes nyomtatott kiadása (csak a saját koráról összeállított rész jelent meg), ezért a művét Guido szerzőségének megjelölésével felhasználó Troisfontaines-i Alberik ciszterci történetíró krónikájának vonatkozó részletei alapján tudtam megvizsgálni.¹⁸⁴ E szöveghelyek közül az utolsóban olvashatunk az ereklyék Kopasz Károly általi *translatiójáról*, tehát Guido közvetlenül a *Descriptiót* használta, nem pedig annak az ismeretlen szerző által írt *Vita Karoli Magni*-ba átvett változatát. Utóda, a champagne-i ciszterci kompilátor egyébként 1232-ben kezdte meg krónikája összeállítását, amelyen még 1251–1252 táján is dolgoznia kellett (tehát nem halhatott meg 1241-ben, amikor az általa megörökített események sora hirtelen félbeszakad), mert művében a közelmúltban azonosították egy akkoriban

írt szöveg részleteit.¹⁸⁵ A legenda e hatástörténeti szálának gyengéje, hogy e kompilációk kevéssé lehettek ismertek a saját korukban: mindössze két-két kézíratos példány maradt belőlük korunkra.

Helinandus, a beauvais-i egyházmegyében fekvő froidmont-i ciszterci kolostor szerzetese – korábban jeles *trouvère* – óriási terjedelmű történeti kompilációja, a XIII. század első évtizedeiben összeállított *Chronicon* ugyanakkor közvetve jóval szélesebb körben tette hozzáférhetővé Nagy Károly keleti útjának legendáját. E kompilátor életéről az 1180-as évek elejétől 1229-ig rendelkezünk adatokkal. A világ történetét a teremtéstől 1204-ig feldolgozó *Chronicon* csak több kódexben fért el, ezért nem is meglepő, hogy egyetlen teljes példánya sem maradt ránk, részleges is alig, a műnek körülbelül a fele (a Kr. e. 323-tól Kr. u. 634-ig tartó rész) pedig elveszett.¹⁸⁶ A Birodalom nyugati határterületein kialakult történetírói hagyomány jó ismerőjeként az ismeretlen szerző által írt *Vita Karoli Magni* alapján illesztette be művébe a *Descriptio* rezüméjét. A *Vitához* hasonlóan ugyanis Helinandus *Descriptio*-rezüméjében sem szerepel a passióereklyék második *translatiója* Aachenből Saint-Denis-be, illetve Compiègne-be, aminek elhallgatásához – eltérően a *Vita* német (aacheni?) kompilátorától – neki nem fűződött érdeke.¹⁸⁷ A legenda addigi ismertségének korlátait jól jelzi, ahogy a kompilátor rácsodálkozik a néhai császár szentföldi hadjáratának történetére.¹⁸⁸ A *Descriptio* rezüméjét egyébként nála is – akárcsak Alberiknél – a Pseudo-Turpinusból vett idézetek fogják közre.¹⁸⁹

Helinandus *Chroniconját* – úgy tűnik – igen kevesek olvasták, ám köztük volt a domonkos rend legfontosabb kompilátora, a prédikátor testvérek számára az 1230-as évektől az 1250-es évek végéig folyamatosan bővített *Speculum majus*-ában a tudás legteljesebb tárházát összeállítani kívánó Beauvais-i Vince, akit különösen szoros szálak fűztek a ciszterci rendhez. Enciklopédikus vállalkozásának történelmi ismereteket összegző része, a *Speculum historiale* forrásai között kezdetlől kitüntetett szerepet kaptak a ciszterci eredetű, illetve az utóbbi rendben használatos történeti kompilációk, közöttük is mindenekelőtt Helinandusé. Pályája legtermékenyebb éveit pedig – Szent Lajos király támogatásával, egyben a ciszter-

Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1874. 721 (, 5-36). old. (ad a. 802); 722 (, 8-37 és 40-49). old. (ad a. 803); 740 (, 22-27). old. (ad a. 871). Guidóról lásd Françoise Gasparri: Gui de Bazoches. In: Bossuat et alii (éd): *Dictionnaire*, 582-583. old.; Cristian Bratu: Gui of Bazoches. In: *Encyclopedia*, 741. old. A művet tartalmazó két kódex (Bibliothèque nationale de Luxembourg ms. 56; Tournai, Bibliothèque de la Ville ms. 135) egyike sem hozzáférhető az interneten.

185 ■ Régis Rech: Albericus of Troisfontaines. In: *Encyclopedia*, 23. old.

186 ■ A szerző életéről, forrásairól és a *Chroniconról* röviden lásd Gillette Tyl-Labory: Hélinand de Froidmont. In: Bossuat et alii (éd): *Dictionnaire*, 666-668. old.

187 ■ Helinandus Frigidimontis: *Chronicon*. In: *PL* 212. köt., col. 843D-846C. A *Descriptio* és a *Vita* közös szövegéből Helinandus két részletet szó szerint idéz: uo. col. 844A-B. Vö.

Rauschen: *Die Legende*, 49 (, 19-28). old. = 106 (, 34) – 107 (, 4). old.; uo., 50 (, 8-16). old. = 107 (, 20-28). old. (Elsőként a *Vita*, másodikként a *Descriptio* vonatkozó passzusa.) A történet többi elemét Helinandus úgy kivonatolja, hogy abban a két mű tartalmi és megfogalmazásbeli különbségei eltűnnek.

188 ■ *PL* 212. kötet, col. 846C. (a *Descriptio*-rezümét záró megjegyzése): „Mirum valde est, quod de toto hoc itinere Caroli Jerosolymitano, in quo tam praeclarum opus factum est, ut est acquisitio terrae Jerosolymitanae et tanta miracula quere per has reliquias facta sunt, nihil omnino apud Latinorum chronographos adnotatum reperitur.” Ezt követően azonban Helinandus forrását kijavítandó jelzi, hogy 800-ban a *Descriptio* történetében említett [IV.] Leó és [VI.] Konstantin császár már nem élt.

189 ■ A Pseudo-Turpinus részletei: uo. col. 838C-839B., 840B-841A., 847C-849C. és 850B-851C.

ci rendnek a koldulórendi tudományosság által inspirált intellektuális reformja keretében – a royaumont-i ciszterci kolostor *lectoraként* töltötte, ahol a másik rendből kikerült szerzetesársai jelentősen segítették adatgyűjtését.¹⁹⁰ Messze megelőzve a *Speculum majus* többi részének sikerét, a *Speculum historiale* eddig összesített mintegy kétszázhusz fennmaradt példánya közvetlenül, egyéb munkákon keresztül pedig közvetve már a XIII. század második felétől a történeti ismeretek egyik legismertebb forrásává vált a nyugati kereszténység területén, és ezt a helyzetét lényegében a XVI. század elejéig megőrizte.¹⁹¹ Beauvais-i Vince nem ismerte a Nagy Károly fikatív keleti útjáról kialakult legenda eredeti forrásait; Helinandustól vette át a *Descriptio* rezüméjét, benne ezzel a történettel.¹⁹² (Alberiktől és Helinandustól eltérően a rezümét a Pseudo-Turpinus rövidített változata nem körbeveszi, hanem követi – rövidesen feltárul előttünk e sajtós megoldás oka és jelentősége.¹⁹³)

Beauvais-i Vince sikerét a történeti kompilációk terén csak az a szintén Domonkos-rendi Martinus Polonus múlta felül *Chronicon pontificum et imperatorum* című összeállításával, melyen IV. Kelemen pápa (1265–1268) felkérésére kezdett el dolgozni, és melynek végső változatát 1277 táján zárta le. Ez a munka Petrus Comestor (†1179 k.) a bibliai történetet feldolgozó *Historia scholasticá*-jának folytatásaként készült, és mivel Vince művének történeti köteténél jóval sommasabb volt, széles körben vált tananyagká, olykor még az oktatás egyetemeken alatti szintjén is.¹⁹⁴ Martinus Károly keleti utazásának legendáját feldolgozva Beauvais-i Vincét használta (nála is csak Aachenig jut el a *Descriptio*-ban kidolgozott történet).¹⁹⁵

Bár ezzel eljutottunk a késő középkor két messze legjelentősebb történeti tárgyú kézikönyvéig, korai lenne értékelnünk azt a folyamatot, amelyben Nagy Károly fikatív keleti útjának legendája a nyugati történeti gondolkodás egyik fontos elemévé vált. Martinus Polonus annyiban ugyanis kilóg a Bazoches-i Guidóval kezdődő sorból, hogy figyelmen kívül hagyta a Károly-legendárium vezető szövegét, a Pseudo-Turpinust (nála csak az „eredeti” *Roland-ének* adatai köszönnek vissza). Márpedig a *Descriptio* XIII.

század eleji rövidített francia átültetése szintén azért vált jelentőssé, mert a mű ezen az úton is csatlakozhatott a Pseudo-Turpinus hagyományának újabb ágához, azzal együtt pedig a Nagy Károly-legendakör terjedésének „főáramába”. A Roland-történet és a pseudo-turpinusi hagyomány meghatározó súlyát mutatja, hogy a fordító, Beauvais-i Péter szükségesnek tartotta jelezni: Károly „tengerentúli” útjára a hispániai hadjárat előtt került sor.¹⁹⁶ Az átültető csak keresztnévvel jelöli magát (a tizenkét neki tulajdonított fordításból tíz esetben). Négy munkáját látta el ajánlással; ezek mindegyike az uralkodócsalád Dreux-ágának tagjaihoz, II. Róbert grófhhoz (1184–1218), annak feleségéhez, Coucyi Jolántához, valamint az előbbi öccséhez, Dreux-i Fülöp beauvais-i püspökhöz (1175–1217) szól. Mivel e négy ajánlás közül három Beauvais-ban kelt (a negyedikben nincs ilyen típusú adat), ezért terjedt el a kutatásban a Beauvais-i Péter név. E fordítások közül egyetlen datált, éppen a Nagy Károly-legendakörhöz is kapcsolódó *Translation et miracles de saint Jacques*; ezt Péter 1212-ben fejezte be. Az utóbbi fordítás elkészültének időpontja alapján a *Descriptio*-fordítás kiadója 1212 tájára tette e mű átültetését.¹⁹⁷

Beauvais-i Péter – Helinandushoz hasonlóan – azzal indokolta munkáját, hogy Nagy Károlynak erről az útról sokan egyáltalán nem tudnak.¹⁹⁸ Ez a helyzet a csak szűkebb pátriájában ismert fordító munkája nyomán önmagában alig változott volna meg; az így keletkezett francia szöveg mindössze öt kódexben maradt fenn.¹⁹⁹ A XIII. század elején ugyanakkor a Pseudo-Turpinusból is készült legalább hat észak-francia átültetés, melyek közül a legnagyobb hatásúhoz, az 1206-ban befejezett, úgynevezett Johannes-féle fordításhoz előbb társították Beauvais-i Péter *Descriptio*-átültetését, majd annak rezüméjét beépítették a „Johannes” előszavába.²⁰⁰ A Párizs melletti Saint-Denis apátságban kialakult történetírói hagyomány kezdeteinek egyik fontos kutatója, Gabrielle Spiegel egyébként sajátos politikai hátteret vélt felfedezni a „Johannes” mögött. E nagy jelentőségű fordítás nyolc fennmaradt példánya szerint Renaud de Dammartin (akkor Boulogne grófja), míg tizenkét kézirat alapján Michel de Harnes, Flandria

190 ■ A kompiláció összeállításának folyamatáról, valamint Beauvais-i Vince és a ciszterciek kapcsolatáról lásd mindenképp előtt Monique Paulmier-Foucart (– Marie-Christine Duchenne): *Vincent de Beauvais et le Grand Miroir du monde*. Brepols, Turnhout, 2004. 10–14., 17–19. és 40–42. old.

191 ■ Uo. 77. és 105–114. old.

192 ■ Vincenti Burgundi [sic]... *Bibliotheca Mundi seu Speculum Maior* [sic]. Duaci, 1624. IV. kötet: *Speculum historiale* (XXIV., 4–5.), 963–964. old.

193 ■ Uo. (XXIV., 6–22.) 964–970. old. Ez a sorrend a XIII. század elején, a Pseudo-Turpinus egyik fordításának szöveg-hagyományában alakult ki. Lásd alább, 215. j.

194 ■ Anna-Dorothee von den Brincken: Martin of Opava. In: *Encyclopedia*, 1085–1088. old., főleg 1086. old. A műnek legálább félezer kéziratosa példány maradt ránk.

195 ■ Martini Oppaviensis *Chronicon pontificum et imperatorum*. Ed. Ludwig Weiland. In: *Monumenta Germaniae Historica*.

Scriptores [in folio], XXII. köt. Ed. Georg Heinrich Pertz. Hahn, Hannover, 1872. 461 (, 43) – 462 (, 2). old. Weiland szerint Soractehgyi Benedek művét is használta, de erről lásd fent, 125. j.

196 ■ Walpole: *Charlemagne's Journey to the East*, 445. old. (Prol., 9–10. sor).

197 ■ Uo. 433. és 443. old. A fordító egyéb munkáiról és életrajzának ismert adatairól lásd Max L. Berkeley Jr.: *Pierre de Beauvais. An Introduction to His Works. Romance Philology*, 18 (1964–1965), 392–395. old.

198 ■ Walpole: *Charlemagne's Journey to the East*, 445. old. (Prol., 3–4. sor): „Voires est que plusors qui volentiers oient de Charle ne sevent nient de la voie qu'il fist outre mer.”

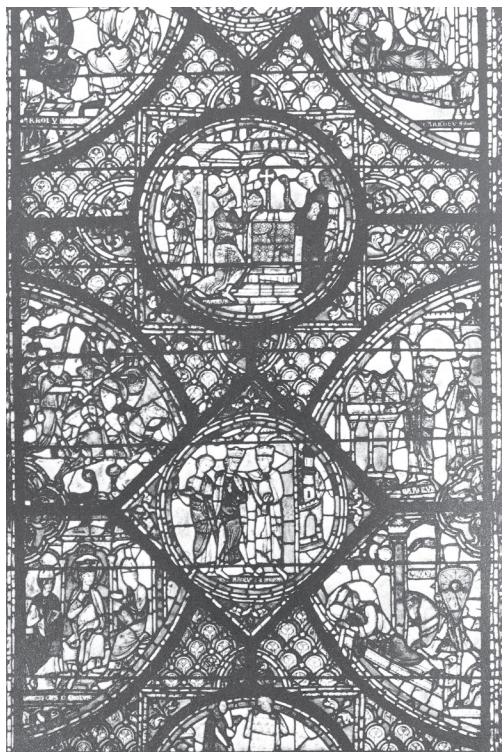
199 ■ A fordító megnevezi magát az átültetés előszavában, és azt állítja, hogy a latin eredetire Saint-Denis-ben talált rá: uo. 445. old. (Prol., 7–9. sor). A mű kéziratosa példányai közül csak egyetlen akad, melyben a *Descriptio* átültetéséhez nem társult a Pseudo-Turpinus Johannes-féle francia fordítása (lásd

justitarius rendelte meg a művet, ám az előbbi változatot fogadja el a kutatás, mivel az jellemző a szöveg-hagyomány régebbi ágára. Johannest ezért általában Renaud gróf egyik ilyen nevű, 1213-ban és 1222-ben említett káplánjával azonosítják.²⁰¹ Mint tudjuk, a II. Fülöp francia király által 1211-ben birtokairól elűzött gróf vált a francia monarchia (országban belüli) megerősödése szempontjából mérföldkönek számító 1214-es bouvines-i csatához vezető „franciaellenes” koalíció északi szárnyának vezéralakjává. Emiatt és mivel úgy gondolja, hogy Beauvais-i Péter fordítását a szintén „angolpárti” nemes, Cayeux-i Vilmos rendelte meg, Gabrielle Spiegel mindkét fordítás mögött a Capeting-ellenes „flandriai” párt identitásképző szándékait sejtí.²⁰² Valójában – mint maga is írja – Michel de Harnes éppenséggel II. Fülöp régi híve volt.²⁰³ Azt pedig már korábban tisztázták, hogy Renaud gróf embere, Cayeux-i Vilmos nem Beauvais-i Péter fordításának, hanem csak az utóbbi mű egyik – a „Johannes”-szel közös kódexbe másolt – példányának a megrendelője volt.²⁰⁴ A Beauvais-i Péter valóban támogató Dreux-fivérek végig elsőfokú unokatestvérük, a király pártján álltak (egyben helyi okokból is Renaud de Dammartin ellenségei voltak).²⁰⁵ A „Johannes” megrendelésekor Renaud gróf is II. Fülöp híve volt, ezért is említi az előző a királyt és a trónörökösöt.²⁰⁶ Vagyis Nagy Károly emlékeztének valóban komoly identitásképző szerepe volt a Birodalom és a Francia Királyság XIII. század ele-

ji határvidékén, de annak büvköre kiterjedt mindkét, Bouvines-nál egymással szembekerülő pártra.

A *Descriptio* és a Pseudo-Turpinus egyesített története, ahogyan a „Johannes”-ban olvasható, gyorsan ismertté válhatott, mint azt egy „királypárti” területen, a chartres-i Szűz Mária-székesegyház szentélyének egyik, az 1220-as évek első felében elkészült üvegablakán látjuk. A Pseudo-Turpinus-hagyomány elsődlegességét nemcsak az jelzi, hogy az üvegablak huszonegy jelenetéből tizenöt az utóbbi epizódjait ábrázolja, hanem az is, hogy ennek az ablaknak (melyet a posztókereskedők céhe állíttatott) a párdarabját (ezt közösen rendelte meg a helyi posztókereskedők és a szőrmekereskedők céhe) a Pseudo-Turpinus-történetben kulcsszerepet játszó nagyobbik Szent Jakab apostol életének jelenetei díszítik. A *Descriptio* jelenetei a „Johannes”-nek megfelelően a történet elején (vagyis az üvegablak alján) láthatók. A Konstantin császár víziójában megjelenő Nagy Károly sisakot visel (azonosítását felirat teszi egyértelművé inkább a nézők, mintsem az alvó császár számára). Ez ellentétes mind a *Descriptio* latin eredetijével, mind annak Beauvais-i Péter által készített fordításával, azokban ugyanis egy ifjú nevezi meg a látomásban szereplő lovagot; az utóbbi ráadásul kezében tartja sisakját, így láthatóvá válik hosszú szakálla, csillagként ragyogó szemei és ősz haja.²⁰⁷ A „Johannes”-ben olvasható összefoglalás ugyan említi egy angyalt, aki megnevezi a látomásban feltűnő lovagot, ám Károly esetében csak

A *Descriptio* története (a Pseudo-Turpinus elé illesztve) Chartres, Szűz Mária-székesegyház, a szentélykörüljáró egyik üvegablaka (XIII. század második negyede)

a következő jegyzetet): uo. 438–443. old.; uő: Two Notes on Charlemagne's Journey to the East. The French Translation of the Latin Legend by Pierre of Beauvais. *Romance Philology*, 7 (1953–1954), 130. és 135. old.

200 ■ A *Descriptio* rezüméje a „Johannes”-ben: *The Old French Translation of the Pseudo-Turpin Chronicle. A Critical Edition*. Ed. Ronald N. Walpole. University of California Press, Berkeley, 1976. 131–133. old. (c. 2–5). A fordító neve (*Maistre Jehan*) egyetlen kódexben szerepel: uo. 5. old. A „Johannes” Beauvais-i Péter *Descriptio*-átültetésének szöveg-hagyományától függetlenül is fennmaradt négy (régebben öt) kódexben, a teljes *Descriptio*-fordítást eléje helyezik négy példányban, míg az utóbbi rezüméjét beépítették a „Johannes” elejére huszonhárom kéziratban: uo. 1–7. old. Filológiai is bizonyítható, hogy a *Descriptio*-nak a „Johannes”-ben olvasható rezüméje nem a latin eredeti, hanem a francia fordítás alapján készült: uo. XVII–XIX. old.; Berkey: Pierre de Beauvais. 390–391. old.

201 ■ *The Old French Translation*, 85–86. old.

202 ■ Gabrielle M. Spiegel: *Romancing the Past. The Rise of Vernacular Prose Historiography in Thirteenth-Century France*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1993. 93–94. old.

203 ■ Uo. 74. és 84. old.

204 ■ Berkey: Pierre de Beauvais. 395. old.

205 ■ John W. Baldwin: *The Government of Philip Augustus. Foundations of French Royal Power in the Middle Ages*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London, 1986. 67., 90., 96., 105–106., 179., 181., 202., 216., 219., 273–276. old.

206 ■ Uo. 96. old. (a gróf a király pártján). Vö. *The Old French Translation*, 130. old. (Prol., 9–10.).

207 ■ Rauschen: *Die Legende*, 106 (, 32) – 107 (, 4). old.; Walpole: Charlemagne's Journey to the East 446. old. (c. 2., 11–20. sor).

a fegyverzet (a pajzs és a sisak) díszítményeit részletezi, az arc fedetlenségét és jellegzetességeit nem említi – ami megfelel a chartres-i üvegablakon látható ábrázolásnak.²⁰⁸

A XIII. század közepéhez közeledve azonban a *Descriptio* történetének felhasználása még nem került „egyirányú utcába”. A „Johannes”-ben olvashatótól eltér az az észak-francia laikus, Philippe Mousket, aki saját dialektusában írt verses világrónikájába Nagy Károly legendás hagyományának egyéb történetei mellett „beledolgozta” a keleti útét is. Műve írása 1243-ban félbeszakadt

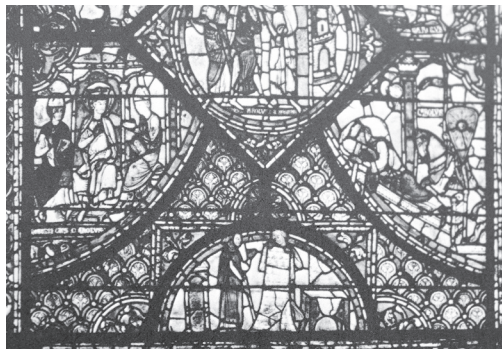
(valószínűleg a szerző halála miatt).²⁰⁹ Forrása bizonyosan a *Descriptio* vagy annak Beauvais-i Péter-féle fordítása – nem pedig a „Johannes” elején olvasható összefoglalás – volt, ugyanis bőven említi az utóbbiban nem szereplő részleteket is, miközben az ismeretlen szerző által írt *Vita Karoli Magni*-től és leszármazóitól eltérően tud az ereklyék második, Kopasz Károly alatti *translatiójáról* is.²¹⁰ Nála más a Károly-legendáriumból átvett szövegek sorrendje is: a calabriai hadjáratnak a *Chanson d’Aspremont*-ból ismert történetével kezd, majd a Pseudo-Turpinus következik, végül a

Descriptio zárná a sort, ám annak szövegét csak addig veszi alapul, amíg el nem jut az emberhangon megszólaló madárnak a keletre épp hogy csak elinduló Károly előtt elmondott szavaiig.²¹¹ Ezután röviden említi a barátságos konstantinápolyi fogadtatást, a *Descriptió*tól eltérően szíriai harcokról, majd Jeruzsálem ostromáról és bevételéről ír, és közli, hogy a pátriárkát székhelyére visszahelyező Károly zárándoklatra szánta el magát.²¹² A Szent Város és környéke zárándokhelyei (köztük Betlehem) bemutatása és a hozzá-

juk fűződő történetek részletezése után azt olvassuk, hogy a császár a pátriárkától kért ereklyéket – ezek felsorolása és az átadásukat, köztük is mindenekelőtt a töviskoronáét kísérő csodák elbeszélése szintén igen hosszúra sikerült.²¹³ A keleti út végéről megtudjuk még, hogy Károly szárazföldi úton tér vissza, de annak állomásait egyáltalán nem említi, csak újabb csodákat (utazás közben és Aachenbe érve).²¹⁴

Philippe Mousket-nál így Konstantinápoly szerepe teljesen jelentéktelenné vált; a passió ereklyéi immár Krisztus szenvedéstörténetének helyszínéről érkeznek Nyugatra – akárcsak a *Pèlerinage* (vagy *Voyage*) de *Charlemagne* és variánsai-leszármazói esetében, bár az utóbbiakban (a *Galient* kivéve) Konstantinápoly még fontos szerepet játszott. A negyedik keresztes hadjárat után – úgy tűnik – Mousket-nak már feleslegesnek tűnt, hogy hangsúlyozza a nyugati császár felsőbbségét a keletivel szemben (az így is kellően egyértelmű a *Chronique rimée*-ben), ennél fontosabb az ereklyék valódiságának megerősítése az örökölt történet dramaturgiájától eltérő módon. Ez a merész megoldás – és a Károly-legendárium egybeszerkesztésének e

krónikában kialakított rendje – azonban nem teremtett hagyományt, mert „felülírta” a *Descriptio* és a Pseudo-Turpinus összetartozása és sorrendje, mely az utóbbi viszonylag elterjedt kéziratos hagyományának eredményeként rögzülhetett. Ez befolyásolhatta azt is, ahogyan Beauvais-i Vince beépítette saját kompilációjába a *Descriptio* Helinandus-féle rezüméjét (őt egyébként már nem lepte meg Nagy Károly „tengerentúli” vállalkozásának meséje).²¹⁵ Végül pedig ebben a sorrendben követi egymást a *Descriptio* és a

(alulról felfelé haladva – legalul: a donátor céh jelképes ábrázolása)

1. Nagy Károly fogadja Konstantin császárt és a jeruzsálemi pátriárka követeit (püspökök);
2. Konstantin levelének részlete: a császár álmában megjelenik Nagy Károly

208 ■ *The Old French Translation*, 131. old. (c. 2., 11–18. sor). Vö. Mary Jane Schenck: *The Charlemagne Window at Chartres. Visual Chronicle of a Royal Life, Word and Image*, 28 (2012), 135–160. old. Az üvegablak leírása és képe egy klasszikus feldolgozásban: Émile Mâle: *L’art religieux du XIIIe siècle en France. Etudes sur l’iconographie du Moyen Âge et sur ses sources d’inspiration*. Armand Colin, Paris 1948°. 622–630. old.

209 ■ *Chronique rimée de Philippe Mouskes*. Ed. Le Baron De Reiffenberg [Frédéric de Reiffenberg]. (Collection de chroniques belges inédites 2.) Commission Royale d’Histoire, Bruxelles, 1836–1838. I. kötet, 390–443. old. (10022–11500. sor). A szerzőről és egyetlen példányban fennmaradt művéről lásd röviden Reine Mantou: Philippe Mousket. In: Bossuat et alii (szerk.): *Dictionnaire des lettres françaises. Le Moyen Âge*, 1146–1147. old. (A szócikk szerzője dolgozik a mű kritikai kiadásán, mely egyelőre nem jelent meg.)

210 ■ A második *translatio* története Kopasz Károly uralkodásának elbeszélésében: *Chronique rimée*, II. köt., 23–25. old. (12680–12730. sor). A szerző egyébként a Pseudo-Turpinust is a „Johannes”-től eltérő változatban ismerte meg.

Ronald N. Walpole: *An Anonymous Old French Translation of the Pseudo-Turpin Chronicle. A Critical Edition of the Text Contained in Bibliothèque Nationale MSS fr. 2137 and 17203 and Incorporated by Philippe Mouskés in His Chronique rimée*. Mediaeval Academy of America, Cambridge, 1979., *passim*.

211 ■ *Chronique rimée*, 390–404. old.: 10022–10425. sor. A Károly-legendárium Mousket által követett sorrendjét viszontlátjuk a *Karlmagnús saga* IV. részben: lásd alább, 219. j.

212 ■ Uo. 404–406. old.: 10426–10467. sor.

213 ■ A szent helyek és legendáik: uo. 406–427. old.: 10468–11063. sor. Károly bőkezűsége, ereklyekérés és azok átadása: uo. 428–436. old.: 11064–11301. sor.

214 ■ Uo. 436–443. old., 11302–11500. sor. A szárazföldi út: 436. old., 11300–11301. sor.

215 ■ A *Descriptio* története már az ismeretlen szerző által írt *Vita Karoli Magni*-ban is megelőzte a Pseudo-Turpinus tartalmának kivonatát, ám Beauvais-i Vince közvetlen forrása, Helinandus esetében nem ez a helyzet: lásd fent, 171. és 189. j.

216 ■ *Les Grandes Chroniques de France*. Ed. Jules Viard. III. köt.: *Charlemagne*. É. Champion, Paris, 1923. 160–198. old. (III.

Pseudo-Turpinus fordítása a frank / francia történelmet egyszerre „nemzeti” és monarchista szellemben kanonizáló, észak-francia dialektusban összeállított *Grandes Chroniques de France*-ban is.²¹⁶ Ennek a két évszázadon keresztül vezetett krónikafolyamnak a legkorábbi, a frank régmúltól 1223-ig tartó részét még Szent Lajos királytól kapott megbízása alapján kezdte összeállítani Primatus saint-denis-i szerzetes, aki azonban a kész szöveget 1274-ben már csak III. Fülöpnek tudta átadni (címe ekkor még: *Roman aux rois*). (Noha Primatus ismerhette a „Johannes” eléggé elterjedt szövegét, a *Descriptio*t latin eredetiből fordította le.) Szempontunkból figyelemre méltó, hogy a Primatus fő forrásául szolgáló, Saint-Denis-ben vagy a párizsi Saint-Germain-des-Prés kolostorban összeállított latin kompilációban még csak a Pseudo-Turpinus szerepelt, a *Descriptio* nem.²¹⁷

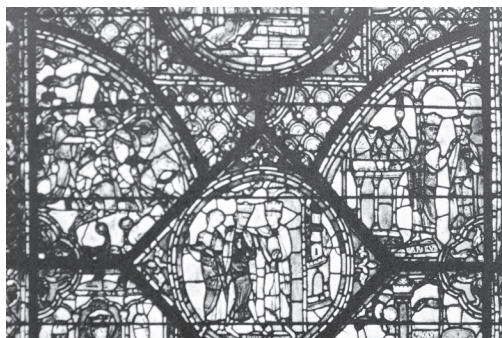
Igaz, hogy a Pseudo-Turpinus vezető szerepe Nagy Károly legendás hagyományában a keleti út történetének „kanonizálása” után is megmaradt. Ezt tanúsítja e korszaknak a késő középkorra döntő hatást gyakorló szintézisei közül a szentéletrajzok legszélesebb körben elterjedt gyűjteménye. A szintén Domonkos-rendi Jacobus de Voragine *Legenda Aurea*-ja (1261–1266) a Nagy Károly életének szentelt fejezetben megelégszik a Pseudo-Turpinus összefoglalásával; a keleti út történetének nem szen-

tel figyelmet.²¹⁸ Beauvais-i Vince, Martinus Polonus és Primatus nagy szintéziseinek köszönhetően azonban a XIII. század közepére-végére a keleti út legendája már valóban széles körben elterjedt – a század első harmadát követően áttekintésünk ezért is vál-

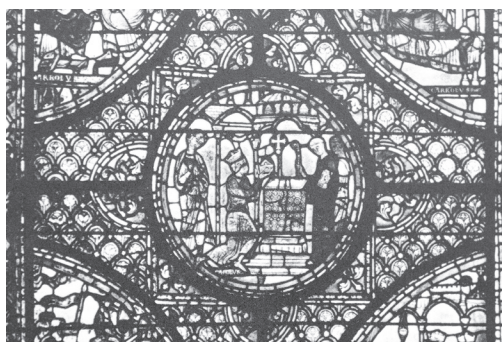
hatott szelektív. A legenda terjedése a század közepére elérte a nyugati kereszténység peremvidkeit. Északon legalábbis ezt bizonyítja az ónorvég *Karlmagnús saga*, a Károly-legendárium e nem éppen logikusan felépülő egyvelege, melynek korábbi, a XIII. század közepére datált egysége magába foglalta a *Pèlerinage* (vagy *Voyage*) de *Charlemagne* két változatát, valamint az elmaradhatatlan Pseudo-Turpinust, míg a feltehetően XIV. századi másik fordítás újabb részletek között a *Descriptio* „eredeti” változatának átültetését csatolta ehhez a terjedelmes összegzéshez.²¹⁹

ÖSSZEZÉS ÉS KITEKINTÉS

A Nagy Károly Hárún ar-Rasíd kalifával és annak alattvalójával, a jeruzsálemi pátriárkával váltott követségeiről szóló kortárs vagy kevésbé későbbi frank források – köztük is mindenekelőtt Einhard nagyhatású életrajza – alapján világos, hogy Nagy Károly a Szentföldön intézményes szerepet legfeljebb a Szent Sír-bazilika egy részének átengedése formájában kapott, bár minden kétséget kizáróan csak a jeruzsálemi keresztények és az oda

3. Nagy Károly csatája a pogányokkal;
4. Nagy Károly (második) fogadása Konstantinápolyban;
5. Konstantin császár átadja az ereklyéket Nagy Károlynak

6. Nagy Károly elhelyezi az ereklyéket Aachenben

könyv, 4–12. fejezet: a *Descriptio*); 199–302. old. (IV–V. könyv: Pseudo-Turpinus).

217 ■ Gillette Tyl-Labory: (*Grandes*) *Chroniques de France*. In: Bossuat et alii (szerk.): *Dictionnaire*, 296–298. old. Vö. Gillette Labory: *Essai d'une histoire nationale au XIIIe siècle*. La chronique de l'anonyme de Chantilly-Vatican. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 148 (1990). 301–310., 317–318. és 341–342. old. A négy kódex lelőhelye: Vatikán, Bibliotheca Apostolica Vaticana ms. Regina lat. 550 [XIIIe]; Paris, Bibliothèque nationale de France ms. lat. 5925; a vatikáni kódex másolata – ezt használhatta Primatus, illetve az utóbbi alapján a XIII. század első harmadának végén készült francia fordítás két változata: Vatikán, Bibliotheca Apostolica Vaticana ms. Regina lat. 624 [XIII/XIV]; Chantilly, Musée Condé ms. 869 [XVe]. Közülük digitalizálva a BnF-ben őrzött latin kéziratot tudtam megnézni: csak a Pseudo-Turpinus szerepel benne (f. 132rb–149rb): <http://www.archivesetmanuscrits.bnf.fr/ead.html?id=FRBNFEAD000064924> (letöltés: 2016. június 29.).

218 ■ Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. Vál., szerk. Madas Edit. Ford. Bárczi Ildikó et alii. Helikon, Budapest, 1990. 310–314. old. Vö. Jacobi a Voragine *Legenda Aurea vulgo*

Historia Lombardica dicta, Ed. Theodor Graesse. G. Koebner, Breslau, 1890³. 865–869. old.

219 ■ *Karlmagnús saga*. *The saga of Charlemagne and His Heroes*. Ford., bev. Constance B. Hieatt. Pontifical Institute of Mediaeval Studies, Toronto, 1975–1980. Vol. One, 18–23. old.: a csak késői kéziratokban fennmaradt szövegeket nyelvtörténeti alapon datálja. Uo. 47. old.: a konstantinápolyi-jeruzsálemi út az I. részben olvasható elbeszélésének forrása a *Pèlerinage* (vagy *Voyage*) de *Charlemagne* kiinduló pontjául szolgáló történet lehetett. Uo. 141–144. old.: az utazás az I. részben (c. 49–50.) szereplő változata. Uo. Vol. Two, 9–10. old.: Philippe Mousket-hoz hasonlóan a *Chanson d'Aspremont*-ból következik a Pseudo-Turpinus itt olvasható változata. Uo. Vol. Three, 181–205. old.: a *Pèlerinage* (vagy *Voyage*) de *Charlemagne* fordítása. Uo. 320. old.: a *Descriptio* átültetése Beauvais-i Vince latin szövege alapján készült. Uo. 328–338. old.: a *Descriptio* fordítása (X. rész, c. 1–3.). A kritikai kiadásban I–VIII. részbe sorolt szövegek alkotják a *Karlmagnús saga* korábban, míg a IX–X. részbe soroltak a később lefordított egységeket. (Ónorvég nyelvtudás híján fordultam a szöveg angol fordításához.)

áramló zarándokok javára végzett gyakori és kiterjedt jótékonykodása bizonyított. A források mind a „pogány” uralkodóval kialakított békés kapcsolathoz kötik e helyzet létrejöttét. A császár halála utáni két nemzedékben a legendaképződés e téren szűk keretek között maradt: egyrészt ottani szerepét elkezdték a valóságnál „politikaibb” jellegűnek, illetve a Szent Város vagy akár a Szentföld egészére kiterjedőnek beállítani, másrészt pedig a Keletről akkoriban beszerezett ereklyék Nyugatra vándorlását olykor összekötötték személyével. Az esetleg Einhardnál, biztosan pedig a Frank Királyi Évkönyveknek a 800. évről szóló bejegyzésében tetten érhető szépítés, majd a Karoling irodalom későbbi szerzőinek legendái ellenére a IX. századi források egyike sem szól arról, hogy Károly valaha is megfordult volna Keleten.

A nagy uralkodó élő politikai emlékezetének letűnével erre az alapra épülhetett rá kevésbé a Szentföld fegyveres meghódításának, mint inkább Nagy Károly alapvetően ereklyegyűjtő jeruzsálemi és – teljesen új elemként – konstantinápolyi zarándokútjának legendája. Ez első pillantásra meglepő, mivel a X. század nem számít „erősnek” a Szentföldre irányuló nyugati zarándoklatok történetében (megszaporodásuk a Magyarországon is átvezető szárazföldi út megnyitása után, az ezredfordulót követő nemzedékben épp csak elkezdődött). A Jeruzsálemben tartó zarándokok ráadásul általában a Rómából induló és Szent Mihály arkangyal Monte Gargano-i kultuszhelyét útba ejtő tengeri utat választották, mely elkerülte Konstantinápolyt (ahogyan azt a Soracte-hegyi Benedeknek Károly keleti útjáról írt elbeszélésében is láttuk).²²⁰ Kérdés, hogy akkoriban ismert volt-e egyáltalán a nyugati klérus szélesebb köreiben a keleti császárvárosban őrzött passióereklyék nagy száma. A keleti császárváros „beemelését” a történetbe így leginkább a Nyugatnak a keresztény Kelettel szembeni felsőbbbségi igénye magyarázhatja, amelyet egyszerre alapozott meg a két térség egyházának számos téren megfigyelhető távolodása egymástól, valamint a nyugati császárság I. Ottó általi felújítása. Szó nincs azonban arról, hogy a legendát egyenesen Ottó igényei hívták volna életre. Mint arra a Soracte-hegyi Benedek fényt vet, a X. század közepén formálódó „alaptörténet” olyan közép- vagy dél-itáliai közegben alakulhatott ki, ahol az északról újonnan érkező hegemon hatalom és saját térségük – konkrétan pedig a császár és a pápa – együttműködését a pápa vezető (vagy legalábbis autonóm) szerepével képzeltek el. Egy ilyen politikai szándék léte mellett szól a reichenauai Szent Véréreklye idézett története is (noha abban még Károly nem kel át a Földközi-tenger túl-só partjára).

Az utóbbi két szövegnek azonban más – nem politikai – célja is volt: konkrét ereklyék hitelesítése. Miközben ugyanis a keleti célok felé irányuló, „távolsági” zarándoklatok megszorodásáról akkoriban alig beszélhetünk, a legendáról tudósító legkorábbi szövegek rendre egy-egy helyi zarándoklat céljával kínál-

kozó ereklye eredetére nyújtottak magyarázatot. Noha ezek között akad Szent András, illetve Szent Quiricius fejkereklyéje is, a *translatiók* e hagyományában a leggyakrabban a passió rekvizitumai szerepelnek (vagy Krisztus olyan sajátos – bár nemcsak Charroux-ban tisztelt – testi ereklyéje, mint feltételezett előbőre) – ami jól illeszkedik a kor spirituális érdeklődésének hosszú távú trendjébe.²²¹ Ilyen szellemi közegben keletkezett a Károly fiktív keleti útját részletesen kidolgozó – egy idő után e legendás történet alap-szövegévé váló – *Descriptio* a XI. század végén. Noha Matthew Gabriele és Anne Latowsky a legújabban ezt megkérdőjelezte, továbbra is az a legkézenfekvőbb, ha e szöveg mögött a hasonló tárgyú korábbi és vele kortárs munkáival azonos szerzői szándékot sejtünk, amit némileg kiegészít a *Descriptio* írójának antiregioriánus felfogása.

Gabriele – és nyomában Latowsky – ugyanakkor joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy a korábbi szakirodalom leegyszerűsítő módon sorolta a „keresztes eszme” jegyében keletkezett művek körébe a *Descriptiót*: valójában e szövegben Károly szentföldi hadjárata csak az említés szintjén jelenik meg. Ezzel együtt sem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy mégis csak ez a legkorábbi fennmaradt, Károly keleti útját tárgyaló szövegünk, amely a „pogányokkal” vívott harc keretében vezeti el a főszereplőt Jeruzsálemben. Az első keresztes hadjárat meghirdetésénél kevéssel korábbi szövegben tehát – ha csak periférikusan is, de – kimutatható a téma kezelésében érelődő változás. Erről sokkal inkább tanúskodnak azok a megjegyzések az ismeretlen nevű apuliai lovag művében, illetve Aurai Ekkehardnál, amelyek bizonyítják, hogy a hadjárat önjelölt szervezői, illetve utóbb résztvevői között akadtak legalább néhányan, akik Nagy Károlyban elődjüket tisztelték. A korábbi,

220 ■ Pierre André Sigal: *Isten vándorai. Középkori zarándoklatok és zarándokok*. Ford. Gyáros Erzsébet. Gondolat, Budapest, 1989. 99–100. és 133. old. (A mű eredetije 1974-ben jelent meg.); Aryeh Grabois: *Le pèlerin occidental en Terre sainte au Moyen Âge*. DeBoeck Université, Paris – Bruxelles, 1998. 27–35. old.

221 ■ Sylvain Gouguenheim: *Les fausses terreurs de l'an mil. Attente de la fin des temps ou approfondissement de la foi?* Picard, Paris, 1999. 194–195. old.

222 ■ Az elképzelés XII. század végi kialakulásától annak XIII. század közepi „uralkodóvá válásáig” tartó folyamatról lásd Karl Ferdinand Werner: *Die Legitimität der Kapetinger und die Entstehung des Reditus regni Francorum ad stirpem Karoli. Die Welt als Geschichte*, 12 (1955), 203–225. old.; Elizabeth A. R. Brown: *La notion de la légimité et la prophétie à la cour de Philippe Auguste*. In: Robert-Henri Bautier (szerk.): *La France de Philippe Auguste. Le temps des mutations. Actes du Colloque international organisé par le C. N. R. S. (Paris, 29 septembre – 4 octobre 1980.)* Éditions du C. N. R. S., Paris, 1982. 80., 82–84. és 95–96. old.; uő: *Vincent de Beauvais and the Idea of Reditus regni Francorum ad stirpem Caroli imperatoris*. In: Serge Lusignan – Monique Paulmier-Foucart – Alain Nadeau (szerk.): *Vincent de Beauvais. Intentions et réceptions d'une œuvre encyclopédique au Moyen Âge. Actes du XIVe Colloque de l'Institut d'études médiévales, Université de Montréal, 27–30 avril 1988*. Ville de Saint-Laurent – Bellarmin, Saint-Laurent – Paris, 1990. 167–196. old.; Lewis: *Le sang royal*, 146–164. old.; Baldwin: *The Government*, 370–374. old.

a Nyugatnak a Kelettel szembeni fölényét békés kapcsolatok közepette ereklyetranslatiókkal kifejező történetek mellett – a *Descriptio* esetében annak peremén – a XI–XII. század fordulójától megjelent a Károlyt keresztes vezérként láttató elképzelés is; a frank uralkodó fiktív keleti útját elmesélő hagyomány így többszölamúvá vált.

Ez az elképzelés – mint ahogy a korábbi – sem lehetett azonban általánosan ismert a XII. század első kétharmadában. A Nagy Károly fiktív keleti útját említő ereklyetranslatiók szövegek közül a *Descriptio* alig néhány példányban maradt ránk, a többinek pedig csak egy-két kézírata ismert. Az utóbbiak alapjául szolgáló elképzelésnek szűk körben ismertnek kellett lennie – e nélkül e szövegek nem íródtak volna meg –, ám a történetet feldolgozó fennmaradt művek egymással és a *Descriptio*val szemben filológiai zárványokat alkotnak, magyarán egymásra gyakorolt szövegszerű hatásukra semmi nem utal. Magának a *Descriptio*nak az ismertségét a szakirodalom – a kritikai kiadást gondozó Gerhard Rauschentől a Károly legendás utóéletével foglalkozó kutatások „nagymeisterén”, Robert Folzon keresztül egészen Matthew Gabrieléig – a XII. század első kétharmadában jelentősnek látta (Anne Latowsky ellentmondásosan foglalt állást ebben a kérdésben). A rendelkezésre álló adatok megrostálása után azonban arra kellett következtetnem, hogy ebben a korszakban alig néhány forrás esetében mutatható ki, hogy szerzője biztosan a *Descriptio*t használta Károly keleti útjának ábrázolásakor (más ismert szövegre pedig e téren egyikük sem támaszkodott). Ezt a helyzetet jól jelzi a XIII. század elején a *Descriptio* fordítója, Beauvais-i Péter, illetve Froidmont-i Helinandus, amikor Károly keleti útjának történetéről egybehangozva azt írják, hogy arról alig hallott valaki.

A Nagy Károly jeruzsálemi és konstantinápolyi expedícióját a „keresztes eszme” jegyében ábrázoló szövegeknek az első keresztes hadjáratról tudósító idézett forrásokat követően jó ideig semmi jele, ám utóbb mégis ez az értelmezés vált elterjedté. Ezt előrevetítette az a tény, hogy a *chanson de geste*-műfaj kialakulásától, vagyis feltehetően a XI. század végétől kezdve a nagy frank uralkodó személye körül formálódó legendák vagy eleve a „pogányok” elleni harc közben ábrázolják a főhőst (legyen az maga Károly vagy például Roland), vagy a történet több-kevesebb teret enged e küzdelem ábrázolásának. Igaz, hogy Nagy Károly vitatott – ezért mindig erősen korlátozott, csak néhány helyre kiterjedő kultusz eredményező – szentté avatása a *Vita Karoli Magni* révén a *Descriptio*ban leírt történet terjedése előtt új utat nyitott. Aachenhez, Károly első számú – sokáig egyetlen – kultuszhelyéhez közel, Németalföld és a Francia Királyság határvidékén a XII. század második felére számos nagyúri család fedezte fel valós vagy fiktív Karoling őseit, majd II. Fülöptől kezdve a francia király udvarában is feltűnik a *reditus regni ad stirpem Karoli*-gondolat, bár azt az uralkodók csak esetleg VIII. Lajostól (1223–1226),

biztosan pedig IX. (Szent) Lajostól (1226–1270) kezdve karolták fel.²²² Ebben a közegben lát napvilágot a *Descriptio* francia fordítása. Ezek a szimbolikus politika különböző megnyilvánulásaihoz köthető fejlemények önmagukban azonban nem okvetlenül hozták volna meg a Károly fiktív keleti útjáról kialakított legenda széleskörű ismertetését és elfogadottá válását. (Az említett *Vita*nak sem sok korai példányát ismerjük, Beauvais-i Péter fordításából csak egyetlen olyan példány maradt fenn, amelyhez nem társult a Pszeudo-Turpinus átültetése, és Helinandus *Chronicon*ját sem sokan használták.)

A történet iránti – a *Descriptio*tól függetlenül is eleven – érdeklődést jelezte a XII. század végén Viterbói Gottfried *Pantheon*ja, de az abban szereplő szentföldi zarándokút régies szemlélete már nem elégítette ki a téma iránt érdeklődők szélesebb körét. Jeruzsálem eleste, a harmadik keresztes hadjárat kudarca egyaránt fogadókésszé tette a nyugati olvasóközönséget a múltba vetített revans történetének befogadására, az önsorsrontó Bizánccal szembeni nyugati katonai felsőbbbség brutális bizonyítása (1202–1204) nyomán pedig ugyanez a közönség a korábbinál is magától értetődőbbnek tarthatta a keleti kereszténység feletti vallási és kulturális fölényének historizáló hirdetését. Mindezekkel együtt Károly fiktív keleti útjának története elsősorban azért és úgy vált elfogadottá, hogy ebben a történelmi helyzetben szöveghagyománya szorosán összekapcsolódott a Nagy Károly-legendárium akkor már vitathatatlanul legfontosabb szövegeinek, a Pszeudo-Turpinusnak a terjedésével. E mű „Johannes”-fordításának előszavába integrálva vált szélesebb körben ismertté Károly keleti útja, és ennek köszönhetően építettek be a műtről adott áttekintésükbe ezt a történetet azok a kompilátorok – köztük is mindenekelőtt Beauvais-i Vince –, akik egyébként nem egyszerűen latinul írtak, de a legendát latin szövegváltozatban ismerték meg. Ez jelöli ki a keleti út kronológiai helyét Nagy Károly legendás történetén belül úgy e Domonkos-rendi szerzőnél – akinek műve döntő hatást gyakorolt a késő középkor latinul tájékozódó olvasóinak történelmi tudatára –, mint az utóbb *Grandes Chroniques de France* címre keresztelt kompilációban, mely ugyancsak mélyrehatóan és sokáig formálta a francia politikai társadalom múlttudatát.

Ezek a XIII. század közepén kialakult vagy akkortól kezdve formálódó nagy szintézisek biztosították, hogy Károly fiktív keleti útja Einhard közel kortárs – és a korabeli régiségbúvárok körében korántsem ismeretlen – műve ellenében mégis hitellel találjon hosszú nemzedékeken át. A fő kérdés korábban is e legendás történelem általános hitelessége – nem pedig speciálisan a keleti út valóságának elfogadása – volt, mint azt a XII. század végén, tehát a legendás múlt „áttörésének” éveiben megfogalmazott – egyébként kevésszámú – bírálat bizonyítja. Az angol királyi udvar klerikusa, Walter Map *De nugis curialium* című, döntően az 1180-as évek elején, elvileg erkölcsnemesítő céllal összeállított pletykagyűjteményében így

FILM ÉS TÖRTÉNELEM

„Körül voltam én véve rendesen (...), ha nincs a film, akkor engem biztos, hogy börtönbe zárnak.”

Interjú Ferenczi József egykori tsz-elnökkel, a Határozat című dokumentumfilm kulcsszereplőjével.

(Készítette: Szabó Elemér)

Barkóczy Janka:

Hírek múlt időben. Emlékezetpolitika a Magyar Világhíradókban (1931–1944)

Takács Róbert:

Nyugati film és közönsége Magyarországon 1953 után

Murai András:

Van képünk róla. Az 1956-os forradalomról készült filmdokumentumok a Kádár-rendszer játékfilmjeiben

Mravik Patrik Tamás:

„Megszaporodtak filmjeinkben a szocialista hősök”
Filmkészítés Magyarországon az 1960-as évek elején a dramaturgiai tanácsok vitáinak tükrében

Berta János:

Társadalmi elkötelezettség filmen.
Társadalom és politika az 1960–70-es évek fordulóján készült magyar dokumentumfilmekben

Bezsenyi Tamás – Lénárt András:

„Dicsértessék... dobják el a fegyvert!” A bűn politikai ábrázolása játékfilmekben a Kádár-korszakban

Böszörményi-Nagy Orsolya:

Film: produkció és recepció között. A Szerelem című film értelmezései

Óri Péter – Pakot Levente:

Háztartásszerkezet a 19. századi Magyarországon. A Mosaic-adatbázis elemzésének első eredményei

A Korall szerkesztőségének elérhetőségei:

terjesztes@korall.org, korall@korall.org, www.korall.org
1113 Budapest, Valkói u. 9.

Előfizetési szándékát kérjük, jelezze a szerkesztőségénél, és valamennyi idei számunkat postázzuk Önnek.

Az éves előfizetés ára 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft.

A Korall Társadalomtörténeti Folyóirat során következő 2016. évi tematikus számai:

66. Másság és kirekesztés

általában rosszallja, hogy egyre inkább hitelt talál a nyelvi és tartalmi szempontból egyaránt vulgáris történetek Nagy Károlyról.²²³ Szintén általában a *chanson de geste*-ek (olykor negatív) Károly-képével (*mithmica commenta*) és az azt követő közvéleménnyel (*communis opinio vulgi*) vitázva szánta rá magát Aegidius Parisiensis francia udvari klerikus a trónörökösnek, a későbbi VIII. Lajosnak ajánlott, 1200-ban befejezett *Karolinus*ának megírására. E művében, melyben hőstét a négy sarkalatos erény megtestesítőjeként írja le, a szerző jórészt tartja is magát Einhard adataihoz.²²⁴ Az ilyen szerzők azonban jó időre kimentek a divatból. Nagy Károly legendája – és benne a keleti út története – évszázadokra „legyőzte” mindazt, amit tényleges uralkodásáról akkoriban tudni lehetett. □

223 ■ Walter Map: *De nugis curialium. Courtiers' Trifles*. Ed. M. R. James (– C. N. L. Brooke – R. A. B. Mynors) (Oxford Medieval Texts) Clarendon Press, Oxford, 1983. 404. old. (V. könyv, 1. feje.). A szövegét a szerző alapvetően 1181–1182-ben írhatta meg, 1183-ban készült a prológos, kisebb kiegészítések pedig 1193 tájáig kerülhettek a műbe: uo. XXIX–XXX. old.

224 ■ Marvin L. Colker (ed.): *The Karolinus of Egidius Parisiensis, Traditio*, 29 (1973), 322–323. old. (*Captatio Benivolentie* 134–135. sor). Vö. Morrissey: *L'empereur*, 117–121. old.